ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“ DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XX, ANUL 1974

FASC. 1

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XX, ANUL 1974

FASC. 1

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" — IAŞI

Tom. XX, secţia III a, fasc. 1 1974

SUMAR

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

ACTIVITATEA DESFĂŞURATĂ DE PARTIDUL COMUNIST ROMÂN PENTRU REALIZAREA UNOR LARGI COALIŢII DE FORŢE SOCIAL-POLITICE ÎN VEDEREA TRANSFORMĂRII DEMOCRATICE ŞI SOCIALISTE A ROMÂNIEI

DE

AUREL LOGHIN

Îndeplinirea misiunii istorice de către proletariat, aceea a înlocuirii formaţiunii sociale capitaliste cu una nouă, superioară, formaţiunea socialistă-comunistă, este condiţionată, înainte de toate, de problema aliaţilor, între care rolul hotărîtor îl ocupă masele ţărăneşti.

Ca şi în multe ţări ale lumii, ţărănimea reprezenta şi la noi majoritatea covîrşitoare a populaţiei. De aceea, numai alianţa trainică dintre muncitori şi ţărani, făurită din iniţiativa şi sub conducerea partidului comunist, a constituit singura forţă socială, care a devenit, cu timpul, capabilă să pregătească şi să înfăptuiască revoluția socialistă.

În procesul pregătirii revoluţiei, alianţei muncitoreşti-ţărăneşti i se alătură diferite pături şi categorii sociale interesate în dezvoltarea democratică şi progresistă a societăţii.

Întreaga dezvoltare a societăţii, ca succesiune a formaţiunilor sociale, şi, mai ales, desfăşurarea revoluţiei socialiste, edificarea noii societăţi, reprezintă o confirmare deplină a justeţei tezei materialismului istoric cu privire la rolul hotărîtor al maselor populare în făurirea istoriei. „Întreaga istorie a ţării demonstrează că poporul muncitor, forţele sale revoluţionare, progresiste şi patriotice au înfăptuit toate marile transformări revoluţionare, au asigurat mersul înainte al societăţii noastre. Toate momentele importante din viaţa patriei noastre sînt legate de lupta maselor, a întregului popor — motorul progresului social, adevăratul făuritor al istoriei României" [1].

[1] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura politică, București, 1966, p. 6–7.

II

Pregătită și dezvoltată sub conducerea partidului comunist, revoluția socialistă a ridicat pe o treaptă nouă, superioară, rolul maselor populare. Începînd cu revoluția socialistă, masele populare acționează ca forță socială hotărîtoare, datorită conducerii lor de către clasa muncitoare, în frunte cu partidul comunist. Ele participă la făurirea istoriei în mod conștient și organizat, pe baza cunoașterii și satisfacerii cerințelor legilor obiective ale dezvoltării societății. Odată cu revoluția socialistă, arătau întemeietorii marxismului, masele populare vor făuri istoria, dar, spre deosebire de trecut, în cunoștință de cauză. „Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei" [2].

Aceste teze ale materialismului istoric, despre rolul hotărîtor, determinant, al maselor populare în făurirea istoriei, au stat la baza elaborării și înfăptuirii strategiei și tacticii partidelor comuniste și muncitorești, în pregătirea și înfăptuirea revoluției socialiste. Aplicîndu-le în mod creator, partidele comuniste și muncitorești au studiat, totodată, experiența mișcării comuniste și muncitorești internaționale, contribuind, astfel, la dezvoltarea învățăturii marxist-leniniste cu privire la sistemul de alianțe social-politice în revoluția socialistă.

Una din principalele probleme, care au stat în mod permanent în atenția mișcării muncitorești și socialiste din România pînă la cel de al doilea război mondial, a fost alianța muncitorească-țărănească și lărgirea sferei acesteia prin atragerea păturilor și categoriilor sociale de oameni ai muncii, interesate în lupta proletariatului pentru a asigura dezvoltarea României pe drumul progresului.

Continuator al tradițiilor democratice și revoluționare, P.C.R. a militat în vederea realizării alianței muncitorilor și țăranilor, atragerii altor pături și categorii sociale în lupta pentru libertate, independență națională și dreptate socială. Pe această bază, folosind forme și metode noi în sistemul de alianțe, determinate de însăși situația internă și internațională a României, de evoluția structurii sociale și de clasă în țara noastră, P.C.R. a închegat fronturi largi de luptă, antrenînd forțele democratice și patriotice, reușind să pregătească și să conducă procesul revoluționar care a asigurat victoria orînduirii socialiste în țara noastră [3].

---

[2] Marx-Engels, *Opere*, vol. 20, Editura politică, București, 1964, p. 280.

[3] Istoriografia noastră actuală a acordat o atenție deosebită alianțelor și coalițiilor create sub conducerea P.C.R., într-un moment sau altul, în vederea realizării unor forțe social-politice care să cuprindă mase largi populare în lupta pentru democrație, împotriva fascismului, pentru transformări democratice și socialiste. Nu putem să reproducem, aici, lista completă a acestor lucrări ; amintim doar o parte din ele : *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, Editura politică, București, 1969 ; Aurel Petri, *Sistemul de alianțe politice, sub conducerea P.C.R.*, în volumul *Conferința Națională a Partidului Comunist* (octombrie '45), București, 1970 ; M. Covaci, *Acțiuni ale țărănimii din România împotriva dictaturii militaro-fasciste* (1941—1944), „Anale de istorie", nr. 4/1963 ; N. Petrovici și Gh. Țuțui, *Făurirea alianței muncitorești-țărănești — factor hotărîtor în instaurarea puterii populare*, „Anale

În elaborarea politicii sale de alianțe, partidul comunist a analizat, permanent, raportul forțelor de clasă din România, direcțiile dezvoltării lui. P.C.R. s-a preocupat, încă de la crearea sa, constant, de desfășurarea unei intense activități politice și ideologice în rîndurile maselor largi de oameni ai muncii, cu scopul de a asigura conștientizarea lor treptată. Aceasta a reprezentat una din condițiile elaborării și închegării unor coaliții largi de forțe, care să permită proletariatului român să desfășoare cu succes lupta pentru eliberare socială și națională, pentru progres.

La scurt timp de la constituire, P.C.R. a fost nevoit să activeze în adîncă ilegalitate, ceea ce i-a creat condiții deosebit de grele pentru desfășurarea întregii sale activități politice, ideologice, organizatorice, strategice și tactice, interne și externe. În noua situație, în anii ilegalității,

---

de istorie" nr. 1/1965 ; A. Loghin și A. Karețki, *Comitetele țărănești — forme noi de exercitare a puterii maselor, în lupta pentru instaurarea primului guvern democrat (23 August 1944 — 6 martie 1945)*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", IV (1967), Iași ; P. Nichita și M. Popescu, *Transformări agrare în România în anii 1944—1947*, „Anale de istorie" nr. 1/1969 ; Gh. Țuțui, *Măsurile politice și organizatorice luate de P.C.R. în anul 1947 pentru întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare*, „Anale de istorie", nr. 6/1963 ; *Rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 3—5 martie 1949 asupra sarcinilor partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951 etc., etc. ; P. Constantinescu-Iași, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*, București, 1968; Titu Georgescu, *Organizații de masă legale conduse de P.CR. 1932—1934*, București 1967 ; *Organizații de masă legale, ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, București, 1970 ; *P.C.R. în viața social-politică a României 1921—1944*, București, 1971 ; Gh. I. Ioniță, *Încheierea acordului de la Țebea (1935), moment important în lupta P.C.R. pentru crearea Frontului popular antifascist*, „Sargetia", IV/1966 ; Idem, *P.C.R. — factor dinamizator al forțelor participante la insurecția armată din august 1944*, „Lupta de clasă", nr. 8/1969 ; Idem, *Organizațiile democratice create, îndrumate și influențate de P.C.R. — rezervor de cadre și energii revoluționare, mijloc important de strîngere a legăturilor partidului cu masele în anii 1921—1944*, „Anale de istorie", nr. 1/1969 ; Idem, *Pentru Front popular antifascist în România*, București, 1971 ; Idem, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, București, 1971 ; A. Loghin, A. Karețki, M. Gh. Morărașu, *Activitatea Partidului Comunist Român de grupare a tuturor forțelor democratice. Crearea și activitatea F.N.D. (1944)*, „An. șt. Univ. Iași", Istorie, Tom XII/1966 ; A. Loghin, A. Karețki, *Partidul Comunist Român, factorul dinamizator în coalizarea tuturor forțelor patriotice participante la insurecția armată din august 1944*, „Forum" — Științe sociale, nr. 6/1970 ; Constantin Nicolae, Petre Ilie, *Din activitatea P.C.R. pentru făurirea unei largi coaliții de forțe antihitleriste*, „Anale de istorie", nr 3/1969 ; A. Petric, Gh. Țuțui, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, București, 1968 ; *August '44, Culegere de studii*. București, 1971 ; *România în anii revoluției democrat-populare (1944—1947)*, București, 1971 ; Mihai Fătu, *1946. Din istoria politică a României contemporane*, București, 1968 ; Idem, *Sfîrșit fără glorie*, București, 1972 etc., etc.

În cele ce urmează, ne propunem o tratare sintetică a principalelor alianțe și coaliții create sub conducerea P.C.R. în anii grei ai ilegalității și în cele trei decenii care au trecut de la insurecția națională antifascistă armată.

unul din principiile sale tactice a constat în știința îmbinării muncii legale cu cea ilegală, datorită căreia, P.C.R. a reușit să lărgească în mod continuu sfera coaliției în luptă. Astfel, între primele obiective care puteau asigura dezvoltarea ofensivei partidului comunist împotriva claselor dominante, a fost atragerea de partea luptei comuniștilor și orientarea ideologică nu numai a clasei muncitoare și țărănimii, ci și a altor pături și categorii sociale, grupate în organizații politice legale, culturale, sportive etc. Pe această linie s-a situat atragerea a numeroși reprezentanți de seamă ai științei și culturii românești, care și-au adus o valoroasă contribuție la lupta împotriva regimului capitalist. În cadrul organizațiilor legale pe care s-a sprijinit P.C.R. în timpul ilegalității, un loc important l-a ocupat *Blocul Muncitoresc-Țărănesc* (1925)[4]. Sub influența comuniștilor, B.M.Ț. a acționat cu deosebită eficiență pentru apărarea drepturilor țărănimii, pentru realizarea alianței clasei muncitoare cu țărănimea. În vederea înfăptuirii acestei alianțe a militat consecvent și Frontul Plugarilor[5], condus de dr. Petru Groza, organizație a țărănimii, care a constituit un real sprijin al clasei muncitoare în lupta împotriva asupririi sociale și naționale. În anii în care forțele cele mai întunecate ale reacțiunii își făceau drum spre putere, Partidul Comunist Român a sesizat starea de spirit antifascistă a maselor, stimulînd și organizînd mișcarea antifascistă din România. Astfel, P.C.R. a folosit asociațiile politice, culturale, profesionale în vederea mobilizării maselor largi populare la lupta antifascistă, a stabilit, totodată, legătura cu diferite personalități politice și culturale[6], atrăgîndu-le în lupta revoluționară. Trebuie subliniat, în acest sens, activitatea desfășurată de *Comitetul Național Antifascist*[7], care, sub conducerea Partidului Comunist Român a atras, între anii 1933–1934, grupări și personalități de prestigiu în lupta patriotică, antifascistă. Prin activitatea dusă în vederea constituirii unui larg front împotriva fascismului, Comitetul Național Antifascist a contribuit la crearea unui curent de opinie pe care Partidul Comunist Român își va sprijini vasta sa acțiune, din anii următori, pentru realizarea Frontului popular antifascist.

---

[4] Fl. Dragne, *Activitatea Blocului muncitoresc-țărănesc, organizație revoluționară de masă creată și condusă de Partidul Comunist din România*, „Anale de istorie", nr. 1/1962.

[5] Gh. I. Ioniță, Gh. Țuțui, *Frontul Plugarilor*, București, 1970.

[6] Titu Georgescu, *Contribuția intelectualității la lupta antifascistă din România (1933–1944)*, „Anale de istorie", nr. 3/1965.

[7] Petre Constantinescu-Iași, *Partidul Comunist Român – polarizator și dinamizator al luptei antifasciste* (40 de ani de la constituirea Comitetului Național Antifascist), „Anale de istorie", nr. 3/1973; A. Simeon, S. Neagoe, *Comitetul național antifascist din România*, Editura politică, București, 1973.

În cursul anului 1935, *Blocul Democratic* — largă organizație de masă [8] — condusă de P.C.R., a inițiat numeroase acțiuni antifasciste, în direcția realizării unor acorduri comune de luptă. Astfel, după ce, în septembrie, Frontul Plugarilor și Madosz-ul (Uniunea oamenilor muncii maghiari din România) au încheiat acordul de la Băcia, la sfîrșitul lui noiembrie, Blocul Democratic a realizat, la București, un acord antifascist cu Partidul Socialist — C. Popovici. Pe baza acestei înțelegeri, la propunerile P.C.R., s-a realizat, la începutul lunii decembrie 1935, acordul de la Țebea (jud. Hunedoara), la care au aderat, pe baza unei largi platforme democratice, antifasciste, Blocul Democratic, Frontul Plugarilor, Madosz-ul și Partidul Socialist — C. Popovici. Era, aceasta, expresia voinței de luptă a unor largi categorii sociale, muncitori, țărani, meseriași și intelectuali români, maghiari și de alte naționalități, pentru stăvilirea pericolului fascist [9].

Prin atragerea la lupta antifascistă a celor mai diferite pături și categorii sociale, Partidul Comunist Român a dovedit justețea tacticii sale în condițiile contradictorii ale realităților social-politice din România în anii dinaintea celui de al doilea război mondial.

Studiind în amănunțime situația internă și externă a României, partidul comunist era conștient că eficiența luptei împotriva dictaturii militaro-fasciste și realizarea victoriei revoluției impuneau asigurarea principalului sprijin al aliaților trainici și statornici, fără a neglija, firește, antrenarea și a unor aliați vremelnici. De aceea, P.C.R. a elaborat și înfăptuit o tactică elastică, suplă, care a fost adaptată, în mod permanent, condițiilor concret istorice în care se dezvolta țara noastră, evoluției acestor condiții extrem de complexe. Asigurînd rezistența antifascistă, acționînd pentru dezvoltarea legăturilor cu masele, P.C.R. a polarizat în jurul singurei forțe consecvent revoluționare — clasa muncitoare, toate forțele democratice și patriotice. Ca expresie a acestei tactici, ia ființă, în 1943, *Frontul Patriotic Antihitlerist*, moment important în creșterea rezistenței antifasciste din România. Din acest front, făceau parte Partidul Comunist Român, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Partidul Socialist-Țărănesc, Madosz-ul și unele organizații locale ale Partidului Social-Democrat [10].

Politica de largi coaliții, concepută de către P.C.R., în care erau antrenate toate forțele democratice și patriotice ale națiunii, a determinat, în condițiile evoluției situației politice și militare interne și externe, creșterea gradului de împotrivire al maselor față de dictatura militaro-fascistă. O puternică forță în cadrul acestei mișcări largi de rezistență a consti-

---

[8] Gh. I. Ioniță, *Blocul democratic, organizație de masă legală condusă de P.C.R. (1935–1936)*, „Anale de istorie", nr. 5/1962.

[9] Idem, *P.C.R. și masele populare (1934–1938)*, Editura științifică, București, 1971, p. 165–166.

[10] *August '44. Culegere de studii*, Editura politică, București, 1971, p. 70.

tuit-o, apoi, crearea *Frontului Unic Muncitoresc*[11] prin înțelegerea dintre P.C.R. și P.S.D., în aprilie 1944. Realizarea acestui front a avut o însemnătate deosebită pentru întreaga clasă muncitoare și pentru acțiunea comună antifascistă, desfășurată de cele două partide. Prin componența și obiectivele sale, *Frontul Unic Muncitoresc* a consolidat rolul conducător al proletariatului în lupta de eliberare națională, a exercitat o influență considerabilă asupra celorlalte grupări și partide politice antrenate în lupta împotriva hitlerismului.

Intensificarea mișcării de rezistență, agravarea stării economice a țării, evoluția operațiilor militare din anul 1943, și, în special, din primăvara anului 1944, cînd linia frontului a atins teritoriul țării noastre, au adîncit criza politică a dictaturii antonesciene și au determinat partidele burgheze și cercurile palatului să caute soluții, care să le permită ieșirea din situația existentă.

Schimbarea raportului de forțe în favoarea democrației a determinat unele regrupări și în cadrul partidelor politice ale claselor dominante. Aceasta a constituit o expresie vie a noilor poziții și a influenței crescînde a comuniștilor. Astfel, înțelegerea realizată de partidul comunist cu gruparea liberală Gh. Tătărăscu, în mai 1944, și cu cercurile palatului, care vedeau imposibilitatea găsirii unei soluții de ieșire din criză fără comuniști, a obligat pe conducătorii P.N.Ț. și P.N.L. să accepte, pentru a nu rămîne izolați, un acord cu P.C.R. și P.S.D. Crearea în acest sens, a *Blocului Național Democrat*, în iunie 1944, alcătuit din Partidul Comunist Român, Partidul Social-Democrat, Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal pe o platformă antifascistă, general-democratică, corespundea cerințelor momentului în care se afla lupta antifascistă în România[12].

În același proces, de realizare a unor coaliții largi de forțe sociale și politice, P.C.R. a acționat, totodată, pentru convingerea și atragerea armatei, potrivit principiului marxist-leninist care precizează că victoria este a aceluia de partea cui este armata. În condițiile evoluției situației de pe fronturi, favorabilă forțelor antifasciste, datorită muncii desfășurate de comuniști în rîndurile sale, armata română s-a aflat atît în cadrul pregătirii și desfășurării insurecției naționale de la 23 August, cît și în timpul

---

[11] C. Pîrvulescu Gh. Țuțui, I. Iacoș, *Activitatea P.C.R. pentru unitatea clasei muncitoare*, „Anale de istorie“, nr. 2–3/1966 ; A. Loghin, A. Karețki, M. Gh. Morărașu, *Rolul comitetelor de fabrică în organizarea clasei muncitoare în condițiile adîncirii procesului revoluționar din țara noastră, (august–decembrie 1944)*, „An. șt. Univ. Iași“, Istorie, Tom XII/1966 ; A. Karețki și M. Gh. Morărașu, *Aspecte ale luptei clasei muncitoare pentru o nouă legislație a muncii (23 August 1944 – 6 martie 1945)*, „Lucrări științifice ale Institutului pedagogic din Galați“, 1968 ; A. Petric, Gh. Țuțui, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, București, 1963 ; Trofin Hăgan, *Sindicatele unite din România (1944–1947)*, București, 1968 ; Gheorghe Țuțui, *Realizarea Frontului Unic Muncitoresc – moment de însemnătate istorică în lupta de eliberare a poporului român*, „Anale de istorie“, nr. 2/1969 ș.a.

[12] *August '44...*, p. 79.

luptei pentru cucerirea puterii revoluționar-democratice, de partea maselor populare, susținîndu-le în toate acțiunile îndreptate împotriva forțelor reacționare [13].

Pregătită și condusă de partidul comunist, care a reușit să realizeze o coaliție de forțe — exemplu unic în istoria luptelor revoluționare — care mergea de la clasa muncitoare pînă la vîrful piramidei sociale — monarhia, victoria insurecției naționale antifasciste armate din România a marcat intrarea societății românești într-o nouă etapă istorică, epoca unor profunde transformări revoluționare.

Imediat după Eliberare, P.C.R. a sporit atenția față de necesitatea rezolvării unor multiple și complexe probleme pe care le ridica noua situație internă și externă a României, iar în contextul desfășurării procesului revoluționar — sarcina alianțelor proletariatului român. Aplicînd și dezvoltînd principiile strategiei și tacticii marxist-leniniste, partidul comunist și-a definit poziția față de toate clasele, păturile și categoriile sociale din România, în funcție de interesele desfășurării procesului revoluționar. Referindu-se la aceasta, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că „desfășurînd o vastă activitate organizatorică și politică, Partidul Comunist Român, împreună cu Partidul Social-Democrat și celelalte forțe revoluționare și democratice, a reunit în această mișcare principalele forțe ale națiunii — clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii de la orașe și sate și chiar anumite cercuri ale burgheziei" [14].

Realizarea unui larg sistem de alianțe social-politice a relevat cu pregnanță capacitatea organizatorică și politică, spiritul creator în care Partidul Comunist Român și-a însușit și aplicat tezele marxism-leninismului cu privire la tactica de luptă în împrejurările istorice concrete din România.

O substanțială schimbare a avut loc în situația forțelor sociale și politice din țară, caracterizată printr-o amploare deosebită a luptei maselor populare, printr-o slăbire treptată a pozițiilor politice ale burgheziei și moșierimii. În noua situație postinsurecțională, principalele direcții de dezvoltare și consolidare a revoluției democrat-populare, începute la 23 August 1944, constau în intensificarea luptei forțelor populare sub conducerea P.C.R. pentru formarea unui guvern democratic, pentru sprijinirea cu toate mijloacele a frontului antihitlerist, pentru refacerea economiei și pentru pregătirea condițiilor de trecere la socialism.

În fața încercărilor reacțiunii de a se reveni la vechile rînduieli, P.C.R. are meritul de a fi elaborat, în spirit marxist, principii tactice proprii de alianță, cerute de evenimentele care se succedau cu repeziciune. Astfel, P.C.R. a creat noi organisme politice, menite să realizeze unirea

---

[13] V. Zaharescu, N. Condurache, *Din activitatea P.C.R. pentru atragerea armatei alături de lupta forțelor patriotice pentru înfăptuirea insurecției armate și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste*, „Anale de istorie", nr. 4/1961.

[14] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România (30 martie 1973)*, Editura politică, București, 1973, p. 31.

acelor forțe interesate în consolidarea cuceririlor obținute, în dezvoltarea procesului revoluționar. În acest sens, P.C.R. a folosit pozițiile cucerite în guvern și diferite verigi ale aparatului de stat, sprijinindu-se pe coaliția largă de forțe ce participaseră la înlăturarea dictaturii militaro-fasciste. Guvernele Sănătescu, care cuprindeau *pentru prima dată în istoria României reprezentanți ai clasei muncitoare*, dovedeau necesitatea recunoașterii directe de către burghezie și moșierime a noilor forțe, o confirmare de drept și de fapt a rolului comuniștilor în destinele țării.

Existența, însă, alături de reprezentanții clasei muncitoare, a elementelor reacționare, a îngustat capacitatea primului guvern Sănătescu de a satisface revendicările presante ale maselor populare. Acest fapt a dus la accentuarea contradicției dintre forțele democratice, în frunte cu clasa muncitoare, condusă de P.C.R., pe de o parte, și forțele reacționare, pe de altă parte.

La baza activității P.C.R., de organizare și conducere a procesului revoluționar, a stat faptul că revoluția democrat-populară din țara noastră s-a dezvoltat, în mod nemijlocit, din mișcarea antifascistă a întregului popor. Aceste realități au impus partidului comunist sarcina de mare însemnătate tactică de a se preocupa, în mod constant, de lărgirea bazei social-politice a alianțelor, în vederea antrenării în jurul clasei muncitoare a unor pături neproletare, a intelectualității, a categoriilor sociale mijlocii de la orașe, a cercurilor patriotice din rîndurile armatei. Împrejurările istorice ale dezvoltării revoluției populare au determinat, astfel, ca principalul obiectiv de ordin strategic și tactic al P.C.R., în perioada 23 August 1944–6 martie 1945, să constea în lupta pentru consolidarea unității de acțiune a clasei muncitoare, pentru înfăptuirea programului desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, pentru dezvoltarea alianțelor cu grupările politice, reprezentînd țărănimea, intelectualitatea și alte categorii de oameni ai muncii [15]. În sfera alianțelor clasei muncitoare au fost atrase de către P.C.R., așa cum am văzut, și diferite grupări ale burgheziei interesate în transformări democratice.

Ca urmare a precumpănirii raportului de forțe, tot mai mult în favoarea revoluției, partidul comunist a urmărit, în mod permanent, să asigure mobilizarea tuturor forțelor democratice ale țării, pentru participarea la războiul antihitlerist, pentru democratizarea aparatului de stat. Încercările partidelor burgheze de a limita acțiunea de democratizare au făcut ca P.C.R. să acționeze pentru a asigura posibilitatea realizării unui larg front național democratic, care să contribuie la soluționarea, pe cale revoluționară, a problemelor vitale, cerute imperios de dezvoltarea procesului revoluționar. Evoluția raportului forțelor de clasă, noile obiective ce stăteau în fața revoluției populare au impus crearea unei noi grupări

---

[15] A. Karețki, *Probleme ale tacticii P.C.R. în perioada luptei pentru instaurarea puterii populare*, „Cercetări istorice", Iași, 1970.

democratice — *Frontul Național Democrat*, în octombrie 1944 [16]. Prin structura sa, F.N.D. reprezenta o largă coaliție ce unea toate forțele interesate în procesul democratizării țării (Partidul Comunist Român, Partidul Social Democrat și Sindicatele unite, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz-ul, organizații de tineret, femei și alte organizații și grupări politice). F.N.D. a colaborat, apoi, cu gruparea național-țărănistă, condusă de Anton Alexandrescu și gruparea liberală condusă de Gh. Tătărăscu.

Această largă unire a forțelor patriotice, interesate în prefaceri democratice, grupate în cadrul F.N.D., sub conducerea clasei muncitoare, devenea, în acest mod, un puternic coordonator al forțelor revoluționare în lupta pentru instaurarea puterii democrat-populare. Astfel, pozițiile reprezentanților F.N.D., în cadrul celui de al doilea guvern Sănătescu, concretizau și ele ofensiva ascendentă a forțelor revoluționare, forțe care acționau tot mai mult în favoarea stabilirii unui raport hotărîtor în favoarea democrației. Sprijinindu-se pe masele largi populare, care au trecut, din inițiativa și sub conducerea organizațiilor de partid, la democratizarea aparatului de stat, prin înlocuirea prefecților și primarilor reacționari, P.C.R. a determinat succesul rapid și trainic al ofensivei forțelor democratice, care au impus în cele din urmă instaurarea primului guvern revoluționar democratic din istoria țării. Tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia, în acest sens, că ,,mobilizînd clasa muncitoare, înfăptuind un larg front al forțelor populare, în centrul căruia se afla alianța muncitorească-țărănească — întărită tot mai puternic în lupta pentru reforma agrară și democratizarea țării —, asigurînd coalizarea tuturor forțelor progresiste ale națiunii, Partidul Comunist Român a organizat și condus bătălii revoluționare de o deosebită amploare, soldate cu înfrîngerea forțelor reacțiunii și instaurarea, la 6 martie 1945, a puterii revoluționar-democratice" [17].

Consolidarea regimului democrat și zdrobirea forțelor reacționare, care se opuneau procesului revoluționar în plină desfășurare, cerea forțelor democratice conduse de P.C.R. să acționeze cu hotărîre în cadrul campaniei electorale și alegerilor parlamentare programate pentru 19 noiembrie 1946. În luna mai 1946, a fost realizată, în acest scop, o nouă *și largă coaliție a acestor forțe*, cunoscută sub denumirea de *Blocul Partidelor Democratice*, compusă din Partidul Comunist Român, Partidul Social-Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular (partid al categoriilor mijlocii, intelectuali, meseriași, comercianți etc.), Partidul Național-Țărănesc — Anton Alexandrescu. Organizația Uniunea Populară Maghiară nu a făcut parte din B.P.D. dar a fost alături de el în alegeri.

---

[16] A. Loghin, A. Karețki, M. Gh. Morărașu, *Activitatea Partidului Comunist Român de grupare a tuturor forțelor democratice. Crearea și activitatea F.N.D. (1944)*. „An. șt. Univ. Iași", Istorie, Tom XII/1966.

[17] Nicolae Ceaușescu *Strînsa unitate cu poporul — chezășia victoriilor politicii partidului*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, Editura politică, București, 1971, p. 801—802.

La B.P.D. a aderat și Partidul Național Liberal condus de Gh. Tătărăscu, care, în unele probleme, se afla în divergență cu principalele partide ale reacțiunii [18].

Blocul Partidelor Democratice reprezenta interesele unor largi categorii sociale, care și-au manifestat adeziunea la programul preconizat de noul organism politic. Tactica P.C.R. și-a dovedit pe deplin justețea prin victoria forțelor democratice în alegeri și prin înfrîngerea categorică suferită de P.N.L. — Brătianu și P.N.Ț. — Maniu, partide care, la scurt timp după aceasta au fost înlăturate definitiv din viața politică a țării [19].

Desfășurarea cu succes a revoluției democrat-populare, instaurarea primului guvern democratic, moment important în rezolvarea obiectivelor revoluției burghezo-democratice, înfrîngerea politică a reacțiunii, în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, au creat condițiile, ca și acea parte a burgheziei, care colabora cu forțele democratice, să rămînă izolată în fața dezvoltării impetuoase a procesului revoluționar, fapt ce a determinat înlăturarea reprezentanților ei din guvern, în noiembrie 1947. Abolirea, apoi, a monarhiei și proclamarea Republicii, în anul 1947, au demonstrat practic, conținutul realist al tacticii P.C.R. de atragere a celor mai diferite categorii sociale și organizații politice interesate în procesul de democratizare a țării, fapt care a împiedicat, în același timp, posibilitatea unirii forțelor reacționare împotriva maselor populare, împotriva mersului ascendent al revoluției.

Sistemul de alianțe social-politice largi, făurit de P.C.R., a determinat izolarea și, apoi, înfrîngerea grupărilor politice ale claselor exploatatoare și cucerirea de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea și cu alte categorii de oameni ai muncii a întregii puteri politice [20]. Experiența revoluției din România a scos și mai mult în evidență rolul hotărîtor determinant al maselor în desfășurarea cu succes a luptei pentru cucerirea puterii, atenția deosebită care trebuie acordată unirii tuturor forțelor revoluționare, democratice și progresiste ale națiunii, în jurul și sub conducerea clasei muncitoare, în frunte cu partidul comunist, în acțiunea de înlăturare definitivă a claselor exploatatoare din viața țării, de creare a condițiilor trecerii la revoluția și construcția societății socialiste.

Dezvoltarea procesului revoluționar din România, experiența P.C.R. în aplicarea creatoare a principiilor strategiei și tacticii marxist-leniniste la condițiile specifice ale țării noastre confirmă faptul că revoluția socialistă „presupune cuprinderea unor puternice forțe sociale, alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, unirea într-un front larg a tu-

---

[18] Mihai Fătu, *1946, Din istoria politică a României contemporane*, București, 1968, p. 61.

[19] Idem, *Sfîrșit fără glorie*, București, 1972, p. 369 și urm.

[20] Gh. Țuțui, *Partidele politice democratice din România în perioada de după 23 August 1944*, „Anale de istorie", nr. 6/1969; Ilie Rădulescu, *Schimbarea raportului de forțe în favoarea clasei muncitoare și a aliaților săi în etapa democratică a revoluției populare*, „Anale de istorie", nr. 1/1965.

turor forțelor și mișcărilor de masă îndreptate împotriva claselor exploatatoare, împotriva încercărilor acestora de a-și restaura dominația"[21].

Pentru pregătirea alegerilor din anul 1948, în luna februarie, se alcătuiește o nouă formațiune politică de unitate a forțelor democratice – *Frontul Democrației Populare.* El unea Partidul Comunist Român, care îndeplinea rolul de forță conducătoare, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, Uniunea Populară Maghiară. Exprimînd noul raport de forțe realizat în societatea românească, favorabil democrației, ca și voința de luptă a întregului popor de a înfrînge orice uneltire a reacțiunii și de a-și uni eforturile pentru construirea noii societăți, socialiste, toate organizațiile de masă au aderat, de la început, la F.D.P. Aceasta conferea colaborării tuturor forțelor democratice din România un caracter permanent, în cadrul F.D.P.

Călăuzit de concepția marxist-leninistă despre legitățile obiective ale revoluției socialiste și aplicînd creator legile generale la condițiile concrete din țara noastră, P.C.R. a reușit să elaboreze o linie politică corespunzătoare realităților românești, acționînd cu consecvență pentru realizarea ei cu succes în activitatea practică.

Succesele obținute de P.C.R. în lupta revoluționară constituie o contribuție valoroasă la îmbogățirea teoriei și practicii marxism-leninismului cu noi metode și forme de luptă, cu găsirea celor mai potrivite soluții pentru marile probleme pe care le ridică transformarea revoluționară a societății.

Studiind atent fiecare moment al desfășurării procesului revoluționar din țara noastră și adoptînd măsurile tactice corespunzătoare, P.C.R. a conchis realist că victoriile revoluției socialiste și construcția socialismului pot fi asigurate numai prin antrenarea și participarea tuturor forțelor progresiste, democratice ale națiunii române.

Din cele expuse reiese cu claritate faptul că P.C.R. și-a elaborat linia sa politică și tactică pe baza principiilor marxist-leniniste, pe care le-a adaptat creator la condițiile concrete istorice, economice, politice, sociale și naționale din țara noastră. Îmbinarea muncii legale cu cea ilegală, desfășurarea unei largi acțiuni de conștientizare a maselor, asigurarea principalului sprijin prin realizarea și consolidarea, sub conducerea P.C.R., a alianței clasei muncitoare cu țărănimea și cu celelalte forțe și grupări democratice interesate în prefaceri revoluționare, în construirea noii orînduiri, toate acestea au compus procesul complex al realizării cu succes a sistemului de alianțe social-politice cu forțele vii ale națiunii. Acest sistem a avut rolul determinant în procesul dezvoltării pe cale revoluționară a societății românești.

Frontul Unității Socialiste, alcătuit în noiembrie 1968, reprezintă o formă superioară de manifestare a hotărîrii poporului nostru de a realiza

---

[21] *Declarația cu privire la poziția P.M.R. în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964,* Editura politică, București, 1964, p. 50.

programul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, de a-și făuri un viitor luminos. „Constituirea Frontului Unității Socialiste, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, reprezintă un moment de mare importanță în viața politică și socială a Republicii Socialiste România. Acest eveniment marchează o nouă etapă în întărirea unității moral-politice a poporului nostru, în dezvoltarea democrației socialiste în România" [22]. În condițiile creșterii rolului conducător al partidului comunist, formarea Frontului Unității Socialiste din organizațiile obștești și de masă, dă o nouă și elocventă expresie alianței clasei muncitoare — clasa cea mai înaintată a orînduirii noastre — cu țărănimea, unității lor cu intelectualitatea și naționalitățile conlocuitoare, coeziunii socialiste a tuturor oamenilor muncii din țara noastră [23].

Activitatea desfășurată de P.C.R., pentru realizarea unității întregului popor, pentru coeziunea sa moral-politică în lupta pentru triumful adevărului și dreptății sociale, apare astăzi, în lumina dimensiunilor prezentului, în adînca ei semnificație. Eforturile P.C.R. au reprezentat o operă de cunoaștere teoretică, de apreciere matură a contextului istoric intern și extern, în care s-a dezvoltat România, de adaptare creatoare a principiilor teoriei marxist-leniniste la condițiile concret istorice ale țării noastre, fapt ce constituie o contribuție importantă la dezvoltarea teoriei și practicii marxism-leninismului, de înfăptuire eroică a actelor revoluționare, garanție pentru apărarea și dezvoltarea cuceririlor și înfăptuirilor prezente, pentru apărarea independenței și suveranității naționale.

---

[22] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la constituirea Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Editura politică, București, 1969, p. 689.

[23] L. Coptil, I. Hagiu, *Frontul Unității Socialiste — moment de mare însemnătate în viața politică și socială a țării noastre*, „An. șt. Univ. Iași", Științe sociale, Tom. XV/1969.

IMPORTANȚA ISTORIEI ÎN CONCEPȚIA GENERAȚIEI PAȘOPTISTE

DE

V. CRISTIAN

Cultul pentru trecut, pentru trecutul național în primul rînd, constituie o trăsătură de bază a vieții spirituale a românilor, în preajma anului 1848. Faptul este lesne explicabil și, dealtfel, el a fost adesea discutat. Nu vom mai insista deci asupra sa, mulțumindu-ne să reținem doar cîteva elemente, care ne apar indispensabile pentru o mai bună înțelegere a problemei la care ne vom referi aici. Acestea sînt legate, în primul rînd, de trăsăturile generale ale culturii pașoptiste ; apărută într-un moment de profunde transformări, ea trebuia, prin forța lucrurilor, să aibă un pronunțat caracter militant. Diferitele sale domenii constituie tot atîtea arme de luptă utilizate pentru crearea unei societăți moderne. Cum realizarea acestui deziderat apărea imposibilă fără soluționarea problemei naționale, era firesc ca în prim plan să apară preocupările pentru limba și istoria națională. Aceste preocupări sînt stimulate și de larga atenție pentru cele două discipline în acest „secol al naționalităților", mai ales în regiunile centrale și răsăritene ale continentului. Importanța care li se acordă nu este întotdeauna egală, deși, de obicei, ele apar într-o indestructibilă legătură ; se poate face afirmația că în țările române istoria este aceea care deține întîietatea, cu precizarea că această întîietate este mai puțin netă în Transilvania, unde situația lingvistică a determinat o mai mare atenție pentru problemele limbii naționale.

Dat fiind acest primat al istoriei în cultura pașoptistă, ni s-a părut interesant de urmărit cum concep oamenii vremii istoria și importanța ei. Este adevărat, problema a mai fost abordată, într-o mai mică sau mai mare măsură, în diferite studii consacrate culturii române de la mijlocul veacului trecut și, mai ales, în acelea care privesc activitatea

lui Mihail Kogălniceanu [1] și Nicolae Bălcescu [2]. Dacă am considerat totuşi util să o reluăm, am avut în vedere, îndeosebi, două elemente. Mai întîi, considerațiile lui Kogălniceanu şi Bălcescu nu sînt singulare în epocă ; în mare parte ei reiau idei frecvente în prima jumătate a secolului trecut, chiar dacă acestea nu au, uneori, claritatea şi coerența pe care le capătă la cei doi mari gînditori. Pe de altă parte, analiza mai amănunțită a problemei la care ne referim este de natură să permită o mai corectă înțelegere a evoluției istoriografiei paşoptiste şi a caracterului ei militant, ca şi, în legătură cu aceasta, a manifestărilor ei concrete [3]. Iată de ce, lucrarea de față îşi propune şi o sistematizare a diferitelor aspecte ale problemei, chiar dacă între aceste aspecte există, adesea, o strînsă corelație, subliniată frecvent, dealtfel, în scrierile istorice ale paşoptiştilor.

În legătură cu această din urmă chestiune, se impune încă o constatare. Aproape toți acei gînditori care s-au ocupat de trecut au ținut să-şi motiveze acțiunea prin cîteva precizări teoretice preliminare. Procedeul este binecunoscut în istoriografia europeană ; şi în istoriografia română, exista o veche tradiție, care urca pînă la Grigore Ureche și Miron Costin. Să observăm însă că, la cărturarii paşoptişti nu întîlnim, adesea, considerații teoretice generale asupra disciplinei istorice şi a importanței ei, ci numai sublinierea necesității, din anumite puncte de vedere, a cunoaşterii trecutului, aşa cum, anterior, procedase şi Petru Maior. Treptat însă, considerațiile devin mai largi. După ce Damaschin Bojincă [4] și Gheorghe Asachi [5] emit cîteva interesante idei asupra rolului cunoaşterii trecutului pentru dezvoltarea poporului român, o primă teoretizare mai largă o găsim la Aaron Florian în valoroasa sa *Introducere* la *Idee repede de Istoria Prinţipatului Ţării Rumâneşti* [6]. Dascălul transilvănean de la colegiul Sf. Sava dezvolta aici majoritatea

---

[1] D. Popovici, *Concepția istorică a lui Mihail Kogălniceanu,* „Arhiva românească", X (1945—1946), p. 39—54 ; A. Oțetea, *Mihail Kogălniceanu istoric și om de stat,* „Studii", t. 19 (1966), nr. 5, p. 849—862 ; V. Ionescu, *Mihail Kogălniceanu, Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepției sale,* București, 1963.

[2] V. Maciu, *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu,* „Studii și articole de istorie", I (1956) ; L. Boicu, *Nicolae Bălcescu istoricul,* „Studii și articole de istorie", XIII (1969) ; D. Berindei, *Nicolae Bălcescu — personnalité marquante de l'historiographie roumaine*, „Revue roumaine d'histoire", VIII (1969), p. 957—965 ; Idem, *Nicolae Bălcescu,* București, 1969.

[3] Facem precizarea că rîndurile de față constituie un paragraf al unei lucrări mai ample privind *Contribuția istoriografiei pașoptiste la pregătirea ideologică a revoluției române de la 1848.*

[4] V. Cristian, *Opera istorică a lui Damaschin Bojincă,* „An. șt. Univ. Iași" (Serie nouă), s. III a, Istorie, XVII (1971), fasc. 1.

[5] *Rediul moldovenesc în Austria,* „Albina românească", I (1829), p. 140. Articolul este nesemnat, dar pe baza elementelor cuprinse în text poate fi atribuit sigur lui Asachi.

[6] București 1835, I, p. V—XXIV.

argumentelor pașoptiștilor privind utilitatea cunoașterii istoriei, argumente reluate apoi frecvent. Le întîlnim în primul articol al „Curierului de ambe-sexe“, articol intitulat — fapt semnificativ pentru problema noastră — *Istoria Patriei* [7], le întîlnim, uneori, asemănătoare și ca formă, nu numai ca fond, la Kogălniceanu, Bălcescu, Barițiu.

Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie națională al lui Kogălniceanu constituie totuși un moment distinct în evoluția problemei care ne interesează. Este adevărat că multe din ideile cuprinse aici sînt reluări ale unor opinii frecvente și pînă la 1843 și pe care, dealtfel, le întîlnim, în parte, și în *Introducerea* la „Arhiva românească“ ; *Cuvîntul...* rămîne însă cea mai amplă teoretizare românească asupra disciplinei istorice de pînă la 1848. Apoi, pornind și de la un contact mai strîns cu istoriografia europeană decît predecesorii, Kogălniceanu a dezvoltat anumite idei, le-a îmbinat într-un tot unitar și, fapt care nu trebuie neglijat, le-a prezentat într-o formă remarcabilă. Sînt elemente care au asigurat *Cuvîntului* său nu numai o relativ largă difuziune, ci și o reală influență asupra contemporanilor, el constituind, de fapt, o chintesență a concepțiilor pașoptiștilor asupra istoriei. Chiar Bălcescu, în diferitele sale scrieri, și Barițiu, autor, printre altele, a unui articol consacrat special problemei care ne interesează [8], se vor limita, în general, la accentuarea sau clarificarea unor idei devenite deja de uz comun.

Concepția pașoptistă asupra istoriei apare astfel ca rezultatul unei contribuții colective, ceea ce permite, credem, o analiză în bloc a ei. Chiar dacă există unele deosebiri de nuanțe, în punctele esențiale constatăm un acord unanim, rezultat al militantismului istoriografiei pașoptiste, al cărei scop primordial este slujirea intereselor propriului popor.

Acest militantism a determinat, dealtfel, și un anumit caracter al considerațiilor pe care cărturarii generației de la 1848 le fac asupra disciplinei istorice. Ei se arată mai puțin preocupați să dea o definiție amplă a istoriei, a obiectului și particularităților ei, insistînd, în schimb, asupra însemnătății cunoașterii trecutului. Faptul este lesne explicabil. Cărturari luptători, pașoptiștii nu se puteau simți atrași de discuții strict teoretice, fără consecințe practice. Din acest motiv, ei se limitează doar la scurte definiții ale istoriei — și acestea, mai ales atunci cînd se referă la istoria generală a lumii — fără a-și propune o mai largă dezbatere a lor. Astfel, într-o formulare frecventă la Heliade, „istoria este narația faptelor“ [9], în vreme ce pentru Barițiu „istoria trebuie să

---

[7] S. Marcovici, *Istoria Patriei*, „Curier de ambe-sexe“, periodul I (1836—1838), p. 1—3.

[8] G. Barițiu, *Istoria*, „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, VIII (1845), p. 389—391.

[9] V. Cristian, *Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, „An. șt. Univ. Iași“, (Serie nouă), s. III, a. Istorie, XII (1966), p. 71.

fie numai spunerea sau înfățișarea faptelor și a evenimentelor care nu sufere nici o îndoială"[10]. Aproape singura precizare, în această ordine de idei, este că expunerea trecutului nu trebuie să-și propună prezentarea tuturor faptelor, ci, așa cum o preconizase și Voltaire în secolul anterior, să procedeze la o selectare a lor. Dezvoltînd o idee reluată mai tîrziu, Gheorghe Săulescu afirma în 1837, că „istoria universală cuprinde șirul faptelor omenești slobode a celor mai vrednice de credință, mai vrednice de însămnat și interesante, prin carile ni se înfățoșază din timpul trecut traiul soțietăților și în urmare a staturilor pămîntului — să observăm concepția etatistă a profesorului de la Academia Mihăileană — ca din acestea să putem cunoaște în totul ce este soțietatea omenească și traiul politic"[11]. Sub acest raport, întreaga istorie oferă momente demne de interes ; numărul acestora sporește odată cu evoluția omenirii, fazele cele mai apropiate ale acesteia meritînd un mai mare interes. Ideea, întîlnită mai întîi la Bojincă[12], apoi la Aaron Florian[13], prezintă un deosebit interes, ea trebuind să fie pusă în legătură cu marea importanță acordată rolului social al istoriei.

Dealtfel, reține atenția că, în majoritatea cazurilor, istoricii pașoptiști preferă, în locul unei definiții a istoriei, care să pornească de la obiectul și metodele ei, să apeleze la o formulă menită să sublinieze însemnătatea cunoașterii trecutului. În general, se pornește aici de la istoriografia latină și, îndeosebi, de la Cicero. Ca motto al ambelor volume din *Hronologhia și istoria universală* ale lui Săulescu figurează tocmai celebra definiție a retorului latin : „Istoria este martura timpurilor, lumina adevărului, viața memoriei, solul vechimei. În ea privind ca în oglindă, cetitoriul poate împodobi și îndrepta traiul vieții sale dupre virtuțile altora și fără a pătimi se învață a cunoaște răul și a se feri de el". Cu aceeași definiție începe *Manualul* lui Ioan Albineț[14], după cum elemente ale ei, prezente încă în *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, publicat pentru prima dată în 1835[15], le întîlnim în majoritatea scrierilor din perioada pașoptistă. Evident formula ciceroniană nu mai

---

[10] G. Barițiu, *Op. cit.*, p. 389.

[11] Gh. Săulescu, ***Hronologhia și istoria universală pe scurt***, II, Eșii, 1837, p. 3—4. Idei asemănătoare la Aaron Florian care considera că „Istoria lumii este o povestire vrednică de crezut de evenimentele sau întîmplările și faptele cele mai mari și mai însemnate, care au făcut schimbări asupra omenirii și asupra pămîntului" ; ***Elemente de istoria lumii***, București, 1845, p. 5. Mai tîrziu, Heliade făcea observația că autorul unei istorii universale, „sărind peste intervale, nu se poate ocupa decît de punturile ce se pot vedea pe culmea secolilor ce se întind înainte-i" ; ***Historia critică universală***, I, București, 1892. (Ediția este postumă ; lucrarea fusese începută probabil în 1851).

[12] „Biblioteca românească", IV (1829), p. 26.

[13] ***Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești***, III, București, 1838, p. II—III.

[14] *Manual de istoria Prințipatului Moldovei*, Iașii, 1845, p. I.

[15] D. Cantemir, ***Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor***, Iași, 1835.

putea acoperi acum întreaga semnificație pe care cărturarii din preajma anului 1848 o acordă istoriei ; prezența ei este însă cît se poate de semnificativă în legătură cu caracterul practic al preocupărilor pentru trecut din acel moment.

În această privință, deosebit de semnificativ este pasajul introductiv din amintitul *Discurs pentru deschiderea cursului de istoria națională*. Influențat evident de Ranke [16], Kogălniceanu pornește de la ideea că istoria este „adevărata povestire și înfățoșare a întîmplărilor neamului omenesc“ [17]. Cărturarul militant nu se poate mulțumi însă cu principiul stabilit de întemeietorul german al școlii critice istorice. Pentru el, ca și pentru predecesorii sau contemporanii săi, reconstituirea trecutului trebuie să fie pentru contemporani de o mult mai mare utilitate. Din acest motiv, el dezvoltă în continuare definiția istoriei pe care o consideră „glasul semințiilor și icoana vremii trecute“ și, după formularea lui Karamzin, „testamentul lăsat de către strămoși nepoților ca să le slujească de tălmăcire vremii de față și de povățuire vremii viitoare“ [18].

Se poate deci lesne observa că definiția dată istoriei de generația pașoptistă pornește, în general, de la o concepție pragmatică, prezentă începînd de la Polybios, în istoriografia clasică și reluată apoi de Renaștere, a căror influență este evidentă, chiar dacă în anumite limite, la istoricii români din preajma anului 1848. Gh. Săulescu adăuga chiar, la volumul al II-lea al *Hronologhiei* sale, un capitol suplimentar *Tratație pragmatică* [19] *asupra istoriei grecilor*, în care primul paragraf era intitulat *De tratația pragmatică a istoriei. Definiție* [20]. Dacă termenul de „istorie pragmatică“ nu este totuși prea frecvent întîlnit, scopul utilitar al cercetării trecutului apare, în schimb, limpede la toți istoricii pașoptiști.

Pornind de la un asemenea scop, scrierile lor nu puteau avea, evident, drept țel simpla satisfacere a curiozității umane. Firește, acesteia îi poate reveni un anumit rol, după cum gînditorii de atunci nu omit ponderea pe care cunoștințele istorice trebuie să le aibă în cadrul culturii generale a unui om [21]. Ceea ce îi interesează însă, în primul rînd, este valoarea practică a cunoașterii trecutului. Sub acest raport, principala problemă de care se arată preocupați pașoptiștii este valoarea

---

16 A. Oțetea, *Introducere* la M. Kogălniceanu, *Opere*. Tomul I. *Scrieri istorice*, București, 1946, p. 22.

17 *Ibidem*, p. 635.

18 *Ibidem*.

19 În text, probabil datorită unei greșeli de tipar, „Prargamentică“.

20 *Hronologhia și istoria universală pe scurt*, II, p. 3.

21 Gh. Asachi, *Înainte cuvîntare* la I. Kaidanov, *Istoria Imperii Rosiene*, Eșii, 1832, t. I ; Aaron Florian, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, I, p. V ; M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 637 ; G. Barit, *Op. cit.*, p. 390—391.

istoriei ca dascăl al acţiunilor omeneşti, ca „magistra vitae“, pentru a păstra frecvent întîlnita formulare ciceroniană. Ideea este prezentă în aproape toate lucrările din prima jumătate a secolului trecut şi ea era sintetizată de Kogălniceanu cînd afirma că „fieşte care stare, fieştecare profesie află în ea [în istorie] reguli de purtare, sfat la îndoirile sale, învăţătură la neştiinţa sa, îndemn la slavă şi la faptă bună“ [22]. Este totuşi interesant de observat că sfera celor cărora le sînt destinate învăţămintele istoriei, a acestei „experienţii a noroadelor“ [23], nu este întotdeauna concepută în mod identic. Uneori, lecţiile istoriei apar ca fiind destinate în primul rînd principilor şi, în general, oamenilor de stat. Această concepţie, de esenţă umanistă, este treptat înlocuită, probabil şi sub influenţa iluminismului, de ideea că învăţămintele istoriei pot folosi tuturor stărilor. Această idee, care apăruse explicit încă în prefaţa lui Ioan Piuariu-Molnar la traducerea, din 1800, a *Istoriei universale* a abatelui Millot, predomină în deceniile anterioare anului 1848.

Trebuie să facem totuşi o distincţie în felul cum este concepută valoarea experienţei istorice pentru diferitele categorii. Dacă pentru oamenii de stat şi, în general, pentru oficialităţi, ea oferă un îndreptar practic de acţiune, dacă pentru cărturar ea dă posibilitatea unei mai bune înţelegeri a evoluţiei lumii, pentru celelalte categorii, experienţa istorică este considerată mai ales din punct de vedere moral; chiar în mai larga teoretizare făcută de Kogălniceanu, lucrurile apar astfel [24]. Dealtfel, pentru paşoptişti, învăţămintele istoriei nu apar — din raţiuni explicabile prin nivelul cultural al vremii — ca fiind destinate întregului popor. Ideea lui Aaron Florian că ele sînt utile numai la „nişte fii adevăraţi ai patriei, pe care i-au ajutat natura şi au primit o creştere bună“ [25] transpare şi din alte lucrări.

În legătură cu caracterul educativ al istoriei se impune încă o precizare. În mare parte, paşoptiştii concep valoarea istoriei sub raportul său etic, ca o „şcoală practică de moral şi de virtute“ [26]. Treptat însă, îşi face apariţia şi tendinţa spre considerarea istoriei ca o şcoală politică, tendinţă vizibilă, mai ales, după 1840. În condiţiile existente acum, constatăm însă anumite deosebiri în maniera de a pune problema. Pentru Asachi, alunecat deja spre conservatorism, concluzia pe care trebuie să o desprindem din experienţa trecutului este ca „fiecare să-şi facă datoria în locul în care se află, fără a încerca să ocupe un loc pe care altul l-ar putea îndeplini mai bine“ [27]. Dimpotrivă, pentru Bariţiu,

---

22 M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 635.

23 „Albina românească“, XII (1841), p. 131 (*Prospect* pentru *Table de istorie* de Ed. Vehse).

24 M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 636—637.

25 *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Rumâneşti*, I, p. V.

26 „Albina românească“, XII (1841), p. 131.

27 Ibidem, XV (1843), p. 61 (*Dorinţa folosului obştesc*).

principalul sentiment pe care, alături de patriotism, trebuie să-l insufle istoria este ideea de libertate [28].

Dacă istoria are un atît de important rol educativ, este evident că scrierea ei trebuie concepută ca o judecată a trecutului. Ideea, inspirată probabil lui Kogălniceanu de Schiller, că istoria este un tribunal universal [29], o întîlnim și înainte de 1843. Dealtfel, pornind de la modele antice sau umaniste, istoricii pașoptiști însoțesc frecvent expunerea faptelor cu judecăți de valoare asupra lor. Acest fapt mai avea în concepția lor și menirea de a da posibilitatea unei aprecieri mai exacte a faptelor contemporanilor.

În legătură cu aceasta, apare și ideea utilității istoriei pentru înțelegerea prezentului. Să observăm însă că, această idee este abia schițată în legătură cu aprecierea ansamblului omenirii și faptul nu surprinde dacă avem în vedere nivelul relativ scăzut al scrierilor românești de istorie universală, din prima jumătate a secolului trecut.

Mai ales în sensul de „magistra vitae", istoria apare generației pașoptiste ca prezentînd o cu totul deosebită importanță. Nu întîmplător, pentru Kogălniceanu, „după priveliștea lumii, după minunile naturii, nimică nu este mai interesant, mai vrednic de luarea noastră aminte decît *Istoria*" [30].

Cunoașterea ei trebuie deci să constituie o preocupare esențială. Firește că, în ansamblul ei, istoria prezintă un interes general ; pentru fiecare popor însă, importanța maximă o prezintă istoria națională. Această credință, frecvent exprimată, a pașoptiștilor trebuie, evident, pusă în legătură cu climatul romantic al epocii, dar, chiar sub raportul strict al filiației spirituale, romantismul a putut să o întărească și nu să o determine, întrucît ideea are vechi rădăcini în istoriografia noastră. Originile ei pot fi puse în legătură cu influența umanismului ; acest curent a fost, după cum se știe, strîns legat de cultivarea istoriei naționale. Machiavelli rezuma foarte bine această tendință cînd afirma că „dacă exemplul oricărui stat este plin de învățăminte, atunci acela pe care-l afli în istoria propriului tău stat te impresionează cu mult mai mult și îți este cu atît mai de folos" [31]. La cărturarii noștri din secolul al XVII-lea însemnătatea vitală a cunoașterii istoriei pro-

---

[28] G. Barițiu, *Istoria*, „Foaie pentru minte, inimă și literatură", VIII (1845), p. 391. Același Barițiu afirma în articolul *Libertate și volnicie* (Ibidem, p. 357) : „Știm bine că ideea libertății nu se suge, nici se învață numai din coloanele jurnalelor ci din alte izvoară cu mult mai bogate, cum este istoria staturilor celor mai renumite și viețuirea practică în țări, unde adevărata libertate au produs roduri sănătoase și mîntuitoare".

[29] M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 635, nota editorului.

[30] *Ibidem*, p. 635.

[31] Machiavelli, *Istorii florentine*, București, 1968, p. 73—74.

priului stat este cît se poate de evidentă. Dealtfel, pentru Grigore Ureche [32], ca și, mai tîrziu, pentru Samuel Micu [33], cunoașterea propriului trecut constituie un atribut esențial al însăși condiției umane. Să nu uităm, dealtfel, că în secolele XVII—XVIII preocupările istorice ocupă un loc de frunte în cultura noastră.

Era firesc deci, ca, subliniind interesul pe care îl are istoria universală, gînditorii pașoptiști să insiste în mod deosebit asupra importanței excepționale pe care o are istoria patriei. Această convingere le era, dealtfel, sugerată și de momentul în care activau, unele afirmații ale lui Aaron Florian [34] sau M. Kogălniceanu [35], fiind cît se poate de explicite în această privință.

Credința că „istoria este cea dintîi carte a unei nații“ apare astfel în mod firesc la mai mulți dintre gînditorii pașoptiști. O întîlnim mai întîi la Asachi, în 1829 [36], apoi la Aaron Florian [37], în sfîrșit la Bălcescu [38], căruia îi este atribuită, de obicei, formularea, dar care, după cum vedem nu făcea decît să reia o idee deja în circulație. Este adevărat că, uneori, istoriei nu i se rezervă primul loc, așa cum este cazul la Kogălniceanu [39] și, respectiv, Barițiu [40]. O asemenea ordine putea fi dictată și de considerente tactice, mai ales în cazul lui Kogălniceanu, care o expunea cu prilejul unei manifestări oficiale ; chiar dacă am admite că ea pornește dintr-o convingere a celor doi cărturari, explicabilă prin rolul pe care religia l-a jucat în trecutul nostru și prin poziția pe care o avea încă în prima jumătate a secolului trecut, importanța istoriei naționale rămîne totuși considerabilă și în concepția lor, fapt confirmat de preocupările pe care le au.

Acest loc primordial al istoriei naționale rezultă, pentru pașoptiști, din însăși natura lucrurilor, din firescul sentiment patriotic, puternic accentuat în condițiile formării națiunii române. „Nimic, spunea Aaron Florian în 1835, nu poate fi la o nație mai scump decît începutul său, numele ce-l poartă, pămîntul pe care-l lăcuiește, starea

---

32 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 57. În concepția cărturarului, scrierea istoriei are drept scop „ca să nu se înece a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să se asemine fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte“.

33 Samuil **Micu**, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, București, 1963, p. 3 : „Poate că să voar afla unii cu simțire tocma dobitocească, de voar defăima această osteneală a mea, zicînd : ce folosește omului să știe céle ce au fost ; unii ca aceștia sînt tocma dobitoace, că numai dobitoacele nu știu lucrurile mai marilor [înaintașilor] săi“.

34 *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, I, p. XIX.

35 M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 638.

36 „Albina românească“, I (1829), p. 140 *(Rediul moldovenesc în Austria)*.

37 *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, I, p. XIV.

38 N. Bălcescu, *Opere*, ed. N. Zane, I_1, București, 1940, p. 101.

39 M. Kogălniceanu, *Op.cit.*, p. 635.

40 G. B[arițiu], *Ioan Hristian Enghel*, „Foaie pentru minte“, VII (184), p. 2.

întru care se află acum și grija de ceea ce poate să fie în vremea viitoare“ [41]. Toate aceste elemente apar însă pentru pașoptiști într-o indestructibilă legătură cu cunoașterea istoriei patriei. Aceasta este, după definiția aceluiași Aaron Florian, „oglinda aceea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum și cheia cea de mare preț cu care se descuie oarecum și ascunsurile viitoarului“ [42]. Această triplă importanță a istoriei pentru înțelegerea suitei trecut—prezent—viitor, reluată ulterior de Kogălniceanu [43] și Bălcescu [44], o transformă, pentru gînditorii pașoptiști, într-o condiție indispensabilă pentru însăși existența unei națiuni civilizate. Îndulcind formulările lui Gr. Ureche și S. Micu, N. Bălcescu era de părere că „o nație fără istorie este un popor încă barbar, și vai de acel popor care și-a pierdut religia suvenirurilor“ [45], idee care fusese formulată, în aproximativ același timp, și de un anonim moldovean [46].

Importanța excepțională pe care generația pașoptistă o acordă istoriei patriei se datorează mai multor considerente. În parte, acestea rezultă din atributele generale ale istoriei ; apar însă și elemente specifice, legate direct de istoria proprie și tocmai acestea reprezintă esențialul.

Din prima categorie reținem, mai întîi, însemnătatea, amintită deja, pe care cunoașterea trecutului o poate avea, în concepția pașoptiștilor, pentru înțelegerea prezentului și, pornind de aici, a alegerii acțiunilor celor mai potrivite pentru dezvoltarea viitoare a propriului popor. Sub acest raport, constatăm însă o anumită evoluție a ideii. Mai întîi, ea apare ca o formulare generală. Faptul că istoria, „această carte ce este atît de veche ca și românii, a fost față la ivirea pe teatrul lumii, a fost martură la toate schimbările și prefacerile lor, i-a întovărășit în toată vremea de la începutul lor și pînă în ziua de astăzi“ are drept consecințe,

[41] Aaron Florian, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești ;* I, p. V. Vezi explicații asemănătoare la M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 639 ; I. Albineț, *Op. cit.*, p. II—III.

[42] *Ibidem*, p. V—VI. În legătură cu importanța istoriei patriei la Aaron Florian vezi Pompiliu Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, „Acta Musei Napocensis“, V (1968), p. 577—586 ; V. Cristian, *Opera istorică a lui Aaron Florian*, „Analele șt. Univ. Iași“ (Serie nouă), S. III, a. Istorie, t. XVI (1970), fasc. 2, p. 113—116.

[43] M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 640.

[44] N. Bălcescu, *Opere*, I_1, p. 101.

[45] *Ibidem*.

[46] „De multe nenorociri am fi fost și am fi încă scutiți dacă nu ne-ar lipsi această prețioasă știință, pentru care am rămas atît de indiferenți [...] neîngrijind de o istorie completă [...]. Fără istorie, nația, chiar însuși nația se află în primejdie de a ajunge curînd sau mai tîrziu nula ; dacă în vreme nu ne vom deștepta“ ; ****Colecție de documente vechi*, „Foaie pentru minte“, VIII (1845), p. 17—18.

pentru Aaron Florian, primul care teoretizează problema, că „numai ea dar știe toate, numai ea cunoaște toate“ [47].

Prin urmare, consideră profesorul de la Sf. Sava, singură istoria oferă posibilitatea cunoașterii celor mai prețioase adevăruri care se referă la trecutul nostru. „Cu inima bătîndă şi cu mînă tremurătoare deschizînd-o românul, privește pe nația românească la începutul ei și, scoborîndu-se pe scara anilor, vine cu dînsa pînă în zilele de acum. Din revoluții aducătoare de binecuvîntare sau blestem, din întîmplări norocite sau nenorocite, din fapte virtuoase sau păcătoase ale românilor, vede sporul și înaintarea ce au făcut, cunoaște lumina sau întunericul către care s-au grăbit, aflā civilizația la care a ajuns și cu aceasta cumpănește fericirea lor de care se bucură acum“ [48]. Tot prin istorie, „poate cineva a pătrunde oarecum și în întunerecul viitorului și să se apropie cu ideea de soarta ce așteaptă pe acea nație“ [49].

Această latură a importanței istoriei naționale este reluată și de Kogălniceanu. Rolul ei în descifrarea viitorului apare însă în aceeași manieră generală. Cunoașterea trecutului nu pare la el ca putînd să ducă la previziuni în ceea ce priveşte deznodămîntul imediat al evenimentelor contemporane. În *Introducție* la „Arhiva românească“, Kogălniceanu consideră că, trăind într-un moment de prefaceri care continuă, fiind „prea aproape de volcan“, „nu putem dar cunoaște rezultatul acelor întîmplări, nu știm ce soarta ne pregătește“. Privită însă pe un plan mai general, istoria națională îi apare ca oferind posibilitatea cunoașterii sensului evoluției societății sale, a perspectivelor ei viitoare. „Într-însa, spune el în același loc, vom învăța ce am făcut și ce avem să mai facem ; printr-însa vom prevedea viitorul, printr-însa vom fi români, căci Istoria este măsura sau metrul prin care se poate ști dacă un popor propășește sau dacă se înapoiază. De unde venim și unde mergem, trecutul și viitorul, iată toată ființa noastră, iată mijlocul de a ne cunoaşte“ [50]. Pornind de aici, el va ajunge, în *Cuvîntul de deschidere*, la celebra formulare conform căreia istoria „ne arată ce am fost, de unde am venit, ce sîntem și, ca regula de trei, ne descopere și numărul necunoscut ce avem să fim“ [51].

O dezvoltare a ideii o constatăm la Bălcescu. Și pentru el, „soarta părinților noștri a pregătit-o pe a noastră“ [52]. Înțelegerea exactă a acestui fapt nu se poate realiza însă decît dacă se procedează la o considerare mai largă a problemei. În primul rînd pentru Bălcescu, trebuie să se aibă în vedere dezvoltarea cadrului instituțional, ca și a celui social-

---

47 *Cuvîntul ce s-au zis de D. Medelnicerul, F. Aaron*, în V. A. Urechia *Istoria școalelor*, II, București, 1892, p. 15.

48 *Ibidem.*

49 *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, I, p. VI.

50 M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 612.

51 *Ibidem*, p. 640.

52 N. Bălcescu, *Opere*, I_1, p. 43.

economic și cultural [53], idee legată de modul mai larg cum concepea el scrierea istoriei.

Necesitatea cunoașterii trecutului pentru înțelegerea prezentului și pentru descifrarea viitorului este o idee întîlnită relativ frecvent în preajma anului 1848. Să observăm însă că ea este mai mult schițată decît argumentată și că, în general, nu se depășește cadrul strict teoretic. Sînt rare încercările de a demonstra, în mod concret, cum evoluția noastră istorică a dus la situația din preajma anului 1848, de cele mai multe ori aprecierile în acest sens avînd caracterul unor generalități. Faptul poate fi explicat atît prin insuficienta dezvoltare a cercetărilor istorice, prin cunoașterea insuficientă deci a trecutului, cît și prin particularitățile politice ale țărilor române, care făceau ca anumite probleme să nu poată fi abordate în mod deschis ; să nu uităm că pașoptiștii scriau în condițiile cenzurii.

Mult mai pregnant este subliniat însă rolul educativ al istoriei naționale. În parte, el apare ca asemănător cu rolul pe care-l poate avea, sub acest raport, istoria universală. Cunoașterea faptelor bune sau rele ale trecutului național poate servi individului în alegerea acțiunilor sale, cu atît mai mult, cu cît el are în față pilda unor compatrioți. Dar ceea ce interesează, în primul rînd, este educarea individului ca membru al comunității sale naționale, ca român. Ideea este clar formulată încă din 1829 de D. Bojincă. Acesta își exprima dorința ca cititorii „Bibliotecii românești", în care majoritatea materialelor sînt de istorie, să folosească „supta dintrînsele învățătură spre fericirea și folosul Neamului Românesc" [54]. În anul următor chiar, el ajunge la o subliniere mult mai pregnantă a acestei idei, asociată cu un îndemn direct de a se utiliza istoria în scopul dezvoltării neamului. *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul* se terminau cu apelul : „Cetească tot însul aceasta cu mîngîiere, văzînd ce au fost strămoșii lui. Însă caute și cerce și spre acea causă carea au întunecat aceste Țeri frumoase în moliciune, în întunerec și neactivitate. Alunge dară cei putincioși răotatea din sînul patriei sale și, cetind Istoriile strămoşilor săi, fără dormitare să privegheze de a pleca iară pe calea virtutei, dreptății și vitejiei strămoșești" [55].

Rolul educativ al istoriei naționale apare, astfel, în primul rînd, sub raportul dezvoltării sentimentului național, a patriotismului. Dealtfel, există acum convingerea fermă că bunul patriot este inseparabil de bunul cunoscător al istoriei naționale. Faptul apare evident într-un arti-

---

[53] *Ibidem.*

[54] D. Bojincă, *Prefație* la *Istoria romanilor*, „Biblioteca românească", I (1829).

[55] „Biblioteca românească", IV (1830), p. 32. Să observăm însă limitarea însemnătății acestui exemplu la cei „putincioși" ; dealtfel, într-un paragraf anterior, D. Bojincă spunea că „această istorie [a lui Mihai Viteazul] așa și spre deschis exemplu să fie *măriților boeri* [subl. ns.] de Țara Românească și Moldavia".

col-program al „Foii pentru minte, inimă și literatură“ din 1838 [56]. Dealtfel, Barițiu avea să-și exprime pe cît de clar posibil convingerea că „dacă dorim într-adins a face pe români patrioți buni și a-i scoate din prepusuri, trebuie neapărat să le deschidem și lor ascunsele istoriei patriotice, fără care jurăm că nu e mîntuință“ [57]. Ideea era dezvoltată de Aaron Florian în lucrarea sa *Patria, patriotul și patriotismul* [58] și reluată de Kogălniceanu în *Discursul* său [59].

Gînditorii pașoptiști consideră, dealtfel, că rolul istoriei naționale în formarea sentimentului patriotic este mai mare în acel moment decît pînă atunci și că el nu poate fi pus în valoare decît printr-o acțiune mai amplă. Pornind de la constatarea că „Românii au trebuință astăzi să se întemeieze în patriotism și în curaj și să cîștige statornicie în caracter“, Bălcescu făcea observația — care era, de fapt, sinteza unor tendințe curente atunci — că „aceste rezultate credem că s-ar dobîndi cînd ei ar avea o bună istorie națională și cînd aceasta ar fi îndestul răspîndită“ [60]. O adevărată utilitate a cunoștințelor de istorie națională nu putea apare deci decît în condițiile unei largi difuzări a lor [61]. Ele capătă o deosebită importanță în special pentru educarea tineretului. Ideea este frecvent subliniată ; Barițiu cerea chiar ca „pruncii noștri să se culce și să se scoale cu istoria patriei în mînă [...], adevăr însufletitoriu“ [62].

Rolul național-educativ al istoriei nu se limitează numai la dezvoltarea patriotismului ; ea are și menirea unui tonifiant în acțiunea intensă pe care o solicita momentul de mari transformări de la mijlocul secolului trecut. Sub acest raport, ideea pe care o desprindem din scrierile pașoptiștilor este foarte clară : românii au suferit, în decursul vremurilor, mai mult decît oricare alt popor ; ei au rezistat totuși, dînd dovadă de o mare vitalitate ; prin urmare ei nu pot să dispară, ci trebuie să-și ocupe locul ce li se cuvine între popoarele europene. Cea mai plastică expresie a acestei idei era dată de Aaron Florian în remarcabilul discurs pe care l-a ținut la serbarea de sfîrșit de an din 1838, care, cel puțin în fragmentul de mai jos, pare inspirat de regulile cele mai exacte ale retoricii ciceroniene. „Mii de revoluțiuni au zguduit Țara Românească, amenințînd-o că vor să o cotropească ; întîmplări nenumărate au năpădit cu furie pe români, înfricoșîndu-i că vor să le desființeze naționalitatea și să-i șteargă din numărul celorlalte nații. Cu toate acestea, românii cu mîndrie pot a-și ridica capul înaintea veacurilor trecute, a revoluțiilor și întîmplărilor ce i-au isbit și cu glas triumfător pot să zică : Noi tot sîn-

[56] „Foaie pentru minte“, I (1838).

[57] „Gazeta de Transilvania“, VI (1843), p. 370

[58] București (1843).

[59] M. Kogălniceanu, *Op. cit.* p. 640.

[60] N. Bălcescu, *Opere*, I_1, p. 107.

[61] V. Cristian, *L'idéologie quarant-huitarde et la diffusion des connaissances historiques*, „Nouvelles études d'histoire“, IV (1970).

[62] „Foaie pentru minte...“, VII (1844), p. 2.

tem !“ [63]. Convingerea despre vitalitatea românilor pe care o sădea istoria apărea generației pașoptiste ca fiind deosebit de importantă în vasta acțiune de transformare pe care o urmărea. „Această convicție, sublinia Bălcescu, ne va face să avem mai multă încredere în viitor și să lucrăm cu mai multă inimă la o reformă politică și soțială, care să ne facă vrednici de a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a popoarelor europene“ [64].

Datorită situației internaționale specifice a țărilor române, istoria apărea însă generației pașoptiste ca prezentînd și o altă importanță, aceea de a apăra drepturile propriului popor în fața străinilor. De fapt, distingem aici două aspecte. Pe de o parte, este vorba de respingerea unor atacuri și aserțiuni răuvoitoare ale unor scriitori străini privind originea și trecutul poporului român, pe de altă parte, de susținerea drepturilor noastre în fața diplomației europene. Între cele două aspecte există, totuși, o strînsă legătură, rezultînd din caracteristicile problemei naționale în prima jumătate a secolului trecut. Dezvoltarea conștiinței naționale a popoarelor din centrul și sud-estul Europei a dus, după cum am arătat, la un deosebit cult pentru istoria proprie. Datorită însă complexității problemei naționale, între istoricii diferitelor popoare s-au ivit contradicții, care, uneori, au dus la aprinse polemici. Unii istorici ai popoarelor vecine și-au îndreptat atacurile împotriva românilor, mai ales pe tema originii și continuității lor. Aceste atacuri nu-și propuneau atît să fie o dezbatere științifică, cît acțiuni politice. Tezele false ale străinilor urmăreau, în ultimă instanță, să înlăture temeiul drepturilor istorice ale românilor. Iată de ce, existența unei solide lucrări de istorie națională apare gînditorilor pașoptiști ca prezentînd o importanță vitală și din acest punct de vedere. O spune cu o deosebită claritate, în 1835, Aaron Florian. „Trebuința de o astfel de istorie este atît de pipăită și netăgăduită, încît nația fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte nații, streină chiar în pămîntul său, necunoscătoare de drumul pe care a umblat mai înainte și rătăcită în calea pe care a apucat acum. Oricare altă nație poate să-i zică cu desprețuire : Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pămîntul pe care lăcuiești ; soarta ta așa a fost ca să fii tot după cum ești : leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele sau primește pe acesta pe care ți-l dau eu, ridică-te și du-te din pămîntul pe care lăcuiește căci nu este al tău și nu te mai munci în zadar căci nu poți fi mai bine decît ești“ [65]. Aaron Florian sintetiza în aceste cuvinte negarea de către unii străini a originii latine a românilor și a continuității lor pe teritoriul vechii Dacii romane, constanta utilizare a denumirii de „valah“ în locul aceleia de român, considerarea ca „națiune tolerată“ a românilor din Transilvania

---

[63] V. A. Urechia, *Op. cit.*, II, p. 13.

[64] N. Bălcescu, *Opere*, I_1, p. 107.

[65] Aaron Florian, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, I, p. VI—VII.

și desconsiderarea capacităților lor, la care trebuie să adăugăm, probabil, și atitudinea fanarioților față de locuitorii Principatelor. În același timp, el subliniază caracterul politic al acestei atitudini.

Dealtfel, există acum credința, frecvent exprimată, că, în dorința lor de a ne subjuga și a ne desființa ca naționalitate, asupritorii străini s-au străduit să ne lipsească de cultura și, îndeosebi, de istoria națională. Expresia cea mai pregnantă a legăturii între cunoașterea istoriei proprii și situația noastră politică a dat-o Kogălniceanu. Reluînd ultima parte a citatului de mai sus din Aaron Florian, el arăta că „în adevăr, toate aceste cuvinte ni s-au zis de către străini ; începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfîșiat, driturile ni s-au călcat în picioare numai pentru că n-am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile“ [66], deci numai pentru că nu ne-am cunoscut bine istoria.

Este firește în această afirmație o exagerare, dar tocmai această exagerare subliniază rolul considerabil pe care-l are istoria pentru gînditorii pașoptiști. Dealtfel, se consideră chiar că există o sinonimie între „a scrie istoria“ și „a priveghia pentru existența politicească a nației“ [67]. Sub acest raport, respingerea argumentelor false ale acelora care „nu se rușinează de nobila tăcere a românilor“ [68] apare ca esențială ; într-o lucrare avînd tocmai un asemenea scop, D. Bojincă își exprima, în 1828, convingerea că „de vom avea securitatea sau scutirea din afară, lesne vom păstra cele din lăuntru sau mijlocul nostru“ [69]. Aceasta apărea cu atît mai important cu cît istoria trebuia să justifice, în fața puterilor europene, legitimitatea străvechilor drepturi ale românilor. Ea avea menirea să demonstreze încălcarea acestora de către Imperiile otoman și habsburgic și necesitatea redobîndirii lor. Faptul că dezvoltarea societății românești în conformitate cu cerințele vremii trebuie să fie „întemeiată pe dritul strămoșesc“ este o idee pe care o întîlnim — sub o formă nu atît de tranșantă însă — începînd din 1832 [70] și pînă la ampla ei teoretizare din *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*.

Aceste drepturi apar cu atît mai justificate cu cît românii au jucat un important rol în istoria Europei, mai ales în lupta împotriva năvălirii barbarilor și, îndeosebi, împotriva turcilor. În felul acesta, istoria

---

[66] M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 640.

[67] [G. Barițiu], *Pămîntul moldo-românesc*, „Foaie pentru minte“, III (1840), p. 402.

[68] D. Bojincă, *Răspundere desgurzătoare la cărticica cea în Halle*, Buda, 1828, p. 15.

[69] *Ibidem*, *Prefație*.

[70] „Albina românească“, IV (1832), p. 4 *(Scrisoarea unui sahastru din munții Carpat)*.

lor apare și ca prezentînd un real interes pentru istoria universală [71]. Este o idee subliniată începînd tocmai de acum în istoriografia noastră și care trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea sentimentului național, cu convingerea în „solia“ [72] pe care românii o au de îndeplinit în lume.

Se poate observa, așadar, că, pentru pașoptiști, istoria și, îndeosebi, istoria națională prezintă o importanță cu totul excepțională, rezultînd din diferitele ei funcții sociale. În 1845, deci într-un moment cînd istoriografia pașoptistă ajunsese la deplina ei maturizare, G. Barițiu se putea considera îndreptățit să afirme că „prețul și folosul istoriei [el se referea mai ales la istoria națională — n.n.] este atît de prisos a vrea să-l spui prin cuvinte, precît e de prisos a voi să arăți că razele și căldura soarelui sînt neapărat trebuincioase vitelor și plantelor“ [73].

Prin excelență militantă, ideologia pașoptistă a apelat la istorie în primul rînd ca la o armă de luptă. Ea dezvolta, și sub acest raport, o mai veche tradiție a culturii noastre. Cei care se ocupaseră la noi de cunoașterea trecutului au făcut-o nu ca erudiți, ci ca gînditori militanți, care își propun folosirea istoriei în scopuri practice, naționale în primul rînd. Cu atît mai mult, gînditorii pașoptiști trebuiau să fie nu istorici de cabinet, căutînd doar reconstituirea precisă a unor detalii ale trecutului ca un scop în sine, ci istorici, în sensul pe care l-a avut această noțiune încă din antichitate, deci oameni care urmăresc cunoașterea trecutului pentru a-l înțelege și pentru a putea contribui la dezvoltarea societății proprii. Numai în acest sens, istoria putea prezenta, pentru generația din preajma anului 1848, marea importanță pe care ne-am străduit să o subliniem. Se impune aici observația că, cu puține excepții, pașoptiștii nu se referă decît tangențial la importanța pe care istoria o poate avea pentru dezvoltarea socială a românilor. Și sub acest raport însă, ei reflectă condițiile generației lor, cînd problema națională apărea pe primul plan [74]. Este adevărat că, în anumite privințe, pașoptiștii conferă istoriei un rol mai important decît acela pe care-l poate ea avea în realitate. Ei porneau însă aici de la concepțiile generale ale epocii lor care acordau o deosebit de importantă pondere factorului spiritual în dezvoltarea societății. Pentru a le înțelege exact ideile în acest domeniu nu trebuie să uităm deci că ei nu-și puteau construi concepția despre istorie, despre importanța ei, decît ca oameni ai timpului lor, așa cum au și făcut-o.

---

[71] M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 642 și urm.

[72] *Ibidem*, p. 612.

[73] G. B[arițiu], *Istoria*, „Foaie pentru minte“, VIII (1845), p. 390.

[74] C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, București, 1968.

L'IMPORTANCE DE L'HISTOIRE DANS LA CONCEPTION DE LA GÉNÉRATION DE '48

Résumé

La génération roumaine de '48 a manifesté un intérêt particulier pour l'histoire, pour l'histoire nationale en premier lieu. Le fait est bien naturel. Dans une période de grandes transformations, l'appel au passé a constitué une véritable arme de lutte. Les quarante-huitards ont insisté maintes fois sur l'importance sociale de la connaissance du passé national. En rappelant les grands exploits historiques des ancêtres, l'histoire pouvait contribuer à la stimulation de la lutte contemporaine, pouvait démontrer la possibilité de réaliser les desiderata contemporains. Dans le même temps, elle pouvait expliquer l'évolution du peuple roumain. Enfin, l'histoire offrait des arguments pour la démonstration des droits historiques des roumains, ce qui était d'autant plus nécessaire étant donnée leur situation internationale. L'appel massif au passé dans presque toutes les manifestations idéologiques a été ainsi tout naturellement un fait caractéristique de l'époque. C'est d'ailleurs une croyance commune de la génération de '48 celle que „l'histoire est le premier livre d'une nation“.

INFORMAȚII DESPRE PECENEGI DIN OPERA LUI CONSTANTIN PORPHIROGENETOS

DE
C. CIHODARU

Cunoașterea procesului de cristalizare a relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre intră în rîndul marilor probleme înscrise în sarcina medieviștilor români. În fața acelora care încearcă s-o rezolve se ridică însă, din cauza lipsei sau a caracterului confuz al datelor istorice, serioase dificultăți. Izvoarele informative sînt rare și nu întotdeauna contemporane cu evenimentele. Conțin tradiții, în care realitatea istorică apare de cele mai multe ori deformată precum și date contradictorii. culese de pe la unii sau alții, fără ca autorii respectivi să fi avut posibilitatea de a le verifica. Alte vicii rezultă din modul în care s-au transmis aceste izvoare, din concepția lor despre lume, din tendința de literarizare și din lipsa de obiectivitate a autorilor respectivi.

Se încearcă în prezent să se umple, în cunoașterea acestei perioade, golul provocat de lipsa izvoarelor narative și documentare prin intensificarea cercetărilor arheologice. Se poate afirma că în acest domeniu s-au înregistrat mari realizări și că există de pe acum, într-o largă măsură, elemente necesare pentru a se schița imaginea mai mult sau mai puțin completă a culturii materiale din perioada dată. În așteptarea altor rezultate ce se vor putea obține pe această cale, o cercetare a datelor oferite de izvoarele care ni s-au transmis din secolul al X-lea, cînd se pune începutul procesului amintit, poate fi considerată utilă și plină de interes. Ea poate aduce unele precizări în privința situației politice existentă pe atunci în regiunea care ne preocupă.

Din acest punct de vedere, o atenție deosebită trebuia să se dea operei lui Constantin Porphirogenetos *De administrando imperio* [1].

---

[1] Titlul acesta i-a fost dat de Meursius, alcătuitorul ediției din 1617. Este numită, uneori, tratatul *Despre popoare* (περί ἐθνῶν) și a fost tipărită în mai multe ediții. Pînă în ultimul timp s-a folosit cea apărută sub îngrijirea lui Immanuel Bekker în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. al III-lea al operelor lui Constantin Porfirogenetul, intitulat *De thematibus et de administrando imperio*, Bonn, 1840. Asupra edițiilor din 1617 și 1711, vezi tot aici observațiile de la p. 8, 10. O altă ediție la J. P. Migne în *Patrologia graeca*, t. CXIII, Paris 1864. Cea mai nouă este: Constantinus Porphirogenetus,

Tratatul acesta, alcătuit de autor prin anii 948—952[2], în vederea inițierii fiului său Roman în problemele de politică externă ale Imperiului Bizantin, începe cu prefață săracă, plină de filozofie ieftină, consacrată expunerii scopurilor pedagogice urmărite prin redactarea lui[3]. Pentru a ilustra recomandările pe care i le face, el avea la îndemînă documentele din arhivele și cancelaria imperială, operele istoricilor anteriori, rapoartele solilor, descrieri de călătorie și materiale de la diferiți informatori[4].

Numeroasele reveniri și lipsa de continuitate între unele capitole îndreptățesc presupunerea că această lucrare a fost redactată în două etape și că a rămas neterminată[5].

Contradicțiile și erorile strecurate în unele capitole au fost scoase în evidență cu recomandarea adoptării unei atitudini critice față de acest tratat[6]. Lipsa de încredere nu trebuie să fie exagerată, căci există posibilitatea de a controla prin alte izvoare datele ce ne interesează.

Știri, în mare parte lipsite de detalii, conținînd mai ales aprecieri în legătură cu capacitatea de luptă a unor popoare din nordul Dunării și Mării Negre se dau în primele 13 capitole. Pentru țara noastră, ele nu prezintă un interes deosebit. În cuprinsul lor, autorul se limitează să dea sfaturi și să atragă atenția fiului său asupra modului cum pot fi folosite aceste popoare în interesul politicii bizantine. Se insistă în special asupra rușilor, ale căror atacuri asupra Constantinopolului periclitau adesea existența imperiului și acordă o mare însemnătate pecenegilor, considerați ca o masă de manevră a diplomației imperiale și ca un instrument în reglementarea relațiilor guvernului constantinopolitan cu popoarele din regiunile de la granițele nordice ale Imperiului Bizantin[7]. Autorul mai dă

De administrando imperio, text grec, editat de Gy. Moravcsik și traducere în limba engleză de R. J. H. Jenkins, Budapesta, 1949. O altă ediție a lui Gy. Moravcsik, cu traducere în limba maghiară poartă titlul: Biborbanszületett Konstantin, *A birodalom Kormányzása,* Budapesta, 1950. Am folosit această ediție, paralel cu cea de la Bonn. Ediției engleze i s-a adăugat un al doilea volum, cuprinzînd observații asupra datelor furnizate de autor. A fost alcătuit de F. Dvornik, B. Lewis, Gy. Moravcsik, D. Obolenski și S. Runciman, sub conducerea lui R. J. H. Jenkins. A apărut la Londra în 1962. Texte alese pentru studenți (cap. 29—36) a publicat J. B. Bury în *The early History of the Slavonic Settlements, in Dalmația, Croația & Serbia,* London, 1920.

O traducere în limba română a dat V. Grecu intitulată: Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos.*

[2] A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle,* Paris, 1870, p. 165. Este primul care pune problema perioadei în care a fost alcătuit tratatul. Ea a fost pusă la punct de J. B. Bury, în *The Treatise „De administrando imperio"*, publicat în „Byz. Zeitschrift", vol. XV, fasc. 3—4, 1906, p. 518 și de M. V. Levčenco, în *Proizvedenija Konstantina Bagrianorodnago kak istočnik po istorii Rusi v pervoi polovine X v,* publicat în „Vizantiiskii Vremennik", t. VI, Moscova, 1953, p. 11 și urm. Problema relațiilor dintre ruși și Imperiul Bizantin în vremea lui Constantin Porfirogenetul a fost reluată în cercetare și aprofundată de M. V. Levčenco. Este prezentată ca un capitol în volumul cu titlul *Očerki, po istorii russkovizantiiskih otnošenii,* Moscova, 1956 (publicat după moartea autorului sub red. acad. Tihomirov). Relativ la data alcătuirii tratatului, v. p. 180 și urm.

[3] N. Iorga, *Medaillons d'histoire littéraire byzantine,* „Byzantion", II (1925), p. 264.

[4] M. V. Levčenko, *Proizvedenija...,* l.c., p. 11—13. (*Očerki...,* p. 178 și urm.).

[5] *Ibidem,* p. 14.

[6] *Ibidem,* p. 35.

[7] C. Porphirogenetul, *De administrando imperio,* ed. Gy. Moravcsik (maghiară), Budapesta, 1950, p. 48—53. (Ed. Bonn, p. 67—68).

aici cîteva ştiri interesante cu privire la comerţul făcut de pecenegi. Ei vindeau ruşilor boi, cai şi oi, animale pe care aceştia nu le puteau creşte şi cumpărau din porturile Mării Negre stofe, purpură, brîie, coliere, brăţări, piper şi piei de leopard vopsite cu purpură. Informaţiile acestea reflectă pe de altă parte, diferenţierea socială care se produsese în sînul triburilor pecenege [8].

Abia în capitolele 37—42, după ce dă ample referinţe în legătură cu arabii, cu unele regiuni mediteranene sau cu slavii din partea de apus a Peninsulei Balcanice, după ce face genealogia lui Mahomed şi a regelui Hugo din Provence, ruda sa, el revine asupra popoarelor din nordul Dunării şi a Mării Negre şi se referă mai pe larg la pecenegi, cavari şi maghiari [9].

În primul din aceste capitole [10], Constantin Porphirogenetos se ocupă de pecenegi. Cu 50 ani mai înainte, deci prin anii 898—902, aceştia fuseseră izgoniţi din regiunile de stepă cuprinse între Volga şi Ural, de către chazari şi uzi, care le luară locul. Ei fură nevoiţi să-şi caute alte sălaşuri şi alungară pe maghiari din regiunile situate la apus de cursul inferior al Donului. Întreaga uniune cuprindea pe atunci opt triburi mari (θέματα), dintre care patru şi-au împărţit teritoriul de la apus de Nipru, iar celelalte au rămas în stepele de la răsărit de acest fluviu [11].

Trei triburi se aşezaseră în regiunile care se întind spre apus de gurile Dunării. Unul din acestea, tribul Hopon (Χόπον) se stabilise în apropierea graniţelor Bulgariei, avînd lagărul principal probabil în faţa Silistrei, nu prea departe de Dunăre [12]. Altul, Ertim (Ἡερτίμ sau Ἡρτήμ) ocupa spre nord-est stepele din sudul Moldovei şi Bugeacul, dominînd în parte văile Prutului şi Nistrului pînă în vecinătatea teritoriilor stăpînite de unele triburi slave ca ultinii (Οὐλτίνοι), drevleanii (Δερβλενίνοι), lenzeninii (Λενζενίνοι) şi altele, supuse statului din Chiev. Tribul Gyla se găsea în apropierea maghiarilor [13]. Pe harta răspîndirii pecenegilor dată de Constantin Porfirogenetul, poziţia acestei seminţii este fixată în raport cu tribul Hopon, din cîmpia Dunării, prin întrebuinţarea adverbului κάτω „mai jos“, ceea ce înseamnă „dincolo“, „mai departe“, dacă privim din direcţia Constantinopolului. Ar însemna deci că în stăpînirea acestui trib intrase Transilvania [14].

Din datele cuprinse în capitolul 37 se poate constata că autorul nu cunoştea exact întinderea spre nord a seminţiilor pecenege şi o limita în mod vag şi neprecis prin menţionarea unor triburi slave. Graniţa spre nord a dominaţiei pecenege în Moldova trecea pe o linie situată în apropiere de Dărăbani şi de Fundul Herţei, nu departe de graniţa actuală a ţării. Ea nu depăşea cetăţile de pămînt din cele două localităţi menţionate mai sus. În sudul Rusiei, pe valea fluviului Nipru, ajungea pînă la al patrulea dintre pragurile care împiedică navigaţia pe acest fluviu, numărate de sus în jos. Aici, de obicei, pecenegii aşteptau pe ruşi cînd aceştia mergeau spre Constantinopol.

Distanţele care separau ţara pecenegilor de teritoriile popoarelor vecine se dă în zile de mers [15]. Astfel se arată că de la pecenegi pînă la Chazaria era o distanţă de 5 zile, pînă la ţara mordvinilor 10 zile, iar pînă la Alania 6 zile. Între unguri şi pecenegi distanţa se aprecia ca de 4 zile. În schimb, între Rusia, Bulgaria şi teritoriile populate de aceşti nomazi, distanţa este evaluată la o zi sau o jumătate de zi. Chersonezul şi Bosforul din Crimeea erau cu mult mai apro-

8 *Ibidem*, cap. II, p. 48—50 şi cap. VI, p. 52—53. (Ed. Bonn, p. 69, 72).
9 *Ibidem*, p. 166—182. (Ed. Bonn, p. 164 şi urm.).
10 *Ibidem*, p. 166—170. (Ed. Bonn, p. 164—167).
11 *Ibidem*, p. 166. (Ed. Bonn, p. 164).
12 *Ibidem*, p. 166—168. (Ed. Bonn, p. 164—165).
13 *Ibidem*, p. 168. (Ed. Bonn, p. 166).
14 *Ibidem*.
15 *Ibidem*, p. 168. (Ed. Bonn, p. 166).

piate. S-ar putea susţine că e vorba de zone nelocuite între aşezările pecenegilor şi ale popoarelor vecine. O astfel de situaţie ar trebui să fie verificată prin cercetări arheologice. E mult mai probabil că autorul a intenţionat aici să arate distanţa dintre lagărele principale ale nomazilor şi graniţele ţărilor vecine.

Menţiunea lui Constantin Porfirogenetul că de la teritoriul populat de pecenegi pînă la regiunile stăpînite de triburile maghiare exista o distanţă care se putea parcurge în patru zile, nu ne poate ajuta să precizăm pe unde trecea graniţa dintre cele două uniuni de nomazi. Problema se complică şi mai mult dacă se ia în consideraţie afirmaţia, evident greşită, că maghiarii aveau de vecini spre nord pe pecenegi [16]. Luînd însă în consideraţie faptul că Transilvania aparţinea tribului peceneg Gyla, s-ar putea admite că graniţa pe care o căutăm coincidea cu linia care separă colinele din vestul Munţilor Apuseni de cîmpia Tisei. Plecînd de la Alba Iulia sau de pe Tîrnave, unde se găsea, probabil, centrul stăpînirii pecenege, se putea străbate acest masiv muntos pe valea Mureşului [17] pînă în cîmpia de la Arad, cam în patru zile de mers [18]. Această presupunere se confirmă prin nota lui Kedrenos că stăpînirea pecenegilor se întindea spre apus pînă la hotarele Panoniei [19].

Autorul tratatului *Despre popoare* nu avea însă cunoştinţe precise asupra modului cum se închegau şi se desfăceau uniunile de triburi din nordul Dunării şi avea referinţe vagi asupra componenţei lor etnice. De aici rezultau numeroase confuzii. Se pare că el era pus uneori în situaţia de a nu putea preciza cărei uniuni aparţineau anumite triburi. În informaţiile sale, autorul lasă să se înţeleagă că uniunile de triburi nord-dunărene prezentau uneori o compoziţie etnică eterogenă. În mai multe rînduri aminteşte de o ramură deosebită a pecenegilor cu numele de Kangar, care, din cauza presiunii exercitate de chazari, a atacat cea dintîi pe maghiari. Pecenegii Kangar se pretindeau mai viteji şi mai nobili decît ceilalţi. Ei locuiau pe teritoriul triburilor Kuarţitur, Iavdiertim şi Chavuxingyla [20]. Primul din acestea se plasa la răsărit de Nipru, al doilea sălăşluia prin Moldova, iar ultimul s-ar părea că este tribul Gyla localizat în Transilvania [21].

Aceeaşi situaţie exista, de asemenea, în sînul uniunii maghiare. Aici pe lîngă cele şapte triburi maghiare mai intrau şi cavarii, care erau grupaţi în trei triburi şi formau o unitate aparte, avînd un singur conducător. Autorul pretinde că, originar, ei fuseseră o ramură a chazarilor şi se separaseră de aceştia în urma unor lupte şi tulburări în sînul uniunii respective. Vorbeau limba chazară şi de

---

16 Vezi însă G. F e h é r, *Ungarn Gebietsgrenzen in der Mitte des 10 Jahrhunderts nach den De administrando imperio des Konstantinos Porphyrogenitos*, „Ungarische Jahrbücher", 2 (1922), p. 46. Acelaşi studiu în limba maghiară, „Szazadok", 56 (1921—1922), p. 354.

17 Constantin P o r f i r o g e n e t u l, ed. cit., p. 176 (ed. Bonn, p. 174), arată că rîurile Timiş, Mureş, Criş, Tisa şi un altul, neidentificat pînă în prezent, Tutis, curgeau prin ţinuturile stăpînite de maghiari. E vorba desigur de cursul inferior al Mureşului, Crişului şi Timişului.

18 Întrucît autorul dă distanţele în acelaşi mod dintre Turnu Severin şi Belgrad sau între Thesalonic şi Belgrad se poate aprecia că el calcula o zi de mers la circa 40—50 km. v. ed. cit., p. 176, 182, (Ed. Bonn, p. 173, 177).

19 K e d r e n o s, ed. Bonn, p. 581—582.

20 Constantin P o r f i r o g e n e t u l, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik (maghiară), Budapest, 1950, p. 176 (ed. Bonn, p. 167).

21 În legătură cu discuţiile asupra sensului numelor triburilor pecenege vezi art. lui G. F é h e r din „Körösi-Csoma—Archivum", I (1921), p. 122 ; G. N e m e t h în „Magyar Nylev", XVII (1922), p. 2; G. C z e b e, ibid., p. 209; J. M a r k w a r t în „Ungarisches Jahrbücher", IX (1922), p. 68 şi urm. ; Gy. M o r a v c s i k, *Bizantino-turcica*, p. 124, 147, 279.

la dînşii o învăţau maghiarii[22]. Atît triburile cavare, cît şi pecenegii numiţi *Kangar*, ca şi ceilalţi, aparţineau neamurilor ugrice. Probabil că nu existau mari diferenţe între dînşii, dacă nu cumva formau una şi aceeaşi grupă de triburi[23].

După unele indicii păstrate în vechile cronici maghiare s-ar putea susţine că triburile cavare ocupaseră, pe noul teritoriu luat în stăpînire de maghiari în regiunile de la apus de Carpaţi, partea răsăriteană. În *Gesta Hungarorum* a Notarului anonim al regelui Bela se afirmă că în regiunile bihorene, stăpînite de Menumorut, locuiau nişte seminţii care se numeau Kozar[24]. La originea acestei grupe de populaţie nu pot sta decît cavarii despre care Constantin Porfirogenetul ne spune că erau o ramură a chazarilor. Misionarii trimişi spre a converti la creştinism populaţia din regiunile panonice descopereau în cîmpia de la răsărit de Tisa locuitori prezentînd în ceea ce priveşte limba şi obiceiurile deosebiri faţă de maghiarii din regiunile apusene, numiţi „albi" şi întrebuinţau pentru a marca această discriminare expresia de „unguri negri"[25]. Se indica pe această cale poziţia de subordonare a triburilor aşezate în teritoriile periferice dinspre răsărit.

Izvoarele bizantine dau pecenegilor denumirea de *patzinaki* sau *patzinakitai*, iar cele maghiare scrise în limba latină folosesc termenul de *bessi*. Ruşii îi cunoşteau sub numele de *pecenezi*. Singularul acestui nume este ca la români : *peceneg*. Dublarea lui *-s-* din formele latine ale acestui nume provine, credem, de pe urma existenţei în cuvîntul dat al unui *c* muiat *(bessi = beči)* redat de bizantini printr-un *-tz-*. Sufixul *-ak* sau *-ek*, serveşte ca şi sufixul *-ok* din limba maghiară la formarea pluralului. La geograful arab Al Idrissi, numele acesta apare sub forma *bagnāk*[26]. El ar deriva de la un radical *bag-* cu înţelesul de „domn", „nobil". Termenul *bäg-* există şi în limbile turce cu acelaşi înţeles[27]. Constantin Porfirogenetul susţine că acesta ar fi înţelesul numelui purtat de membrii triburilor Kángar[28].

Se obişnuieşte ca pecenegii să fie înglobaţi împreună cu cumanii în denumirea de seminţii tiurce. Se pare că între cele două neamuri era o mare deosebire, tiurci fiind numai ultimii. O precizare în această privinţă se poate obţine numai dacă se localizează regiunea locuită de acest neam înainte de a coborî în stepele pontice. În această privinţă în *De administrando imperio* ni se spune că numai o parte dintre pecenegi s-ar fi strămutat în Atelkuz. Alţii au rămas de bunăvoie acolo, adică în vechea lor patrie, şi locuiesc împreună cu uzii. Pot fi cunoscuţi după felul deosebit al îmbrăcăminţii[29]. Acest habitat mai vechi se poate stabili dacă cercetăm harta dresată de geograful arab Al Idrissi din 1154. El notează în climatul VI/66 : „Bilad bagnāk min al atrak", iar în climatul următor „Bilad bagnāk al turk"[30].

[22] *De administrando imperio*, ed. cit., p. 174. (Ed. Bonn, p. 171).

[23] Discuţii în legătură cu ambele grupe la Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, p. 132.

[24] Lászlo Fejérpataki, *Béla Király névtelen jegyzójének könyve*, Budapest, 1892, p. 16 „terra quae habitantur gentes, qui dicuntur kozar" (Ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1934, p. 34).

[25] *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, VI, 17. De asemenea la Adhemar de Chabannes în *Mon. Gem. SS*, IV, p. 131.

[26] *Charta Rogeriana, Weltkarte des Idrissi vom Jahre 1154*, ed. de Konrad Miller, Stuttgart, 1926, climatele VI-66 şi VI-67.

[27] Radlov, *Opyt slovarija tyurskih narecii*, Petersburg, 1893, vol. IV, col. 1580.

[28] *De administrando imperio*, p. 167, Moravcsik, 170.

[29] *De administrando imperio*, Bonn, p. 167, Gy. Moravcsik, p. 168.

[30] *Charta Rogeriana, Weltkarte des Idrissi vom Jahre 1154*, ed. de Konrad Müller, Stuttgart, 1926.

Se vede deci că locuiau acolo împreună cu niște resturi ale uzilor, care sînt numiți în izvoarele ruse *torci*. Triburile *bağnak* sînt notate în harta respectivă pe cursul superior al rîului Kama, afluent al Volgăi, deasupra bulgarilor și al bașkirilor. Regiunea locuită de ele aici, ca și sufixul *-ak* de la numele lor ne dau posibilitatea să-i clasăm ca rude apropiate ale maghiarilor (magyarok), în grupa popoarelor ost-baltice.

Ca și maghiarii, pecenegii erau amestecați cu seminții turce. În grupa de triburi a celor dintîi intrau cavarii, iar la ceilalți, cele trei seminții numite kángar. Ele nu se pot confunda, așa cum s-a întîmplat deja la unii istorici din trecut. Ambele comportă oarecare discuții. În primul rînd trebuie să stabilim care este numele lor exact. Rămîne de neînțeles motivul pentru care numele avarilor — (Ἄβαροι) la scriitorii bizantini, este redat în transcriere latină cu *-v*, iar celălalt notat de Constantin Porphirogenentul sub forma Καβάροι este redat cu *b* (kabari). La autorul amintit avem însă Βοεβόδος transcris de editorii de la Bonn sub forma *boebodos*, deși este clar că este vorba de termenul de origine slavă *voievod*. Dacă această grupă a cavarilor ar fi fost cunoscută și din izvoarele apusene ca avarii, nu s-ar mai fi adoptat forma necorespunzătoare cu *-b-*. Asemănarea dintre numele avarilor și al cavarilor pune problema existenței unor legături mai strînse între ele. Observăm la ele o parte comună *-var* și prefixele *-a* și *-ka*. Ele mai apar în *A-zak* (numele turcesc al cetății Azov) și *kazaci (kazak)* numele cunoscutei populații din sudul Rusiei, apoi *zichii -kasogii* etc. S-ar putea lansa aici ipoteza că numele în cauză sînt legate de anumite centre numite *var*, care nu sînt altceva decît cunoscutele ringuri. Prefixele menționate arată poziția lor : ringul de jos (avar), ringul de sus (kavar).

Credem că și la numele *kángar*[31] trebuie să se aducă unele corecturi. El este înregistrat de Constantin Porphirogenetul sub forma κάγγαρ, Dacă îl comparăm cu numele de localități *Bolgar* (de pe Volga), *Balangar* situat de Al Idrissi în partea de nord a munților Caucaz, *Kașgar* în Turcmenia și apoi cu *Ţungaria* și numele sadagarilor, ajungem la concluzia că în partea finală *(gar)* se exprimă un anumit gen de așezare. În cazul cînd Constantin Porphirogenetul a înregistrat la începutul acestui termen un *k* tare, în locul unui *č* (comp. cu Tzungaria) el a deformat un nume care trebuie să fi sunat *čángar*, nume care trebuie să fie pus la originea ciangăilor de la noi. Românii au putut numi această populație *ciángări* care s-a transformat apoi, ca *vătrari — vatrai, păstări — păstăi,* în *ciangăi.*

Deși nu se neagă cu totul prezența pecenegilor în cîmpia munteană și relațiile lor pașnice cu populațiile de la Dunărea de Jos precum și faptul că ei au jucat un rol în istoria primară a poporului român, se încearcă totuși de unii arheologi să se argumenteze că sălășluirea lor aici a fost de o durată mai scurtă decît în stepele din sudul Rusiei[32]. Se aduce ca argument faptul că așezările de tip Dridu nu ar fi cunoscut distrugeri în cursul secolului al X-lea, că în nici o parte a țării noastre nu s-a găsit vreun element de cultură materială, susceptibil să fie atribuit pecenegilor în vremea de la sfîrșitul secolului al IX-lea[33], că așezarea Hlincea I ar fi fost distrusă pe la jumătatea secolului al X-lea și mai ales faptul că atacurile lor împotriva Bulgariei și a Imperiului Bizantin sînt menționate tîrziu în cronici. Împotriva afirmațiilor unor istorici ca Julius Jung, A. D. Xenopol, N. Iorga, Const. C. Giurescu, care susțin că pecenegii erau prezenți la Dunăre încă de pe la sfîrșitul secolului al IX-lea, se arată după cronici ruse și izvoare bizantine, că abia în anul 917 pecenegii erau gata să intervină în luptele dintre bulgari și bizantini, fiind solicitați de cei din urmă. Ei locuiau pe atunci în Atelkuz, adică în regiunea de stepă străbătută de marile

---

31 Transcris *kankar* de editorii de la Bonn și *kangar* de Moravcsik.

32 Petre Diaconu, *Les Petchenegues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 9.

33 *Ibidem*, p. 15—16.

cursuri de apă din sudul Rusiei, regiune care nu se întindea însă pînă în nordul gurilor Dunării [34]. Dacă ei ar fi locuit în apropierea Dunării, guvernul bizantin nu ar fi însărcinat în anul 917 pe strategul Chersonului, Ioannes Bogas, să trateze cu ei organizarea unui atac împotriva Bulgariei lui Simeon [35].

Istoricii menţionaţi mai sus îşi sprijineau punctul lor de vedere pe datele cuprinse în *De administrando imperio* că ungurii, îndemnaţi de bizantini, ar fi atacat Bulgaria în anul 896 şi că Simeon, forţat de această invazie, a încheiat pacea cu bizantinii şi apoi aliat cu pecenegii a întreprins un alt atac în vederea distrugerii şi izgonirii maghiarilor din Atelkuz [36]. Atacul a reuşit şi ungurii au fost siliţi să se refugieze în Panonia. Evenimentul acesta este pus de vechea cronică rusă în anul 898, cînd ungurii au trecut pe lîngă Kiev şi apoi peste Carpaţi, în Panonia [37]. Probabil la această dată pecenegii au luat în stăpînire Atelkuzul.

Am încercat în altă parte să determinăm habitaturile maghiarilor înainte de stabilirea lor în Panonia. Am arătat acolo că autorul tratatului *Despre popoare* avea în vedere două regiuni. În prima, numită Lebedia, ar fi stat sub dominaţia chazară timp de 300 de ani [38]. E vorba de regiunea situată la nord de fluviul Kuban, străbătută de afluentul acestuia, Laba. Fiind atacaţi aici de triburile pecenege numite *kangar*, maghiarii au trecut în Atelkuz, adică în ţinutul dintre Volga (Atel) şi Nipru (Uzu la neamurile tiurce) [39]. Alteori se întrebuinţa expresia de Ατελ καί Κούφου adică regiune dintre Volga şi Cuban.

În regiunea Atelkuz au rămas numai patru triburi. Altele, după o sălăşluire de cîţiva ani aici, au atacat în anul 915 Statul Chievean. Nu ştim cum s-au desfăşurat evenimentele, dar în cele din urmă cneazul Igor a încheiat pace cu ele şi de aici au plecat spre Dunăre [40]. Autorul vechiului letopiseţ rus ştia că această deplasare fusese determinată şi de o intervenţie a Imperiului Bizantin, care încheiase o alianţă cu ei, îndreptată împotriva bulgarilor. Din cauza certurilor care existau între conducătorii oştirii bizantine, pecenegii au refuzat însă să treacă peste Dunăre [41]. Credem că această deplasare a unor triburi pecegene spre sud-vest a avut loc între anii 915, dată menţionată mai sus, şi 917, data înfrîngerii bizantinilor de către oştile ţarului Simeon la Acheloos.

Nu este de crezut că triburile de pecenegi deplasate spre apus s-au mai întors în Atelkuz după această dată. Ţarul Simeon, greu încurcat în războiul cu bizantinii pînă în anul 924, nu avea nici o posibilitate să-i izgonească de la graniţele nordice ale ţării sale.

În timpul acestei deplasări spre sud-vest din anii 915—917, au putut să fie distruse unele aşezări ale băştinaşilor din regiunea situată în apropierea Bugeacului. Datele înregistrate în cronica rusă şi la autorii bizantini dau posibilitate să se corecteze limita cronologică a aşezării Hlincea I şi să se renunţe la propunerea că distrugerea ei ar fi avut loc pe la jumătatea secolului al X-lea [41 bis]

---

[34] *Ibidem*, p. 11—13, 25, 35—36.

[35] *Ibidem*, p. 15.

[36] Ed. Bonn, p. 172 şi Gy. Moravcsik, p. 176.

[37] *Povest' vremennyh let*, ed. Adr. Peretc, Moscova, 1950, p. 21.

[38] *De administrando imperio*, ed. Bonn, p. 167. Expresia „trei ani" trebuie să fie corectată în „300 de ani".

[39] C. Cihodaru, *Există ştiri despre români în operele unor scriitori afgani sau persani din secolele X—XI ?* „An. şt. Univ. Iaşi", s. III, a. Istorie, tom XV (1969), f. 2, p. 165—166.

[40] *Povest' vremennyh let*, ed. cit., p. 51.

[41] Amănunte în această privinţă v. la Kedrenos, ed. Bonn, p. 283—284.

[41 bis] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VI-e au X-e siècle*, se pronunţă ca şi alţi arheologi că faza finală din cultura materială de tipul Hlincea I are limita superioară la începutul secolului al X-lea, v. p. 196.

Tot în acest timp tribul condus de Gyla a pătruns în Transilvania. Dacă nu se găsesc pretutindeni distrugeri, faptul se explică prin realizarea unor legături paşnice între populaţia locală şi nomazi. Băştinaşii plăteau tributul şi pecenegii nu se amestecau în felul lor de viaţă şi de organizare.

Aceasta explică şi lipsa elementelor de cultură materială pecenegă din aşezările băştinaşilor. Abia spre sfîrşitul dominaţiei acestui neam, în regiunile de la Dunărea de Jos, olarii localnici au început să imite în lut căldăruşele de metal ale pecenegilor.

Noii veniţi nu aveau nici aşezări statornice. Erau rătăcitori şi locuiau totdeauna în corturi [42]. Leon Diaconul spunea despre ei că sînt un neam de păstori, numeroşi, plini de păduchi, care îşi purtau casa cu ei, trăind de obicei în care [43].

Tribul avea o tabără principală acolo unde rezida conducătorul lui. Era împărţit în mai multe seminţii cărora li se distribuiau în stepă locurile de păşune. Erau în total, aşa cum s-a mai arătat, opt triburi împărţite în 40 de seminţii. Kedrenos dă 13 triburi. Credem că această cifră este exactă, întrucît la cele opt triburi se mai adăugau trei triburi de cangari şi probabil două de berindei.

Argumentul că pecenegii au venit tîrziu în regiunile dunărene, întrucît scriitorii bizantini nu menţionează atacuri ale lor împotriva regiunilor din sudul fluviului, nu se poate susţine. Constantin Porfirogenetul ştia prin 948, cînd scria *De administrando imperio* că bulgarii se îngrijeau să întreţină legături de pace şi de prietenie cu pecenegii, întrucît în numeroase rînduri au fost înfrînţi de către aceştia [44]. Din text se vede clar că este vorba de Bulgaria dunăreană şi nu de cea de lîngă Marea Azov.

S-a admis că primul atac peceneg în sudul Dunării, conjugat cu o invazie a maghiarilor şi a altor triburi neidentificate ar fi avut loc în anul 934. Printre altele invadatorii au reuşit să cucerească un oraş numit de Al Mas'udi, scriitorul arab care menţionează evenimentul, Valandar şi să-l distrugă. Ar fi identificat cu oraşul Develtos, situat pe ţărmul Mării Negre, la graniţa dintre Bulgaria şi Imperiul Bizantin, spre nord-vest de Adrianopol. Se crede, bineînţeles, că este vorba de pecenegi din Atelkuz şi nu din regiunea dunăreană [45].

Ne-am ocupat recent de această problemă şi am ajuns, pe baza comparaţiei cu partea a doua, *-dar*, a unor nume ca *Ecaterinodar, Krasnodar, Pavlodar, Alcedar* să stabilim că localitatea în cauză nu trebuie să fie căutată în Balcani, ci în Caucaz. Triburile care au distrus-o sînt numite de Al Mas'udi, *Paknak, Baggard, Bagna* şi *Mukarda.* Ajungeam, în lucrarea citată, la concluzia că e vorba de triburi din regiunea de la apus de munţii Ural, unde mai rămăseseră pecenegi şi propuneam ca numele *Baggard* să se emendeze în *Baǯgard* (Başkiri) [46]. Nu este exclusă posibilitatea ca atacul să fi fost organizat de pecenegii de la răsărit de Nipru în legătură cu alte triburi.

Identificam localitatea Valandar, în Caucaz, acolo unde pe harta lui Idrissi este înregistrat oraşul Balangar. Faptul că Al Mas'udi arată că oraşul era aşezat pe ţărmul Mării Negre, că locuitorii lui erau din Imperiul Bizantin (Rum), ne face acum să credem că este vorba de unul din oraşele stăpînite de bizantini

---

42 *Ibidem*, II, p. 581.

43 Leo Diaconus, *Varii libelli,* ed. Bonn, 1828, p. 157.

44 *De administrando imperio,* ed. Bonn, p. 71, Gy. Moravcsik, p. 52 (cap. 5).

45 Petre Diaconu, *Op. cit.*, p. 18—19.

46 C. Cihodaru, *Op. cit.*, p. 164.

pe ţărmul caucazian al Mării Negre, cum ar fi, de pildă, Petiunt (Piţunda) sau Sevastopol (Suhumi). La Idrissi el era numit Allania[47]. Dacă îi adăugăm termenul *-dar*, care la caucazieni înseamnă oraş, obţinem *Alandar sau Valandar* „oraşul Alanilor". Triburile Valandar sau Valandarja menţionate într-o altă lucrare a lui Al Mas'udi se pot identifica foarte bine cu alanii. În felul acesta se explică şi tăcerea unor autori bizantini, ca Gheorghios Monachos, Pseudo-Simeon şi Teophanes Continuatus, în legătură cu prezenţa pecenegilor la invazia maghiarilor în Imperiul Bizantin din anul 934. Nu este prin urmare necesar ca data lui Al Mas'udi, 932, să fie corectată, după Ibn-al-Ahtir, care a copiat greşit.

Mai remarcăm aici că geograful arab menţionează distanţa de opt zile de mers de la capitală pînă la oraşul menţionat. El nu vorbeşte însă de Constantinopol şi cred că este vorba de capitala temei, Tbilisi. De la Constantinopol pînă la Develtos pot fi două sau trei zile de mers şi nu opt, cum ar fi în primul caz.

Faptul că în timpul luptelor dintre bizantini şi bulgari, anterioare anului 917, tratativele cu pecenegii, pentru încheierea unei alianţe cu bizantinii împotriva bulgarilor, fuseseră purtate de Ioannes Bogas, strategul din Cherson, nu trebuie să ne înşele şi să ne ducă la concluzia că numai de acolo, din Crimeea, se puteau realiza astfel de legături. Constantin Porfirogenetul ne spune că solii imperiali tratau cu şefii pecenegi în corăbii „pe fluviile Dunărea, Nipru şi Nistru"[48].

De la constatarea că ruşii, coborînd în jos pe Nipru spre Constantinopol, puteau fi urmăriţi de pecenegi de la al patrulea prag al Niprului pînă ce ajungeau la braţul Sulina de la gurile Dunării[49] nu trebuie să ne facă să credem că pecenegii, încă din primele două decenii ale secolului al X-lea, nu depăşeau spre apus stepa Bugeacului. Pecenegii puteau să-i atace numai atunci cînd la praguri ruşii urcau pe ţărm şi trăgeau luntrele lor pe uscat sau atunci cînd de pe mare furtuna îi arunca pe ţărm. Un rîu Selina, care este menţionat ca afluent al Niprului, provine, probabil, dintr-o confuzie cu rîul Sula.

Că pecenegii se întindeau cu dominaţia lor şi mai spre apus de gurile Dunării, se poate constata din aceeaşi operă a Porfirogenetului. El ne spune că din părţile de jos ale Dunării, începînd din faţa oraşului Silistra (τῆς Δρίστρας ἀντίπερα) începe Pecenegia, care se întinde pînă la Sarkel[50].

Izvoarele nu ne dau informaţii asupra unor expediţii ale pecenegilor în sudul Dunării, în afară de participarea lor la prima expediţie a ruşilor sub conducerea lui Sviatoslav în Bulgaria. Relaţiile dintre ei şi bizantini s-au înrăutăţit abia după anul 1027, cînd are loc o primă invazie a lor în Imperiul Bizantin. Atacurile pecenege se înteţesc în primii ani ai celui de-al patrulea deceniu al acestui secol. In anul 1036, ei au suferit o grea înfrîngere din partea ruşilor, sub zidurile Chievului.

Starea de nelinişte din sînul uniunii pecenege şi atacurile lor împotriva vecinilor, între anii 1032 şi 1047, sînt provocate, desigur, de presiunea pe care o exercitau asupra lor uzii, care îi loveau dinspre răsărit. În acest timp două triburi, triburile lui Kegen, s-au refugiat pe teritoriul bizantin. În iarna anilor 1047—1048 cea mai mare parte din triburi au trecut în Imperiul Bizantin, unde după o grea înfrîngere au fost colonizate în diferite părţi ale Bulgariei. Unele

47 *Charta Rogeriana, Die Weltkarte des Idrissi,* ed. cit., cl. V—56.

48 *De administrando imperio,* ed. Bonn, p. 73 ; Gy. Moravcsik, p. 54, (în titlul cap. 8).

49 *Ibidem,* ed. Bonn, p. 78—79 ; Moravcsik, p. 60—62.

50 *De administrando imperio,* ed. Bonn, p. 177 ; Moravcsik, p. 182. Prin urmare informaţia că pecenegii sălăşluiau prin faţa Silistrei există la Constantin Porfirogenetul şi nu a fost inventată de autorul acestor rînduri.

seminții s-au supus cnejilor ruși de la Chiev, iar altele, refugiate fie de pe teritoriul nord-dunărean, fie dintre cele colonizate în Bulgaria, au căutat protecția regilor maghiari. Există unele date din a căror interpretare ar rezulta că tribul lui Gyla din Transilvania a rezistat atacurilor date de uzi și a mai rămas cîtva timp pe loc.

Cronicile maghiare au confundat pe conducătorul de trib, Gyla, stabilit cu ai săi în Transilvania, cu unul dintre șefii triburilor maghiare, numit și el *Gyula* [51]. Constantin Porfirogenetul ne arată precis, referindu-se la cel din urmă, că nu este vorba de un nume propriu, ci de denumirea unei demnități [52]. Tot nume de demnitate era *karcha*. Termenul acesta avea în limbile tiurce sensul de „conducător la luptă", „voievod" (*kar* „luptă", *chan* „conducător") [53]. Un sens asemănător avea și termenul *gyula*, deținătorul unei astfel de demnități, fiind considerat ca mare judecător. Atribuții asemănătoare avea și voievodul la români. Dealtfel Constantin Porfirogenetul, cînd se referea la conducătorii triburilor maghiare, le dădea denumirea de voievozi (βοεβόδαι) [54].

E foarte posibil ca șefii pecenegilor din Transilvania să fi purtat și titlul de *karcha*. În această privință numele dat de Notarul anonim al regelui Bela, fiului celui dintîi Gyula din această țară, este sugestiv. Se poate însă să avem de-a face și cu un nume propriu, *Horka*. Acesta se poate compara cu altul, *Kurkutai* sau *Kurkutan* de la Constantin Porfirogenetul. La fel se poate face o apropiere între *Ciaba* din legenda descălecatului maghiar cu *Chabucse* din Chabuxingyla.

Ca și în alte părți locuite de români, raporturile dintre aceștia și pecenegi au fost pașnice și în Transilvania. Nu este vorba, bineînțeles, de o stăpînire organizată, cu conducători impuși populației locale dintre pecenegi. Raporturile dintre cele două populații, care se rezumau la o simplă dominație, erau reglementate cu ajutorul cnejilor și voievozilor români regionali, care, în interesul noilor veniți, s-au păstrat în continuare. Din lipsa informației în izvoarele istorice, nu putem preciza unde au fost centrele pecenege din Transilvania. Cronicile maghiare dau ca reședință conducătorilor gyula, vechea așezare româno-slavă, Bălgrad, care în maghiară a început să poarte numele de *Gyulaféhévár*, adică „cetatea albă a lui gyula".

În cazul cînd numele de *Gyulaféhévár* nu derivă de la existența unui voievod român în aceste părți, căci așa cum am văzut termenul *gyula* avea și sensul de voievod, intrarea acestei așezări sub stăpînirea pecenegilor a avut loc destul de tîrziu.

În prima legendă hagiografică a regelui Ștefan I, scrisă în vremea regelui Ladislau I (1077—1095), s-a păstrat știrea despre un atac plănuit de pecenegi împotriva Albei transilvane. În legătură cu aceasta, regele ar fi avut o vedenie și s-a grăbit să trimită în Transilvania un sol (*veredarius*) pentru a informa pe locuitorii de acolo despre planurile pecenegilor [55]. În cazul cînd această știre reflectă o situație reală, rezultă că în primele decenii ale secolului al XI-lea, Alba Iulia nu intrase încă în stăpînirea pecenegilor. Celelalte două legende, cea mare, și cea scrisă de episcopul Hartwik, vorbesc numai de niște lupte ale acestui rege cu pecenegii, care sînt, bineînțeles din Transilvania [56]. Dacă această țară ar

---

51 *Scriptores* II, *Chronicon Pictum Vindobonense*, p. 290—291.

52 *De administrando imperio*, ed. Bonn, p. 174 ; Moravcsik Gy., p. 178.

53 Radlov, *Opyt slovarja tyurskih narecii*, Petersburg, 1893, vol. II, col. 71, 1663. Termenul *kar* există în limbile baltice, cu acest sens. E probabil un împrumut de la neamurile fino-ugrice, care îl aveau de la tiurci. v. C. Cihodaru, *Sensul unor hidronime, toponime și onomastice daco-gete*, „An. șt. Univ. Iași", seria Istorie, t. XIX, f. 1 (1973), p. 29.

54 *De administrando imperio*, ed. Bonn, p. 168, Moravcsik Gy., p. 170.

55 *Scriptores*, II, p. 397.

56 *Ibidem*, II, p. 389, 423.

fi fost în stăpînirea regelui maghiar, acesta ar fi trimis aici o oștire ca să apere orașul și nu un sol.

Luptele cu pecenegii, menţionate în celelalte două legende, ne arată totuși că încă înainte de apariţia uzilor în stepele ponto-dunărene, tribul lui Gyula din Transilvania a fost pus în situaţia de a suporta consecinţele consolidării statului feudal maghiar, în vremea lui Ștefan I și a trebuit să facă mari sforţări pentru a-și menţine independenţa. După cronicile maghiare, conducătorul acestei ţări numit tot Gyula (e vorba însă de dregătorie și nu aveau de a face cu un nume propriu) și anume Gyula cel Mic, a purtat război cu nepotul său Ștefan I, regele Ungariei, care l-a făcut prizonier împreună cu soţia și cu doi copii și l-a dus în Ungaria [57].

Cauza războiului este căutată în faptul că acest conducător transilvan era ostil creștinismului. În realitate se pare că Gyula ar fi participat la luptele împotriva regelui amintit sau a sprijinit coaliţia care se formase în vederea reintroducerii păgînismului în Ungaria. În cronică se arată că în urma acestui eveniment, creștinismul ar fi fost introdus în Transilvania. Probabil l-au acceptat o mică parte din pecenegii păgîni.

Regele Ștefan nu a alipit Transilvania la Ungaria, ci a pus aici un nou conducător, o rudă a sa, Zoltan, ales probabil din căpeteniile tribului condus la început de Gyula. *Zoltan*, de asemenea, este un titlu obișnuit la neamurile tiurce și nu un nume propriu. Rezultatul acestor lupte din jurul anului 1002 a fost reducerea Transilvaniei la o ușoară dependenţă faţă de Ungaria. Mai tîrziu, după moartea regelui amintit, în timpul luptei pentru putere dintre diferitele grupări nobile și a intervenţiilor străine, situaţia aceasta a dispărut.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, apariţia uzilor și apoi a cumanilor în stepele ponto-dunărene a provocat frămîntări în sînul tribului peceneg din Transilvania. Ajutaţi, probabil, de unele seminţii cumane, stabilite în cîmpia munteană și în sudul Moldovei, conducătorii lui au organizat mai multe expediţii de jaf în Ungaria.

Una din acestea a avut loc în timpul regelui Solomon, în anul 1068. În cronicile medievale maghiare se arată că pecenegii [58], distrugînd prisăcile (ruptis indaginis) din partea superioară a Porţii Mezeșului, au invadat în Ungaria și au prădat pînă în Nyr și Bihor. Oștirea maghiară, condusă de regele Solomon și de ducii Geysa și Ladislau i-a urmărit și i-a înfrînt lîngă muntele Chiraleș, aproape de Dobica [59]. Cronicile din secolul al XIV, înlocuiesc numele pecenegilor cu ale cumanilor [60]. Conducătorul acestora este însă un oarecare Osul, slujitor al lui Gyula.

La scurt timp după această înfrîngere, au izbucnit tulburări interne în Ungaria și regele Solomon a fost alungat de verii săi Geysa și Ladislau. Eliberat din închisoare, mai tîrziu, în timpul regelui Ladislau a venit la Kutesk, ducele cumanilor (recte pecenegilor) și i-a cerut sprijinul pentru a-și relua tronul pierdut. El a jurat șefului arătat că-i va da Transilvania în deplină proprietate și pe fiica sa de soţie. (Cui iuravit quod Transilvaniam provinciam proprietario sibi tra-

---

[57] *Annales Alathenses majores*, în *Mon. Germ. Hist.*, *Scriptores*, XX, p. 790: „Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum Julum regem cum exercito venit quem apprehendisset, cum uxore et duobus fiiliis, regnum vi ad christanissimum compulit". *Analele de la Hildesheim*, ibidem, III, p. 92, *Chronicon Pictum Vindobonense*, în *Scriptcres rerum Hungaricum* (red. lui Szentpétery) vol. I, cap. 65, 66 și 67; *Anonymi (P. Magistri) Gesta Hungarorum*, *Ibidem*, I, cap. 27.

[58] Așa la Simon de Keza, *Gesta Ungarorum*, cap. 83, în *Scriptores*, I, p. 182. Aici se arată că evenimentul în cauză a avut loc în timpul regelui Ladislau cel Sfînt (1077—1095). Tot despre pecenegi (bisseni) vorbește și Legenda Sf. Ladislau. v. *Legenda St. Ladislai*, în *Scriptores*, II, p. 520.

[59] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. a 2-a Buc., 1973, p. 84—89.

[60] *Scriptores*, I, cap. 102, p. 366—368.

deret et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladislaum venisset). Expresia *proprietario* se referă la renunţarea, din partea regelui maghiar, la vechile pretenţii de suzeranitate asupra Transilvaniei. Aliaţii au prădat Ungaria pînă la cetăţile Ung şi Borsova. Fiind înfrînt de oştile lui Ladislau, Solomon a fugit împreună cu Kutesk[61].

După această ispravă, Solomon împreună cu tîlharii de cumani (latrunculi cunorum), care nu sînt altceva decît aceiaşi pacenegi din Transilvania, au invadat Imperiul Bizantin. Au fost însă înfrînţi şi puţini dintre ei au scăpat. Cei înarmaţi uşor au fugit spre Dunăre pentru a se salva. Solomon însă cu ostaşii săi, care aveau platoşe grele, erau împiedicaţi să fugă din cauza greutăţii armelor. Mai mult încă, au fost surprinşi de un viscol puternic şi au fost siliţi să se adăpostească într-o fortăreaţă pustie. Acolo au fost asediaţi şi puţini au mai putut să scape peste Dunăre[62].

Anna Comnena a înregistrat evenimentul acesta sub anul 1088. Ea vorbeşte de Solomon, conducător al unei oştiri *dacice* (δάκικον στράτευματος) şi de un oarecare peceneg Ţelgu[63]. Numele acestuia se aseamănă cu acela al unui fiu al lui Arpad, anume Izelech[64]. E posibil să existe o legătură între Ţelgu şi numele localităţii, Ţeligrad, pe Mureş, lîngă Blandiana.

Data de mai sus a fost rectificată[65] în 1087, dar şi una şi alta cad tot în timpul răscoalei populaţiei din Paristrion împotriva bizantinilor.

La cîţiva ani după această dată, Transilvania a fost greu încercată în anul 1092 de o invazie a cumanilor sub conducerea unui şef Copulch. Aceştia după ce au prădat Ţara Transilvaniei (regnum Transylvaniae), au trecut în Bihor şi au pustiit diferite părţi ale Ungariei. Regele Ladislau a reuşit să-i înfrîngă şi să-i izgonească[66].

Aceste înfrîngeri repetate din partea maghiarilor sau a cumanilor au slăbit mult puterea pecenegilor din Transilvania şi a permis să se instaleze aici stăpînirea regilor arpadieni. Noile valuri întărite cu palisade la Dăbîca[67], constituie o mărturie în acest sens. Moneda de la regele Coloman, descoperită în aceste lucrări, ne permit să stabilim această dată în vremea acestuia (1095—1116) sau a urmaşului său Ştefan al II-lea (1116—1131).

Cea mai mare parte a pecenegilor de aici a trebuit să părăsească ţara. Invadînd în Imperiul Bizantin, ei au fost înfrînţi în anul 1122 de oştile împăratului Ioan Comnenul. În amintirea acestei victorii, el a instituit „sărbătoarea pecenegilor" (Πατζινάχων τελετὴ)[68]. Cei care au rămas pe loc au trebuit să se supună maghiarilor şi îi găsim menţionaţi alături de români, ca de pildă în documentul din 1224 unde se vorbeşte de „Silva Blacorum et Bissenorum"[69] şi într-altul din 1290 unde se menţionează o expediţie a contelui Ioachim de Sibiu în Bulgaria apuseană. În compunerea oştirii sale intrau saşi, români şi pecenegi[70].

E greu de presupus că o populaţie paşnică de crescători de vite şi agricultori maghiari, puţin însemnată numericeşte, ar fi rămas încă din vremea regelui

---

61 *Scriptores,* II, *Chronicon Pictum Vindobonense,* cap. 62.
62 *Ibidem*, cap. 62.
63 Anna Comnena, VII, p. 331 (ed. Bonn).
64 *De administrando imperio,* ed. Bonn, p. 175, Moravcsik Gy., p. 178.
65 Ilie Gherghel, *Zur Gheschichte Siebenbürgen,* p. 39.
66 *Scriptores,* II, *Chronicon Pictum Vindobonense,* cap. 62.
67 Ştefan Pascu, *Op. cit.*, p. 95—96.
68 Nicetas Choniates, *Historiae,* ed. Bonn, p. 22—23; Ioan Cinnamus, ed. Bonn, 3, p. 7—8. Numesc pe invadatori sciţi, dar numele sărbătorii arată despre ce fel de sciţi era vorba.
69 *Documente privind istoria României,* Seria C. (Transilvania), veacul XI. XII, XIII, vol. 1, p. 338.
70 *Ibidem.*

Ştefan I pe teritoriul Transilvaniei. Credem că e cu mult mai probabil ca mormintele descoperite la Lopadea, Moldoveneşti, Benic, Cîlnic, Vinţu de Jos şi Blandiana să aparţină unor pecenegi [71].

Amintirea pecenegilor aşezaţi pe teritoriul Transilvaniei s-a păstrat în toponimie. Ea, pînă în prezent, nu a fost bine studiată. S-a semnalat existenţa unor numeroase sate cu numele de Beşeneu, care amintesc de existenţa pecenegilor [72]. Cred că de la aceştia provin numirile purtînd sufixul *-uz* (Ombuz, Somuz, Oituz) şi *-az* (Bicaz), precum şi altele în *-ul* (Arzul, Kukul, numele Tîrnavei). Cele cu sufixul *-lui* (*luγ*) şi *-aba* sînt însă cumane şi nu se întîlnesc în Transilvania (cf. Vaslui, Bahlui, Turlui, Toxaba, Tîncabă etc.).

În încheiere trebuie să arătăm că datele relative la regiunile carpatice şi dunărene în opera amintită a lui Constantin Porfirogenetul ne dau situaţia de la sfîrşitul secolului al IX-lea şi din prima jumătate a secolului al X-lea. Ele sînt extrem de sumare şi adesea lipsite de precizie. Coroborarea lor cu informaţia păstrată în gestele medievale maghiare şi cu rezultatele obţinute în domeniul cercetărilor arheologice şi lingvistice poate duce însă la concluzii interesante şi oferă unele puncte de sprijin în clarificarea procesului de dezvoltare a societăţii de pe teritoriul ţării noastre. În general se poate susţine pe baza lor că, în primele decenii ale secolului al X-lea, în această parte, a pătruns o grupă de triburi de origine ost-baltică amestecată cu tiurci, apropiată în ceea ce priveşte limba, mai mult de maghiari. Unul din aceste triburi a pătruns şi pe teritoriul Transilvaniei şi a rămas aici pînă la începutul secolului al XII-lea. După mai multe lupte cu maghiarii, o parte din el a trecut în sudul Dunării, iar restul s-a asimiliat cu românii sau cu secuii.

INFORMATIONS SUR LES PETCHENEGUES DANS L'OEUVRE DE CONSTANTIN PORPHIROGÉNÈTE

Résumé

Les informations, contenues dans l'oeuvre de Constantin Porphirogénète, intitulée *De administrando imperio*, ont été, en général, soumises à une critique, qu'on peut considérer exagerée.

L'auteur de ces pages reprit la recherche sur les données du sus-dit auteur, en les mettant en concordance avec les resultats obtenus par les archéologues dans leurs travaux.

On précise ici que les petchenegues se sont établis dans les steppes ponto-danubiennes dans les premières décennies du X-e siècle. L'un de leurs tribus, le tribus du *gyla*, a occupé la Transylvanie.

Le territoire dominé par les petchenegues s'étendait au cours du X-e siècle jusqu'aux limites nordiques actuelles de l'état roumain.

Les données de Al Mas'udi sur un attaque des petchenegues (baknak) en 934 sur le territoire de l'Empire Byzantin ont été erroné interpretées. Dans le texte de l'écrivain arabe, il s'agit d'une ville nomée Valandar, qu'on peut localiser dans la région de Caucase et non dans la Péninsule Balcanique. La comparaison du nom mentionné avec des autres qu'ont une origine caucasienne comme Ecaterinodar, Krasnodar, Pavlodar, Alcedar etc., décide en ce problème.

---

71 Asupra acestor morminte v. Ştefan Pascu, *Op. cit.*, p. 87 ; Kurt Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XII*, p. 116—117.

72 Ştefan Pascu, *Op. cit.*, p. 81—82 ; A. D. Rassovscki, *Pecenegi, torki i berendei na Russi i vu Ugrii*, Praga, 1933, p. 30.

Il s'agit d'une ville caucasienne située sur la rive orientale de la Mer Noire. L'auteur met en discussion la ville d'Allania, notée sur la carte dressée par Idrissi sous ce nom. En lui ajoutant le terme *-dar*, qui signifiait *ville*, on arrive à un nom comme *Alandar* ou *Valandar*, la ville des alains.

Pendant les années 1047—1048, la majorité des tribus petchenegues ont passé le Danube et après une sanglante defaite ont été colonisés dans diverses régions de la Bulgarie.

Les petchenegues de la Transilvanie ont resté sur le lieu jusqu'aux premières décennies du XII-e siècle. L'auteur examine ici leurs attaques sur le royaume de Hongrie et sur l'Empire Byzantin.

PREOCUPĂRI PENTRU ÎMBUNĂTĂȚIREA MIJLOACELOR DE NAVIGAȚIE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE (PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA)

DE

I. TODERAȘCU

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, economia românească a înregistrat multiple și profunde transformări. Una dintre trăsăturile specifice acestei perioade istorice a constituit-o orientarea tot mai accentuată a economiei pe făgașul producției destinate schimbului, ceea ce a influențat favorabil dezvoltarea pieței interne. Comerțul era considerat de către reprezentanții epocii drept elementul cel mai activ, cel „mai dinamic“ al vieții economice [1]. Dionisie Fotino definea comerțul ca fiind „fîntîna principală a înavuțirii și puterii staturilor“ [2]. Economistul N. Șuțu, pentru a cita doar doi dintre numeroșii reprezentanți ai acestei opinii, scria, la aproximativ trei decenii și jumătate după Dionisie Fotino: „Principiul oricărei bogății este producția, dar nu este suficient numai să se producă; este nevoie ca produsul să fie schimbat, să se vîndă. Mijloacele reproducției depind în principal de facilitatea schimbului; astfel, cu cît plasarea produselor este mai asigurată, cu atît se dezvoltă și se extinde mai mult reproducția“ [3].

Dată fiind importanța acestei activități se impunea, cît mai urgent, „liberalizarea“ comerțului, „liberalizare“ care avea în vedere atît aspectul intern cît și cel extern. Vămile interne, foarte numeroase și încă puternice, incomodau formarea pieței unice. Desființarea acestora a fost inclusă într-o serie de programe politice cum ar fi, bunăoară, *Cererile norodului românesc* sau *Constituția cărvunarilor* [4].

Dezvoltarea liberă, firească a Principatelor, constituirea pieței interne era stingherită, într-o foarte mare măsură, de către dominația economică a Porții.

---

[1] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750—1831)*, Ed. Academiei R.S.R., Buc., 1972, p. 123.

[2] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, vol. III, traducerea George Sion, Buc., 1859, p. 143—144.

[3] N. Șuțu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în N. Șuțu, *Opere economice*, ed. Ion Veverca, Ed. științifică, Buc., 1957, p. 333.

[4] Vlad Georgescu, *Op. cit.*, p. 124—125.

Desfiinţarea monopolului turcesc asupra comerţului românesc, considerată drept o condiţie pentru reabilitarea stării economice a Moldovei şi Ţării Româneşti, a fost înscrisă de 22 de ori în memoriile şi proiectele de reformă elaborate între 1769—1829 [5]. Libertatea comercială, revendicată atît de insistent şi conjugată, de cele mai multe ori, cu libertatea de navigaţie, constituia o componentă a „programului antiotoman" [6] şi ilustra, alături de celelalte idei incluse în scrierile politice ale vremii, o necesitate obiectivă de natură internă [7]. Ea a fost obţinută prin tratatul de la Adrianopole (1829) care prevedea, pentru Principate, între altele, „deplina libertate de comerţ pentru toate produsele solului lor şi a industriei lor... fără nici o restricţie" [8]. Prin firmane speciale, Moldova şi Ţara Românească căpătau, în 1834, libertatea navigaţiei pe Dunăre sub pavilion naţional. În 1836 aceeaşi înlesnire a fost extinsă şi pentru navigaţia pe mări [9].

Cu toate impedimentele, interne şi externe, procesul de constituire a pieţei interne a făcut progrese însemnate în primele decenii ale sec. al XIX-lea. Desfacerea produselor, pînă acum „fărîmiţată, de proporţii reduse şi întîmplătoare" este treptat depăşită, căpătînd un caracter „regulat şi uniform" [10]. După scurgerea a trei decenii din acest secol, al XIX-lea, se realizase deja o „legătură organică" între diferite regiuni, „particularismul local" fusese depăşit [11]. Clauzele tratatului de la Adrianopole ca şi Regulamentul Organic „nu au creat această situaţie, ci au înlesnit lărgirea şi consolidarea pieţei interne permiţînd trecerea spre o etapă nouă superioară" [12].

Un rol important în formarea pieţei interne a revenit transporturilor. Modernizarea căilor de comunicaţie şi a mijloacelor de transport putea să asigure legătura permanentă între diferite regiuni, vehicularea avantajoasă şi rapidă a mărfurilor stimulînd producţia şi contribuind, într-o largă măsură, la desfiinţarea vămilor interne. *„Bunăstarea drumurilor*, care asigură plasarea produselor şi facilităţile necesare mişcării comerciale" spunea N. Şuţu, este una dintre condiţiile capabile să impulsioneze activitatea productivă [13]. „Ţările cele mai puternice şi

---

[5] Idem, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, Bucarest, 1970, p. XI şi XVII.

[6] Gh. Platon, *Despre programul naţional al revoluţiei de la 1821 — 150 ani de la revoluţia naţională condusă de Tudor Vladimirescu*, „An. şt. Univ. Iaşi", Istorie, fasc. 1, 1971, p. 25.

[7] *Ibidem*.

[8] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. I, p. 328.

[9] *Manualul administrativ al Moldovei*, vol. II, Iaşi, 1856, p. 106—107; *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I, p. 540, nr. 2727. Primele curse, efectuate de vasele româneşti sub pavilion naţional, au fost urmărite cu viu interes. Vasul de negoţ românesc Mariţa, scria „Albina românească" din 7 februarie 1835, „după ce s-au zbuciumat de furtunile Mării Negre au sosit ferice la Constantinopol la 12 decembrie (1834). Din porunca sultanului Mariţa a intrat la Bosfor avînd întinsă bandiera românească...". Vasul, construit în şantierele de la Giurgiu, „au făcut în capitală o plăcută impresie" (p. 45). „Pavilionul românesc, scria la rîndul său „Curierul românesc" din 27 martie 1836, necunoscut pînă aci, fîlfiie într-acest minut pe ţărmurile Bosforului şi pînă în portul Marsiliei. Aceste dintîi încercări vor avea, fără îndoială, urmări bune şi poate, nu e departe ziua cînd culorile naţionale, trecînd de cealaltă parte a Gibraltarului, se vor arăta la ţărmul oceanului, în cele două emisfere" (nr. 16, p. 61).

[10] Gh. Platon, *Cu privire la dezvoltarea pieţei interne în Moldova în preajma Regulamentului Organic*, „An. şt. Univ. Iaşi", Ştiinţe sociale, Tomul XV, 1959, p. 24.

[11] *Ibidem*, p. 32.

[12] *Ibidem*.

[13] N. Şuţu, *Mijloace capabile să dea impuls activităţii productive*, în N. Şuţu, *Opere economice*, ed. cit., p. 380.

cele mai civilizate sînt acelea în care transporturile se fac cu cea mai mare ușurință, rapiditate și economie", scria același N. Șuțu, atunci cînd discuta utilitatea căilor ferate [14].

Preocupările pentru îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de transport în prima parte a epocii moderne, ne apar, astfel, cu atît mai îndreptățite. Se inițiază, acum, construcția de șosele și poduri, se pune tot mai insistent problema amenajării principalelor rîuri pentru a le face navigabile, apar primele proiecte pentru construcția căilor ferate [15].

De o atenție sporită s-a bucurat transportul pe apă, socotit, cu real temei, drept cel mai rentabil. Acesta prezenta, în comparație cu transportul terestru, avantaje considerabile. Greutatea transportată era mult mai mare și tot astfel, viteza de deplasare. În același timp, cheltuielile de întreținere a căii și mijlocului de transport erau mai mici [16].

Avantajele transportului pe apă au fost remarcate, în nenumărate rînduri, de cei mai de seamă reprezentanți ai boierimii și burgheziei. Dintre aceștia economistul N. Șuțu se cuvine menționat mai întîi. În lucrarea sa *Scurtă privire asupra stării economice a Moldovei*, tipărită la Iași, în 1838, prima de acest gen în Principatele Române, el arăta că „rîurile navigabile vor scurta distanțele, vor micșora cheltuielile de transport și vor deschide piețe pentru produsele de la care nu se pot trage foloase din neputința de a le pune la dispoziția consumatorului fără cheltuieli mari" [17]. Ideea a fost reluată și în unele dintre lucrările sale apărute ulterior [18]. În termeni similari se exprima și Mihail Anagnoste, democrat muntean, prieten al lui Ion Ghica, Nicolae Kretulescu și C. A. Rosetti. În lucrarea *La Valachie et la Moldavie* publicată mai întîi în „Revue des deux mondes" (1836) [19], iar apoi și ca broșură aparte, referindu-se la chestiunea în discuție el îndemna: „folosiți unele din aceste rîuri; faceți navigabile unul sau două din aceste cursuri de apă; veți crea un ansamblu imens de comunicații fluviale; veți revărsa belșugul peste o țară săracă" [20].

Ion Ghica a dedicat transporturilor un studiu special publicat în 1848 [21]. Analizînd „căile plutitoare" el afirma, fără rezerve, că acestea sînt cele mai economice. „Un cal înhămat la un vas pe apă lină, stătătoare, n-are să birue decît aderența apei asupra vasului. Această împotrivire este foarte mică și un cal poate trage 100.000 oca, adică de 100 de ori mai mult decît pe șosea; prin urmare

---

14 I d e m, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în *Op. cit.*, p. 333.

15 Leonid B o i c u, *Mijloacele, viteza și prețul de cost al transporturilor în Moldova la începutul sec. al XIX-lea*, „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, XIV (1963), nr. 2, p. 249—257; I d e m, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864*. Ed. Acad., Buc., 1963, p. 429—479; I d e m, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, II (1965), p. 94—116; I d e m, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848*, (I), în *Op. cit.*, IV (1967), p. 81—116 și II, în *Op. cit.* V (1968), p. 121—144; Gheron N e t t a, *Încercări de navigațiune pe Olt*, Buc., 1928; *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad., Buc., 1964, p. 978—981.

16 Leonid B o i c u, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești...*, p. 104.

17 N. Ș u ț u, *Opere economice*, ed. cit., p. 79.

18 *Noțiuni statistice asupra Moldovei* în *Op. cit.*, p. 183; *Expunerea mijloacelor de întrebuințat pentru asigurarea navigației pe Siret*, în *Op. cit.*, p. 315—317.

19 G. B o g d a n-D u i c ă, *Mihail Anagnosti*, în *Lui Nicolae Iorga. Omagiu*. Craiova, 1921, p. 45 și urm.

20 Michel A n a g n o s t e, *La Valachie et la Moldavie*, Paris, MDCCCXXXVII, p. 4.

21 *Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri. Cu un articol asupra mijloacelor de comunicație*, Buc., 1848.

căile plutitoare sînt de o mare înlesnire la căratul mărfurilor grele"[22]. Transportul pe drumurile de fier *„nu este așa de economic ca pe apă"* (subl. n.). Aici însă, „s-a găsit mijloc de a merge cu o iuțeală de care poate mai înainte de această născocire nici nu putea omul îndrăzni să nădăjduiască"[23]. Pentru a convinge și mai mult, el aduce exemple din diferite țări ale lumii (S.U.A., Anglia, Olanda) unde dezvoltarea căilor și mijloacelor de navigație a avut efecte dintre cele mai bune asupra dezvoltării societății[24].

Convins de avantajele transportului pe apă, V. Alecsandri s-a aflat în fruntea unei societăți pe acțiuni care își propunea să transporte mărfuri pe Prut „mai repede decît pe calea de uscat"[25]. Gazetele timpului, „Albina românească" și „Curierul romănesc", consemnau cu vădită satisfacție această inițiativă considerînd că „mijloacele de navigație... sînt din cele neapărate pentru comerțul țării"[26].

Preocupat de toate deziderratele timpului său, Gh. Barițt a remarcat, ori de cîte ori i s-a ivit prilejul, importanța transporturilor în general, a celor pe apă în special. Așa, bunăoară, referindu-se la tratatul de comerț încheiat în 1838 între Anglia și Austria, tratat care avantaja și comerțul nostru, el scria: „Oare va fi în stare numitul tractat a pricinui o înmulțire și a marinei moldo-românești ca si românii să ajungă a veni în comunicație mai de aproape cu Anglia ca să aibă mai mulți din-trînșii prilej a vedea cum știu înota englezii...?"[27]. Gh. Bariț a relatat cu bucurie despre încercarea de navigare pe Siret efectuată, în septembrie 1844, de către hatmanul Alecu Aslan cu vase construite la moșia sa Onești, pe Trotuș, în ținutul Bacăului. În numărul din 20 noiembrie 1844 al „Gazetei de Transilvania" el nota: „Precum pe mai mulți așa și pe mine mă încîntă bucuria asta că comerțul prin Moldova mediterană va înflori mai mult... În ziua de 30 septembrie trecute, pe la patru ore după amiazăzi, sosirea a patru vase de acele (construite la Onești, n.n.) la portul nostru (Galați, n.n.) încărcate cu grîu, ne-au dat dovadă că pe lîngă statornicie la orice întreprindere și nemerită idee de-a face un lucru potrivit cu natura ce ea cere, face toate cu putință; ca și vasele acestea a căror durare deși au o formă cu totul deosebită de ale acelora navigatoare pe ape mari, dar rezultat folositor ce ele menesc pentru Moldova, timpul viitor va dovedi...". Autorul își exprimă convingerea că guvernul Moldovei, prețuind o asemenea întreprindere „care face faimă atît proprietarului lor, cum și moldo-românilor... va gîndi mai cu seriozitate asupra acestui obiect și va pune în lucrare planul propus în anii trecuți... de a face Siretul înlesnitor de navigație atît de folositoare în toate privințele"[28].

Și Zaharia Carcalechi, redactorul ziarului „Cantor de Avis și Comers", remarca avantajele ce le-ar aduce într-o țară ca a noastră „unde natura însăși a tras canaluri în toate direcțiile", navigabilizarea rîurilor Prut, Siret, Buzău, Ialomița, Olt. El îndemna pe proprietarii „care adună galbeni", să alcătuiască societăți pe acțiuni pentru a întreprinde lucrări mai mari. Drept exemplu sînt dați „înavuțiții" Ardealului care. „după ce plutirea pe Dunăre a abătut din țara lor transportul mărfurilor, s-au întrunit și au deschis o plutire pe apa Oltului, prin care toată marfa din acea țară *se va transporta mai ieftin și mai repede*" (subl. n.)[29].

[22] *Ibidem*, p. 14.
[23] *Ibidem*, p. 20.
[24] *Ibidem*, p. 17 și urm.
[25] L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești*, p. 112.
[26] „Albina românească", XVI (1844), p. 87; „Curierul romănesc", 31 martie 1844, p. 99, col. I.
[27] „Gazeta de Transilvania", 10 august 1841, p. 129.
[28] Ibidem, 20 noiembrie 1844, p. 369.
[29] „Cantor de Avis shi Comers", II (1838—1839), p. 336. Autorul se referă la „Societatea pentru navigație pe Olt", constituită la Sibiu, în 1837. Ea a avut la

Aceste idei aparţin, desigur, majorităţii boierimii şi burgheziei româneşti încredinţate de avantajele transportului fluvial şi maritim.

Interesul pentru transportul pe apă a sporit şi pe măsură ce mijloacele de navigaţie s-au înmulţit şi s-au perfecţionat, prezentînd nu numai avantaje sporite (viteza de deplasare, greutatea transportată, preţul de cost) ci şi garanţii mai mari.

În Principatele Române construcţia de nave, este îndeobşte ştiut, a fost cunoscută din cele mai vechi timpuri. Pe principalele cursuri de apă din Moldova şi Ţara Românească au existat centre unde se construiau ambarcaţiuni de diferite tipuri şi mărimi pentru transportul proviziilor, pescuit sau trecerea apelor. Cele mai dezvoltate au fost acelea aşezate pe malul Dunării. Aici, s-au putut construi, pe lîngă ambarcaţiuni mici şi mijlocii, vase mai mari, fluviale şi maritime, atît comerciale cît şi de război.

Baza documentară de care dispunem astăzi ne oferă posibilităţi minime pentru cunoaşterea progreselor tehnice înregistrate în acest domeniu pînă în sec. al XIX-lea. Este probabil că şi în construcţiile navale, ca dealtfel şi în celelalte ramuri ale industriei româneşti, preocupările de acest gen n-au putut lipsi. Terminologia navală, cu referinţe directe la şantierele navale din Principate, presupune o accentuată diversificare. Or, acest lucru ar fi de neconceput fără o temeinică cunoaştere a meşteşugului şi fără existenţa unei specializări. Sînt menţionate: luntre, dubase (pontoane), ceamuri, şăici, caice, şalupe, bărci, ghimii, acicuri, corăbii, bolozane, caravele, galioane, fregate, vase de linie. Tonajul unor vase comerciale construite la noi este foarte ridicat în timp ce, unele vase de război sînt capabile să poarte un număr foarte mare de tunuri [30]. Hrisovul de reorganizare a flotilei comerciale muntene din 23 noiembrie 1793 aminteşte *„şăicile măiestrite“* ceea ce presupune că avem a face cu vase lucrate mult mai îngrijit [31].

Anumite detalii oferite de condicile Vistieriei Moldovei pentru anii 1786, 1795 şi 1797 dau un plus de consistenţă cunoştinţelor noastre despre tehnica construcţiilor navale. Aflăm de aici că în rîndul lucrătorilor şantierului naval din Galaţi exista, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, o accentuată diviziune tehnică a muncii. Sînt amintiţi marangozii, burghierii (burgüngii), beşchigiii, bărdaşii, teslarii, demirgiii (fierarii), iadingiii (ajutorii), călăfătuitorii, salahorii [32]. Specializarea lucrătorilor trebuie pusă nu numai în legătură cu necesităţile de producţie ci şi cu evoluţia tehnicii, cu sporirea exigenţelor. Aceasta ni se pare cu atît mai verosimil cu cît, în sec. al XVIII-lea, s-au realizat mari progrese în domeniul tehnicii construcţiilor navale. Au apărut, în această vreme, în Europa, lucrări de *teoria navei* care acordau o atenţie sporită problemelor legate de stabilitatea navelor. La sfîrşitul sec. al XVIII-lea, constructorii din ţările cu o bogată tradiţie navală şi cu flote puternice (Franţa, Anglia, Portugalia, Spania şi mai nou Rusia) s-au străduit să rezolve un mare neajuns: deformarea corpului navei din cauza slăbiciunii osaturii longitudinale din lemn. În acest scop, în Franţa, şi mai apoi

---

început un capital de 4 000 florini şi a construit două vase de probă. Cu aceste vase inginerul Wilhelm Schuster a întreprins, în acel an, două călătorii de la Turnu Roşu la Rîmnic (Gheron N e t t a, *Op. cit.*, p. 89—90).

[30] Vezi pt. ac., C. C. G i u r e s c u, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV — începutul sec. al XIX-lea,* Ed. şt., Buc., 1973, p. 96—124; I. T o d e r a ş c u, *Construcţii navale la şantierul din Galaţi în ultimul sfert al sec. al XVIII-lea,* „Danubius“, vol. II—III, Galaţi, 1969, p. 95—110.

[31] C. C. G i u r e s c u, *Op. cit.*, p. 105—106, nota 45.

[32] I. T o d e r a ş c u, *Op. cit.*, p. 106 şi urm.

în Anglia şi Rusia, au început să fie folosite legăturile de oţel[33]. Cu siguranţă, aceste înnoiri au fost cunoscute şi de constructorii turci, cu atît mai mult cu cît, în slujba amiralităţii otomane au lucrat unii experţi în construcţii navale din Europa occidentală. În 1786, la Galaţi se aflau în construcţie două fregate pentru Turcia care se executau după planurile şi dimensiunile specialistului francez Le Roy[34]. În şantierele româneşti, pe lîngă meşterii autohtoni au lucrat şi meşteri străini (greci, turci) ceea ce a înlesnit introducerea unor elemente de tehnică navală.

Informaţiile de acest gen se amplifică pentru prima jumătate a sec. al XIX-lea. Pe plan mondial, tehnica navală a făcut, la începutul sec. al XIX-lea, progrese uriaşe. Cea mai importantă realizare, care a uimit, dar a şi dezamăgit, a fost introducerea forţei aburului.

Inaugurate la începutul sec. al XVIII-lea, experienţele au durat, în acest domeniu, mai bine de un veac. Fizicianul francez Denis Papin, englezii Thomas Savary şi Thomas Newcomen, marchizul Claude de Jauffroy, scoţianul William Simington şi americanul John Fitch au contribuit, pe rînd ori concomitent, la perfectarea vasului acţionat de aburi. Cu toate eforturile, primele bastimente astfel propulsate au fost primite cu o neîncredere generală. La începutul sec. al XIX-lea, inginerul american Robert Fulton a reuşit, într-o oarecare măsură, să modifice această optică, reabilitînd perspectivele vaporului. După eşecul din 1803, cînd a prezentat, fără succes, amiralilor lui Napoleon proiectul unei nave mici pusă în mişcare de o maşină cu aburi, el s-a întors în S.U.A. unde, în 1807, a reuşit să experimenteze un vapor ce prezenta foarte puţine neajunsuri. Acest vapor a fost „Clermont", cu zbaturi la borduri, lung de 40 m şi lat de 5,5 m. El a străbătut distanţa de 150 mile dintre New York şi Alabama în 32 de ore. Călătoria a provocat senzaţie şi a înfrînt scepticismul în ceea ce priveşte utilizarea propulsiei cu aburi pentru transportul pe apă al pasagerilor[35].

Forţa aburului nu s-a putut însă generaliza repede. În perioada de experimentare vapoarele nu erau capabile încă să circule pe mări şi pe oceane şi nici să întreacă navele mari cu vele în ceea ce priveşte dimensiunile, uşurinţa de manevrare, şi chiar viteza. Cîteva decenii a fost utilizată, în chip satisfăcător, nava cu propulsie mixtă (vele şi maşini cu aburi). Vaporul a învins nava cu vele după o dispută de o jumătate de secol, şi aceasta numai în statele capitaliste mari, care aveau flote puternice şi o bogată experienţă în industria de construcţii navale. În statele mici nava cu vele va dăinui încă multă vreme[36].

---

[33] B. Kozlowski, *Istoricul navei*, Buc., 1960, p. 269. Preocupările pentru tehnologia navei sînt dovedite şi de dezvoltarea învăţămîntului superior naval. În Franţa exista o şcoală de inginerie navală care a dat ţării constructori talentaţi. În 1811 s-a deschis şi în Anglia Şcoala superioară de construcţii navale. (*ibidem*, p. 273—274). În Rusia, la Nicolaev, funcţiona în prima jumătate a sec. al XIX-lea o catedră de arhitectură navală pe lîngă şcoala de piloţi („Gazeta de Transilvania", 8 oct. 1855, p. 315).

[34] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, p. 41. Ingineri francezi veniseră şi la Oceacov şi Bender ca urmare a apropierii politice dintre Franţa şi Imperiul otoman. Aceşti ingineri conduceau lucrările de fortificaţie (Mustafa A. Mehmed, *O condică de firmane turceşti din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti în Moldova* (1786—1788), „Studii", 2, 1962, p. 417).

[35] Pentru toate acestea vezi, Pierre Célérier, *Histoire de la navigation*, Paris, 1956, p. 44 şi urm.; B. Kozlowski, *Op. cit.*, p. 299 şi urm.

[36] Pentru paralelismul vapor — navă cu pînze, în care ultima păstrează o netă superioritate, sugestivă ni se pare şi statistica privitoare la vasele ieşite şi intrate în porturile Moldovei şi Ţării Româneşti, în 1858: 2 198 bastimente cu pînze şi 238 vapoare (D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române şi regatul Sardiniei*, Buc., 1941, p. 308, Anexa 3).

Paralel cu introducerea forţei aburului a avut loc şi o altă mare transformare în construcţiile navale. Este vorba despre realizarea vaselor în întregime din metal (oţel). Nave cu vele şi părţi metalice au fost construite cu mult timp înainte. Ca şi în cazul forţei aburului, construirea vaselor în întregime din metal a fost posibilă, la început, numai în statele capitaliste mari (S.U.A., Anglia, Franţa)[37]. Mările şi oceanele lumii au fost străbătute, încă multă vreme, de nave cu vele construite din lemn, material mai ieftin, mai uşor de procurat şi de prelucrat[38].

În Principatele Române, ca dealtfel şi în multe alte ţări, noile realizări ale tehnicii navale mondiale, deşi cunoscute, n-au putut fi aplicate datorită, în primul rînd, nivelului scăzut de dezvoltare a industriei. În şantierele noastre navale a continuat construcţia navelor din lemn al căror număr a crescut apreciabil în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Obţinerea libertăţii comerciale şi de navigaţie a stimulat, aşa cum era de aşteptat, şi construcţia mijloacelor de navigaţie. În raportul divanului Moldovei către P. Kiselev, din 30 ianuarie 1830, se arăta că se vor lua măsuri pentru crearea de înlesniri negustorilor şi „lăcuitorilor" moldoveni „...de a face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune şi unele şi mai mari într-acest chip făcute ca să înoate şi pe mare pentru ca să-şi poată pămînteanul încărca şi produsele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea trataturilor să-ş hrănească transportarisînd cărăturile neguţitoreşti"[39]. Numărul vaselor moldoveneşti a crescut într-adevăr continuu în anii următori. Un indiciu, faţă de care se impun rezerve, îl constituie, totuşi, şi patentele, foarte numeroase, eliberate proprietarilor de vase pentru purtarea „bandierei" naţionale. În 1855 marina comercială a acestei ţări dispunea de 76 corăbii. Aflăm acest lucru dintr-un răspuns al Departamentului de finanţe către Consulatul Belgiei[40].

Pentru Ţara Românească, lipsind o cercetare de ansamblu privitoare la construcţiile navale în prima jumătate a sec. al XIX-lea, estimarea flotei comerciale este mai dificilă. Cert este că aici, existînd mai multe şantiere navale (Brăila, Giurgiu, Olteniţa, Zimnicea), numărul vaselor construite pentru satisfacerea nevoilor ţării a putut fi mai mare. „Curierul românesc" din 27 martie 1836 sublinia că, în doi ani „de cînd acest principat se bucură de folosurile unei navigaţii slobode, cinci corăbii mari ieşite din lemnăriile Giurgiului şi Zimnicei,

---

37 B. Kozlowski, *Op. cit.*, p. 307 şi urm.

38 Aşa se explică faptul că pădurile noastre, vestite pentru lemnul de construcţii, au continuat să intereseze statele europene. Într-un raport asupra situaţiei economice şi politice a Moldovei, Ivan Petrovici Liprandi (despre care Felix Colson spunea că este „unul din agenţii cei mai fini ai Rusiei"), accentua asupra *lemnului de construcţii pentru corăbii* (subl. n.) care se află, din belşug în ţinuturile Suceava, Neamţ şi Bacău (Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, p. 260) ; „Jurnalul universal" („Allgemeine Zeitung") din 24 decembrie 1846, informînd despre nişte agenţi din Anglia şi Rusia care se află la Iaşi şi Bucureşti în vederea încheierii unor contracte pentru *lemne de corăbii* (subl. n.), atrăgea atenţia Austriei, Franţei şi statelor germane „să fie cu deosebită luare aminte la un ram de speculaţie atît de folositor unde sînt ameninţate cu astfel de concurenţă atît de importantă" („Gazeta de Transilvania", 1 ianuarie 1846, p. 4).

39 Arh. St. Iaşi, Fond Litere, K/345, f. 107.

40 I. Toderaşcu, *Din activitatea şantierului naval Galaţi, în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, „An. şt. Univ. Iaşi", Istorie, Tom. XVI (1971), fasc. 1, p. 75.

plutesc acum pe Marea Neagră şi pe Mediterană"[41]. Lăudînd iniţiativa cîtorva particulari care şi-au construit corăbii proprii, ziarul constată că acestea sînt „departe de a împlini toate trebuinţele"[42]. Sporirea mijloacelor de navigaţie a fost remarcată şi de Felix Colson, secretar al consulatului francez din Bucureşti. În 1839, ne informează el, Principatele posedau 20 de vase[43], cifră care ni se pare a nu exprima realitatea. Fiind vorba de Principate (deci Moldova şi Ţara Românească) credem că, la zece ani de la obţinerea libertăţii comerciale, acestea dispuneau de flote mai numeroase. Rezerve se impun şi faţă de cifra ce ne-o indică „Gazetta Piemontese". Într-un articol rezervat industriei şi comerţului Principatelor române, din 20 martie 1851, se menţionează că „numărul vaselor naţionale, care înainte era foarte insuficient, acum este de peste 100"[44]. Or, ştiut este că, după o sursă oficială, numai Moldova dispunea, în 1855, de 76 vase comerciale[45].

În prima jumătate a sec. al XIX-lea asistăm nu numai la o creştere numerică a mijloacelor de navigaţie ci şi la o perfecţionare a acestora. Nu lipsesc preocupările pentru introducerea unor procedee tehnice avansate, după cum sînt popularizate şi anumite descoperiri din această sferă de activitate. Şantierele noastre navale prezentau, în această vreme, suficiente garanţii de vreme ce se executau aici şi comenzi străine. În raportul său din 3 iulie 1840, consulul Bartolomeo Geymet informa pe ministrul italian de externe, Clemente Solaro Della Margarita, că, în anii 1839—1840, firma comercială a familiei Pedemonte din Genova, care avea sucursale şi în Principate, şi-a construit, în şantierele de la Brăila şi Galaţi, trei vase comerciale: două de cîte 200 tone şi unul de 250 tone[46].

După tratatul de la Adrianopole, în porturile Galaţi şi Brăila se constată o afluenţă foarte mare de vase, atît din ţările Europei cît şi din ale Americii[47]. În acest fel, constructorii de vase din şantierele noastre au putut lua, mai lesne, contact cu realizările unor arsenale vestite.

Conducerea armatelor pămîntene din Moldova şi Ţara Românească a stabilit, atunci cînd s-a pus problema construirii unor vase militare pentru paza Dunării, contacte cu şantiere navale de prestigiu, cum ar fi acelea ale Sardiniei, Marsiliei, Ismailului, Nicolaevului, ori cu arsenale din Imperiul Habsburgic. Unele răspunsuri au fost însoţite de planuri şi schiţe detaliate ceea ce a facilitat circulaţia cunoştinţelor de tehnică navală[48]. Italianul Francesco Foretici, care activa în şantierul naval de la Galaţi, se angaja, în 1845, să lucreze o şalupă, cu pînze şi

---

[41] „Curierul romănesc", 27 martie 1836, nr. 16, p. 61. Ziarul a înregistrat doar numărul acelora care au arborat pavilionul naţional. Printre cele cinci corăbii mari, lansate în 1834—1835, se numără şi vasul „Mariţa", construit la Giurgiu, proprietatea lui Alexandru Vilara (I. C o j o c a r u, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti (1800—1850)*, vol. II, Ed. şt., Buc., 1958, p. 557—558.

[42] „Curierul romănesc", 27 martie 1836, nr. 16, p. 61.

[43] Felix C o l s o n, *De l'état present et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 222—223.

[44] D. B o d i n, *Op. cit.*, p. 220.

[45] Vezi nota 40.

[46] I. T o d e r a ş c u, *Din activitatea şantierului naval Galaţi...*, p. 73.

[47] Sergiu C o l u m b e a n u, *Aspecte ale istoriei navigaţiei în România (Din cele mai vechi timpuri pînă la tratatul de la Adrianopole* — 1829), „Studii", 4, 1972, p. 741.

[48] I. T o d e r a ş c u, *Din activitatea şantierului naval Galaţi...* p. 73—74; I d e m, *Informaţii noi privind şantierul naval din Galaţi (sf. sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", IX (1972), p. 208 şi urm.

vîsle *„precum sînt și în toate porturile Europei“* [49], (subl. n.). În 1849, maistrul de corăbii Hristudor promitea să execute patru vase pentru paza cordonului sanitar. Dintre acestea, cea mai mare, destinată portului, urma să fie lucrată *„după cel mai frumos model american“*, foarte potrivit pentru viteza apei Dunării iar celelalte *după un plan adus de la Viena* [50] (subl. n.).

În paginile primelor ziare românești, puține la număr și cu un spațiu restrîns, și-au aflat loc, fapt foarte semnificativ, nenumărate știri privitoare la navigație și la tehnologia navei. Erau consemnate lansările de vase, „mișcarea“ porturilor, catastrofele și bătăliile navale, „recorduri“ de călătorii, invenții și descoperiri tehnice care ofereau noi perspective transportului pe apă. Difuzarea unor asemenea cunoștințe, printre care se află și cele de tehnică navală, nu se limitează, credem, la simpla informare a publicului, informare de domeniul unui fapt divers. Intențiile acelora care răspîndeau „științe“ de acest fel mergeau cu mult mai departe. Erau exprimate, și pe această cale, nevoile concrete, reale ale societății românești, preconizîndu-se reorganizarea ei în raport cu spiritul epocii.

O importantă invenție pentru construcțiile navale trebuia considerată, după opinia „Curierului românesc“ din 30 august 1829, aceea a lui Harde din Dartford (Marea Britanie) care „a aflat mai multe mașini ca să se facă în foarte scurtă vreme orice fel de vas de mare“. Instalația era antrenată „de către un mișcător prin apă și de către o găleată cu foc“. Prin această descoperire *„se cîștigă o a treia parte din vremea care mai înainte se întrebuința ca să se facă o corabie de război sau alta.* O asemenea mașină, hotărîtă ca să lucreze bucățile de lemne încovoiate, într-o zi poate să gătească de la 20 pînă la 25 de mii de bucăți...“ (subl. n.). Se fac, apoi, aprecieri privind progresele realizate în marcarea timpului și a vitezei navelor ca și în domeniul stabilității acestora [51].

Articolul *Durarea vaselor de navigație*, tipărit în „Icoana lumei“, informează publicul larg asupra acestei îndeletniciri considerată „din cele mai sumețe aflări ale omului“. Făcînd un istoric al „durării“ vaselor, autorul urmărește evoluția acestui meșteșug începînd de la fenicieni, egipteni și greci, continuînd apoi cu romanii, venețienii și genovezii care „au adus durarea vaselor la cel mai înalt grad de deplinătate“. Este înfățișat, spre știință generală, modul de construcție a vaselor într-o schelă, cu mențiuni speciale pentru vasele de război, cele comerciale și pacheboturi ca și de conservare a acestora în fața acțiunii distrugătoare a apei. Pentru păstrarea vasului, este folosit tot mai mult (începînd din 1760) sistemul căptușirii cu „table de aramă“ în detrimentul „pînzei cătrănite“ și a „pănurei (aba)“ [52]. Progresele înregistrate în domeniul mijloacelor de navigație sînt înfățișate, în paginile aceleiași reviste, de S. S. B<otezat>, într-un articol intitulat *Călătoriile timpului nostru.* În locul vaselor vechi „neîndemînatice, necurate și umede... se înfățișează acum călătorului vase elegante“, mult mai trainic construite încît „...de furtuni nu se mai pot teme ca înainte“. Cu aceste vase, o călătorie în jurul pămîntului se poate efectua în nouă sau zece luni, uneori și mai puțin [53].

---

[49] Ibidem, p. 209—210. În 1845 consulatul prusian din Galați propunea construcția unui mare depozit pentru mărfurile Zollvereinului în acest port. Totodată, se găsea necesar „de a face șantieruri de construcții navale și se așteaptă aproape de Dunăre lemnari de la Stetin și de la Danzig, însărcinați de a face corăbii pentru negoț“ („Curierul românesc“, 7 mai 1845 (nr. 35), p. 140 și 15 iunie 1845 (nr. 45), p. 178). Dacă intenția acestui consulat a fost finalizată (! ?), venirea meșterilor din arsenalele amintite a putut constitui un mijloc de răspîndire a noi cunoștințe în rîndul constructorilor de vase din țările noastre.

[50] I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați...*, p. 212.

[51] „Curierul românesc“, 30 august 1829 (nr. 41), p. 182.

[52] „Icoana lumei. Foaie pentru îndeletnicirea moldo-românilor“, Iași, 4 mai 1841, p. 140.

[53] Ibidem, 29 iunie 1841.

Un interes fără precedent au suscitat, în rîndurile boierimii noastre, mijloacele de transport acţionate de aburi. O parte a acesteia ajunsese să condiţioneze dezvoltarea economiei numai de modernizarea transporturilor[54]. „Aburul a rezolvat marea problemă a economiei. Aburul a făcut să pătrundă animaţia, mişcarea, viaţa, comerţul şi civilizaţia" scria economistul N. Şuţu[55]. La rîndul său, I. Ghica era convins că „navigaţia vapoarelor a venit... să dea omului o putere deplină asupra mărilor... ; productele găsesc în navigaţia vapoarelor un mijloc repede şi regulat de transport şi omul un mijloc neostenitor şi plăcut"[56]. Înfăţişînd importanţa îmbunătăţirii mijloacelor de navigaţie, I. Ghica dădea ca exemplu valea rîului Mississippi unde, de la 1820 cînd inginerul Robert Fulton a lansat aici primul vapor, populaţia a crescut de aproximativ şapte ori. Tot astfel, navigaţia Dunării şi „slobozenia" comerţului au „înzecit" valoarea moşiilor din Principate[57]. Aserţiunea lui I. Ghica dovedeşte, fără echivoc, mobilul acestor preocupări. „În gurile tuturor, scria un periodic al timpului, nu este alt cuvînt decît aburi. Corăbiile cu vapor şi trăsurile cu vapor pe drumurile de fier a adus în fiinţă o lume nouă... ; ...lumea cea veche îşi aşteaptă minutul în care să fugă din faţa celei noi. *Imnurile de laudă ce se alcătuiesc asupra puterii aburilor nu se fac din entuziasmul cel meşteşugit pentru un lucru de modă ci din încredinţarea ce este întemeiată pe cercare asupra foloaselor celor nemărginite ce izvorăsc din îmbunătăţitele mijloace de comunicaţie*" (subl. n.)[58]. Vaporul, ca şi drumurile de fier, aflăm dintr-o altă publicaţie, au constituit un mijloc „pentru înavuţirea naţiilor şi împărtăşirea cea repede a ideilor"[59].

Un istoric al „vasului de vapor", apărut în „Icoana lumei", prilejuieşte autorului (Gh. Asachi ?) exprimarea unor deziderate proprii moldovenilor. Reamintind că în 1834 „Moldova a văzut la Galaţi acel întîi vapor", autorul nădăjduieşte că viitorul va împlini „dorinţa obştei" ca Siretul să devină navigabil „prin vase de vapor"[60].

Alături de avantajele noii forţe de propulsie sînt răspîndite şi informaţii despre realizările mai importante din domeniul construcţiei de vapoare. Aşa bunăoară, „Curierul românesc" îşi informa cititorii despre construcţia de piroscafe în Franţa, care asigurau navigaţia pe Sena şi pe Saône[61]. La Liverpool se lansase, în 1829, un piroscaf destinat să asigure legătura permanentă dintre Limerik şi Dublin[62], iar la Triest se construise, în 1834, un mare vas cu aburi ale cărei maşini fuseseră importate din Anglia. Întîia călătorie a acestui vapor a fost la Constantinopol şi de aici la Galaţi. În următorii ani el a circulat permanent între capitala Imperiului Otoman şi portul moldovean. Alte piroscafe mai mici, lucrate la Viena, care navigau pe Dunăre doar pînă la Semlin, trecînd prin „locurile primejdioase" ale Dunării au coborît pînă la Galaţi[63].

Mijloacele de navigaţie cu aburi au impulsionat comerţul fluvial şi maritim. A crescut viteza de deplasare a vaselor şi în acelaşi timp, tonajul acestora. Aceste avantaje au trezit tot mai multe iniţiative în vederea achiziţionării unor vase cu aburi pentru transportul pe Dunăre (în special remorchere). Încă de la sfîrşitul anului 1834, un boier făcea propunerea ca prin subscriere de acţiuni să

54 Leonid Boicu, *Încercări de navigabilizare...*, p. 101.

55 N. Şuţu, *Despre utilitatea unei căi ferate*, în N. Şuţu, *Opere economice* ed. cit., p. 332.

56 I. Ghica, *Măsurile şi greutăţile... Cu un articol asupra mijloacelor de comunicaţie*, p. 14—15.

57 *Ibidem*, p. 8.

58 „România", I (1838), p. 816.

59 „Cantor de Avis shi Comers", II (1838—1839), p. 336.

60 „Icoana lumei", Iaşi, 1840, p. 36.

61 „Curierul românesc", nr. 36, 12/24 august 1829, p. 156.

62 Ibidem, nr. 53, 11/23 octombrie 1829, p. 230.

63 „Albina românească", Iaşi, 22 martie 1834, p. 122.

se cumpere un vapor pentru negoţul românesc pe Dunăre [64]. Despre această intenţie ştia şi Timoni care informa, la rîndul său, la 5 ianuarie 1835 şi pe cancelarul Metternich [65]. Iniţiativa a fost, desigur, stimulată şi de faptul că, în 1834, o companie austriacă de navigaţie cu aburi pe Dunăre a fost fundată de casa Puthon-Geymüller [66]. În primăvara acestui an, în ziua de 10/23 aprilie, a sosit la Galaţi primul vapor, piroscaful „Argos“ „venind de la Viena în 6 zile“ [67]. Alte trei vapoare mai mici, au întreţinut, în anii următori, legătura permanentă între Viena şi Galaţi [68], trecînd pe la Porţile de Fier unde Societatea de navigaţie austriacă întreprindea anumite lucrări [69]. În 1837, ziarul moldovean „Albina românească“ anunţa proiectul Societăţii vieneze de a construi încă şase vapoare dintre care unul (de 180 cai putere) să circule între Galaţi şi Constantinopol [70].

Încercările de achiziţionare a vaselor cu aburi sînt tot mai frecvente în anii următori. O informaţie din 21 septembrie 1839, coroborată cu o alta din 20 aprilie 1843, ni-l prezintă pe Triandafil Paciurea din Zimnicea ca proprietar al vaporului „Dunărea“ [71]. În 1840, Triandafil Paciurea trimitea voievodului Alexandru Ghica „proiectul unui vapor valah“, atît de necesar *„pentru dezvoltarea comerţului şi binele principatului Ţării Româneşti“* [72] (subl. n.). La 17 iulie 1843, N. Gherman adresa domnitorului o jalbă prin care se obliga să pună în circulaţie pe Dunăre un vas remorcher, pentru transportul mărfurilor între Brăila şi Turnu-Severin. În felul acesta, se preciza în ofertă, taxa de transport se putea reduce cu 20% [73]. Din Jurnalul Sfatului administrativ extraordinar, încheiat la 21 august 1843 cînd s-a analizat oferta, reiese că pe lîngă vasul cu maşină de vapor, de 140 cai putere, N. Gherman promitea să procure şi alte 15 vase mari de transport (cu vele) solicitînd monopol pe o perioadă de 20 de ani („nimeni altul să nu fie slobod a aduce pe Dunăre un asemenea vas“). Apreciind oferta, Sfatul hotărăşte ca N. Gherman să procure, iniţial, un remorcher de 80—90 cai putere şi 15 vase capabile să transporte, fiecare, minimum 100 000 oca. El trebuia să asigure cu aceste vase, plutirea pe întreaga perioadă de timp navigabilă (primăvară—toamnă), de la schela Cladova la Brăila. Dacă trebuinţa o impunea ofertantul era dator să dubleze numărul vaselor. Dreptul ce i se acorda „...nu va putea popri transportul productelor... şi cu alte vase particulare de orice fel şi mărime ale acelora ce nu vor voi să le remorcheze cu vapor, ci se va urma despre aceasta ca şi pînă acum: de a fi adică, slobod oricine să aibă din acele vase fără maşine cu vapor...“. Sfatul acorda antreprenorului N. Gherman termenul de un an pentru procurarea vaselor şi inaugurarea curselor [74]. Nu ştim care a fost, practic, epilogul acestei acţiuni.

Sub titlul *Comerţul este sufletul naţiilor*, „Curierul românesc“, din 29 octombrie 1846 anunţa înfiinţarea „după exemplul naţiilor civilizate“ a unei societăţi comerciale pe acţiuni la Craiova. Un grup de boieri şi de negustori şi-au propus „să înfiinţeze pe Dunăre două remorcheruri cu vasele lor“ în vederea transportului

---

64 I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, (1834—1848)*, Buc., 1915, p. 218.

65 Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 586—587.

66 Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 474, nota 1; Hurmuzaki-Hodoş, *Documente*, vol. XVII, p. 326—327, p. 516.

67 „Albina românească“, anul V—VI (1833—1834), nr. 37, p. 141.

68 I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1824 la 1834*, Buc., 1934, p. 341—342.

69 Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, vol. XXI, p. 587.

70 Nr. 16, 25 februarie 1837, p. 69.

71 Constantin C. Giurescu, *Contribuţii la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Ed. ştiinţifică, Buc., 1972, p. 113.

72 *Ibidem*.

73 I. Cojocaru, *Op. cit.*, vol. II, p. 799, nr. 611.

74 *Ibidem*, p. 802—804, nr. 615.

produselor din toată Ţara Românească la portul Brăilei. Unul dintre membrii societăţii punea această iniţiativă pe seama deosebitei dezvoltări pe care a luat-o comerţul socotind că *„tot românul mare şi mic, va aplauda această întreprindere“* (subl. n.). Primii 28 de acţionari subscriau suma de 19 000 galbeni. Membrii direcţiei aveau sarcina să cumpere ori să „înfiinţeze“ vasele de transport pe Dunăre [75]. Vestea fundării acestei societăţi a fost consemnată şi în „Gazeta de Transilvania“ care, dorindu-i „norocire“, cerea acţionarilor multă atenţie, la modul în care, undeva în Europa, vor fi executate remorcherele. „Românii, spera autorul articolului, (Gh. Bariţ ?) vor fi isteţi destul, pentru ca să nu-i puie la mînă cu nişte maşini care nu trebuiesc altora, cum păţi societatea ungurească în anul trecut cu maşinile unui vapor lucrate, de nu ne înşelăm în Belgia ce se şi sparseră la cele dintîi călătorii“ [76].

Punînd în circulaţie, pentru o informare cît mai generală, avantajele forţei aburului, difuzînd ştiri despre realizările mai importante din domeniul construcţiei de vapoare, reprezentanţii acestei epoci nu făceau, cum cu mult realism remarca un contemporan, „imnuri de laudă... pentru un lucru de modă“. În aceste preocupări trebuie să vedem, o repetăm, dezideratele epocii. Că aşa stau lucrurile ne-o dovedeşte trecerea de la stadiul teoretic la acela practic, înfiinţarea societăţilor pe acţiuni care-şi propuneau să procure din străinătate vase cu aburi pentru transportul produselor pe Dunăre. În aceşti ani se realizase o legătură permanentă între cele două porturi româneşti : Galaţi şi Brăila. Cursele erau efectuate de vaporul „Danubio“ proprietatea societăţii „Loyd“ din Triest. Cînd, în mai 1851, acest vapor s-a defectat, inspectoratul din Galaţi al vapoarelor Loydului, pentru a nu întrerupe circulaţia zilnică între aceste posturi, a închiriat temporar vaporul „Principele Ştirbei“, proprietatea lui Gropcievici [77]. În 1853, casa comercială Zenker din Galaţi a adus din Anglia remorcherul „Svan“, pentru operaţiuni de remorcare între Galaţi şi Brăila [78].

Vasul acţionat de aburi trebuia să asigure, după unele opinii, nu numai transportul mărfurilor pe Dunăre ci şi pe unele dintre rîurile interne. Astfel, în *Proiectul pentru cele ce s-au socotit spre îndreptarea în ale cîrmuirii din lăuntru* al conjuraţiei lui Leonte Radu (1839) se preconiza introducerea vapoarelor pe Siret [79]. Şi agentul consular francez, L. Castaing-Père socotea că pe Siret, de la Răcăciuni la Galaţi, se pot folosi pentru navigaţie şi ambarcaţiuni trase de un piroscaf [80]. Navigaţia pe rîurile interne prin ambarcaţiuni acţionate de vapori a constituit o preocupare dintre cele mai notabile în primele decenii din jumătatea a doua a sec. al XIX-lea [81].

Accentul care s-a pus în prima jumătate a secolului al XIX-lea pe îmbunătăţirea căilor şi a mijloacelor de transport constituie o dovadă peremptorie pentru noua orientare ce o căpătase societatea românească, pentru criza sistemului feudal care se manifesta în toate sectoarele vieţii economice, sociale, politice şi ideologice. Orientarea tot mai accentuată a economiei pe făgaşul producţiei destinate schimbului, dezvoltarea pieţei naţionale unice au determinat preocupări permanente şi aprofundate pentru o cît mai avantajoasă vehiculare a produselor

[75] „Curierul românesc“, XVIII (1846), 29 octombrie, p. 329. Dintre fondatori menţionăm : Ion şi Dimitrie Bibescu, Nicolae Brăiloiu, Dimitrie Haralambie, Petrache Obedeanu, Ioan Oteţelişanu, Ion Vlădoianu, Grigore Racoviţă, Const. Glagoveanu, Dimitrie Polizu (ibidem).

[76] „Gazeta de Transilvania“, 18 noiembrie 1846, p. 371.

[77] Ibidem, 11 iunie 1851, p. 199.

[78] „Bukurester Deutsche Zeitung“, IX (1853), p. 94, col. I.

[79] L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a rîurilor moldoveneşti* ... p. 100.

[80] *Ibidem*, p. 113—114.

[81] Idem, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, loc. cit., p. 457, şi urm.

de la producător la consumator, atît în limitele pieței interne cît și în afara acesteia. Transporturile ieftine și rapide constituiau o condiție pentru realizarea profitului și acumularea de capital.

Așezarea geografică a Principatelor, rețeaua hidrografică internă au făcut ca, de o atenție specială să se bucure transportul pe apă, socotit drept cel mai rentabil.

Interesul pentru transportul pe apă a sporit și pe măsura înmulțirii și perfecționării mijloacelor de navigație. În prima jumătate a sec. al XIX-lea numărul vaselor construite în șantierele navale românești a crescut simțitor. S-au înregistrat și sensibile progrese tehnice, șantierele noastre bucurîndu-se de un frumos renume.

Răspîndirea, prin intermediul presei, a informațiilor, a cunoștințelor de tehnică navală, reliefarea avantajelor oferite de forța aburului viza, în ultimă instanță, una dintre necesitățile epocii moderne: îmbunătățirea transporturilor. Această acțiune teoretică urmărea să stimuleze spiritele cele mai întreprinzătoare în vederea trecerii la aplicarea lor practică. Felul în care era argumentată această necesitate constituie o dovadă și pentru transformările ce se produseseră în domeniul ideologiei.

Informațiile aduse de noi în discuție constituie o componentă a „preocupărilor privind încadrarea țărilor române pe o cale care să corespundă spiritului modern." [82].

PREOCCUPATIONS CONCERNING THE IMPROVEMENT OF THE NAVIGATION MEANS IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (THE FIRST HALF OF THE 19-TH CENTURY)

Summary

The preoccupations concerning the improvement of the means of transport in the first half of the 19-th century reflect one of the aspects of the general preoccupations for modernizing the Romanian society. The orientation of economy towards the exchange production the development of the formation process of the home market required the improvement of the ways and means of transport. Varied solutions were looked for so that the carriage of goods could be done „easily, rapidly and economically".

Owing to the natural conditions (the geographical position of the Romanian Principalities, the internal hydrographical network) the water transport was given a special attention, and it was considered, on a real basis, as the most advantageous.

Having analysed a very suggestive material, the author underlines two aspects of the subject under discussion: the preoccupations for the numerical increase of the navigation means, on the one hand, and the improvement of the navigation means on the other hand. The author also underlines the progress achieved in the world navigation technique, and the degree to which such discoveries could be taken over by owe industry.

---

[82] Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 9.

Very much information concerning navigation and ship technology was spread by means of the first Romanian newspapers. This, too, was a means of expressing the actual needs of the Romanian society. The action of putting into evidence, under various forms, the advantages of the water transport, of the navigation means using the steam power, was meant not only to give a general information but also to rouse the most enterprising spirits for making possible the practical application of these achievements. The way this need is argued is also aproof of the transformations that took place in ideology.

MIŞCĂRI ŞI FRĂMÎNTĂRI ANTICARLISTE (1866—1871)

DE

V. RUSSU

În cadrul luptelor politice ce s-au dezlănţuit în România după detronarea lui Cuza şi aducerea pe tron a unui prinţ străin, mişcările şi frămîntările anticarliste ocupă, incontestabil, un loc deosebit de important. Aceste mişcări, manifestate în forme şi la grade diferite de intensitate, au reţinut, după cum era de aşteptat, atenţia unui număr mare de cercetători ai epocii moderne. Astfel, în vechea şi noua noastră istoriografie, s-au făcut eforturi lăudabile în direcţia descifrării cauzelor şi sensului acestor mişcări. Cu toate acestea, problema este departe de a fi rezolvată, deoarece majoritatea cercetătorilor s-au oprit, cu precădere, doar asupra momentelor celor mai spectaculoase dintr-un lanţ aproape neîntrerupt de mişcări, care atestau existenţa unor sentimente de nemulţumire sau ostilitate faţă de domnitorul străin, ce fusese adus pe tronul României. Aşa, spre exemplu, reprezentanţii vechii istoriografii au insistat, îndeosebi, asupra aşa-numitei revoluţii de la Ploieşti sau asupra mişcării republicane din martie 1871 [1]. Noua noastră istoriografie a extins sfera cercetărilor ajungîndu-se, în acest fel, la conturarea unei imagini mai largi şi mai exacte asupra cauzelor şi esenţei mişcărilor anticarliste [2]. Totuşi,

---

[1] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine...*, Paris, 1900, p. 210—234; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 19—33; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 113—123; C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, Vol. I, Bucureşti, 1936, p. 137—141; Constant Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul. Timpurile. Opera (1821—1891)*, Turnu Severin, 1940, p. 113—116; Idem, *Eugeniu Carada. Omul şi opera (1836—1910)*, Craiova, 1940.

[2] *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., Bucureşti, 1964, p. 551—560; Paraschiva Cîncea, *Opoziţia parlamentară faţă de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României*, „Studii şi articole de istorie", vol. 10/1967, p. 173—181; Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie—mai 1866)*, „Studii", nr. 6/1967, p. 1.073—1.091; Idem, *Conspiraţia „republicană" din august 1870*, „Studii", nr. 2/1969, p. 231—247.

din rațiuni asupra cărora nu este cazul să insistăm aici, nu s-a întreprins încă o cercetare sistematică în legătură cu geneza, caracterul și sensul acestor mișcări. De asemenea, nu sînt încă suficient cunoscute verigile principale ale mișcărilor anticarliste și nici mobilurile acțiunilor inițiate împotriva prințului străin, de către diferitele grupări liberale sau conservatoare. Mai mult decît atît, în categoria acțiunilor anticarliste sînt incluse și alte mișcări, care au avut mobiluri și cauze de altă natură [3].

Avînd în vedere doar aceste considerente, la care s-ar putea adăuga multe altele, socotim justificată încercarea noastră de a aduce unele precizări în legătură cu geneza, caracterul și sensul mișcărilor anticarliste, care au avut loc în perioada dintre 1866 și 1871. Analiza acestor coordonate ale problemei o considerăm absolut necesară pentru o mai bună înțelegere a resorturilor intime ce au stat la baza mișcărilor și frămîntărilor îndreptate împotriva lui Carol I, în primii săi ani de domnie.

Explicarea apariției acestor mișcări, dar mai ales permanența lor pînă la 1871, ridică în fața cercetătorului serioase dificultăți și numeroase semne de întrebare. Aceste dificultăți izvorăsc, în primul rînd, din maniera în care sînt explicate rațiunile ce au stat la baza detronării lui Cuza și a înlocuirii sale printr-un domnitor de origine străină. Așa, spre exemplu, reprezentanții vechii noastre istoriografii au căutat să explice aceste fapte prin dorința comună, întîlnită atît la liberali, cît și la conservatori, în legătură cu realizarea unuia din dezideratele Adunărilor ad-hoc [4]. Această teză a fost preluată, cu unele corective, și de către noua noastră istoriografie. Cercetătorii marxiști au căutat, însă, și alte explicații. Între altele, în diferite studii sau lucrări de sinteză, și-a făcut loc larg teoria potrivit căreia răsturnarea lui Cuza a fost posibilă datorită faptului că, la 1866, s-a definitivat alianța dintre burghezie și moșierime, iar reprezentanții acestor clase au socotit necesară aducerea unui prinț străin pentru a-și putea apăra mai bine interesele față de lupta crescîndă a maselor populare [5].

Or, tocmai aceste explicații, referitoare la existența unui acord în problema aducerii unui prinț străin, sînt de natură să provoace nedumeriri în legătură cu geneza și sensul mișcărilor anticarliste. Într-adevăr, chiar la o analiză sumară a evenimentelor petrecute în perioada ce face obiectul preocupărilor noastre, ne apare, oarecum, surprinzător faptul că mișcările împotriva lui Carol I au fost inițiate și conduse tocmai de fruntașii unor grupări, care au avut o contribuție esențială la aducerea acestuia pe tronul României. La o analiză atentă a faptelor, mișcările anticarliste nu au în ele nimic surprinzător sau paradoxal, deoarece nu pot fi considerate, așa cum se întîmplă deseori, drept produse accidentale, rezultate din sinuozitatea atitudinilor și inconsecvența unor grupări lipsite de principii sau maturitate politică. Această ipoteză, dată fiind larga circulație a unor teze,

---

[3] Mișcarea separatistă de la Iași, din aprilie 1866, este greu să fie considerată antidinastică. Aceasta a fost, în esență, o mișcare antinațională prin care s-a urmărit desfacerea Unirii. Rezerve se pot face și în ceea ce privește răscoala grănicerilor în care mulți cercetători văd un exemplu clasic de mișcare antidinastică. V. M i h o r d e a, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Ed. Acad., București, 1958 ; *Istoria României*, vol. IV, p. 528 ; Constantin C o r b u, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Ed. șt., București, 1970, p. 92—105.

[4] A. D. X e n o p o l, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 77—90 ; I d e m, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIV, p. 78—89 ; N. I o r g a, *Op. cit.*, vol. IX, p. 397 ; T. W. R i k e r, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, p. 605—613.

[5] Lucrețiu P ă t r ă ș c a n u, *Un veac de frămîntări sociale 1821—1907*, Ed. politică, București, 1969, p. 260—279 ; Dionisie I o n e s c u, Gheorghe T u ț u i, Gheorghe M a t e i, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Ed. șt., București, 1957, p. 156—160 ; *Istoria României*, vol. IV, p. 518—533.

care par a fi considerate drept adevăruri imuabile, ar putea apărea, oarecum, ciudată. O să încercăm, totuşi, să aducem anumite argumente de natură să o facă, cel puţin, plauzibilă.

Astfel, după opinia noastră, geneza mişcărilor îndreptate împotriva lui Carol de Hohenzollern trebuie căutată în însuşi actul aducerii sale pe tronul României. Punînd lucrurile pe acest teren am avut în vedere cîteva elemente ce nu sînt suficient reliefate în literatura noastră de specialitate. Este vorba, în esenţă, de maniera în care înţelegem acordul survenit între diferitele grupări politice liberale şi conservatoare, în ceea ce priveşte problema prinţului străin. Acest acord nu trebuie absolutizat şi nici înţeles într-un sens unilateral. Reprezentanţii principalelor grupări liberale sau conservatoare au putut ajunge la o anumită înţelegere, deoarece au văzut în prinţul străin un mijloc pentru a se realiza stabilitatea internă şi, în acelaşi timp, o premisă în vederea obţinerii mai repede şi mai lesne a independenţei. Aceste elemente, care ţin de natura interesului general, au fost singurele care au permis nu o alianţă, ci o colaborare temporară impusă de necesităţi şi împrejurări excepţionale. Dincolo de aceste elemente, care îşi au o importanţă ce nu poate fi contestată, există însă şi altele pe care, din păcate, cei mai mulţi cercetători le neglijează sau le trec sub tăcere. Or, pentru o mai bună înţelegere a problemei pusă de noi în discuţie, se impune să subliniem faptul că fiecare grupare politică mai importantă a căutat să folosească schimbarea de regim în funcţie de interese ce erau proprii clasei sau categoriei sociale pe care o reprezenta. Era vorba, în esenţă, de a încerca realizarea, în alte condiţii şi cu alte mijloace, a unor planuri ori programe ce fuseseră mai mult sau mai puţin conturate în timpul domniei lui Cuza. Pe acest teren era exclusă orice înţelegere între liberali şi conservatori, ceea ce explică înverşunatele lupte politice ce s-au dezlănţuit după 11 februarie 1866. Referindu-ne la acest lucru, se impune să subliniem faptul că, tocmai în funcţie de interesele fiecărei grupări politice, s-au conturat şi atitudinile acestora faţă de domnitor. Neglijarea intereselor de clasă sau de grup ne-ar lipsi de posibilitatea surprinderii principalelor cauze care au determinat naşterea unei mişcări opoziţioniste tocmai în sînul acelor grupări ce au avut o contribuţie esenţială la aducerea lui Carol I pe tronul României.

Astfel, demn de remarcat este faptul că atît conservatorii, cît şi liberalii radicali, au urmărit, cu o perseverenţă rar întîlnită, să ajungă, din interese ce le erau proprii, pe primul plan în cadrul noului regim ce fusese instituit după 11 februarie 1866 [6]. Or, în funcţie de acest obiectiv, fiecare grupare politică îşi avea planurile şi concepţiile sale în legătură cu misiunea ce urma să-i revină noului domnitor. Acesta, în concepţia oamenilor politici de atunci, trebuia convins sau silit să dea cîştig de cauză uneia sau alteia din forţele politice angajate în lupta pentru putere. De aceea, nu este deloc surprinzător faptul că noul domnitor a fost confruntat, imediat după sosirea sa în ţară, nu numai cu acuta luptă pentru putere dintre radicali şi conservatori, ci şi cu eforturile acestora de a-l cîştiga în favoarea uneia sau alteia din tabere [7]. Pe această linie, se înscriu, între altele, eforturile conservatorilor şi radicalilor de a-l convinge pe noul domnitor să accepte o anumită manieră în ceea ce priveşte organizarea regimului instituit după detronarea lui Cuza. Cu acest prilej, s-au conturat nu numai profundele deosebiri existente între concepţiile radicalilor şi conservatorilor, ci şi preferinţele domnitorului pentru un regim în cadrul căruia să aibă atribuţii ce depăşeau limitele monarhiei constituţionale. În acelaşi timp, cu prilejul dezbaterilor purtate în jurul constituţiei de la 1866, s-a putut observa o preferinţă destul de

---

[6] V. Russu, *Instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii (februarie—iunie 1866)*, „An. şt. Univ. Iaşi", tom. XVI, fasc. 2/1970, p. 145—154.

[7] *Ibidem*, p. 153.

pronunțată a domnitorului pentru elementele de orientare conservatoare [8]. Ca urmare a acestui fapt, încă din primăvara și vara anului 1866, s-au conturat serioase premise pentru nașterea unor mișcări îndreptate împotriva lui Carol I. Așa, spre exemplu, liberalii radicali, care s-au trezit în strania situație de „învinși“ ai lui 11 februarie, au căutat, prin toate mijloacele, să impună revizuirea constituției spre a ajunge la un regim în cadrul căruia preponderența politică să le fie asigurată. În lupta lor, pentru realizarea aspirațiilor și programului de guvernămînt, radicalii au avut de întîmpinat nu numai opoziția conservatorilor, ci și pe aceea a domnitorului, care, departe de a dori lărgirea democrației burgheze, dorea, și el, reorganizarea regimului de la 1866 însă în sens autoritar [9]. Tendințele celor două părți erau greu — dacă nu imposibil — de conciliat, și de aceea nu este surprinzător faptul că domnitorul și radicalii, cu excepția unei scurte colaborări, impuse de împrejurări excepționale, s-au aflat, de la 1866, aproape, într-un continuu conflict.

Amestecul activ al lui Carol de Hohenzollern în luptele politice a contribuit, într-o măsură însemnată, la crearea unui climat favorabil pentru nașterea și organizarea unor mișcări opoziționiste. După cum se știe, perioada dintre 1866 și 1871 s-a caracterizat printr-o acută criză politică, care a fost determinată, în ultimă instanță, de pronunțatele deosebiri de vederi ce existau între liberali și conservatori, în legătură cu ritmul și calea de dezvoltare a României moderne. Carol de Hohenzollern n-a rămas în afara acestor lupte deoarece, pentru propria lui poziție, nu putea fi indiferent față de consecințele ce puteau rezulta din victoria uneia sau alteia din taberele ce voiau să-și impună punctul de vedere, în legătură cu direcțiile de dezvoltare ale țării. De aceea, grupările politice angajate în această luptă au văzut în domnitor, în funcție de împrejurări, fie un aliat virtual, fie un potrivnic ce trebuia combătut. Pornind de la aceste premise, ne considerăm îndreptățiți să afirmăm că mișcările și frămîntările anticarliste nu pot fi înțelese pe deplin dacă le izolăm de luptele politice desfășurate în anii instabilității guvernamentale și parlamentare. Aceste mișcări nu pot fi concepute ca momente în sine, ci ca parte organică a unei acute crize politice, care-și avea originile în impresionanta luptă ce se continua încă în jurul mult disputatei probleme a căilor și direcțiilor dezvoltării României moderne.

La aceste cauze, pe care le considerăm esențiale, s-au adăugat, în mod firesc, și altele, care au contribuit, într-o măsură mai mare sau mai mică, la întreținerea sau adîncirea nemulțumirilor față de Carol I. Așa, spre exemplu, unii oameni politici, de orientare liberală sau conservatoare, l-au primit, de la început, cu răceală și neîncredere, datorită originii sale prusace [10]. Unii dintre aceștia, cum erau liberalii „fracționiști“, și-au manifestat dezacordul față de aducerea lui Carol de Hohenzollern chiar în Adunarea Constituantă [11]. Nu trebuie să uităm, apoi, poziția pe care s-au situat, față de noua domnie, foștii colaboratori ai lui Cuza, care aveau mare influență în Moldova, unde a existat continuu un teren favorabil pentru mișcări anticarliste. Demn de remarcat este faptul că unii dintre foștii colaboratori ai lui Cuza s-au retras definitiv din viața politică, iar alții, deși s-au încadrat în „noua ordine“, și-au păstrat vechile simpatii, ceea ce l-a făcut pe Carol I să-i privească cu multă neîncredere. Teama de revenirea lui Cuza l-a urmărit mult timp pe Carol de Hohenzollern, care s-a simțit, de la început, înconjurat de ostilitate și amenințat de numeroase primejdii. De aceea, nu întîmplător,

---

[8] *Ibidem*, p. 153—154.

[9] Idem, *Din frămîntările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară (1866—1871). Încercări de revizuire a constituției*, în loc. cit., tom. XVIII, fasc. 1/1972, p. 67—84.

[10] General Văcărescu, *Memorii*, „Convorbiri literare“, an. L, nr. 1, București, 1916, p. 979.

[11] Paraschiva Cîncea, *Op. cit.*, în loc. cit., p. 173—181.

el a organizat, prin agenţii săi personali, o atentă supraveghere asupra activităţii lui Cuza şi a întîlnirilor pe care acesta le avea cu diferiţi oameni politici, care erau bănuiţi de intenţii duşmănoase faţă de prezenţa sa pe tronul României [12].

Pentru a ne forma o imagine mai exactă în legătură cu atmosfera încărcată ce exista la începutul domniei lui Carol I, se impune să reliefăm şi un alt element. Astfel, aducerea unui prinţ străin pe tronul României nu a avut drept urmare dispariţia aşa-numitei partide a pretendenţilor. Membrii unora dintre fostele familii domnitoare, între care se cuvine menţionat prinţul Bibescu, n-au renunţat, definitiv, la ideea de a ajunge pe tronul României şi de aceea, cel puţin pentru această perioadă, au organizat, mai ales în străinătate, numeroase acţiuni îndreptate împotriva lui Carol de Hohenzollern [13]. Acţiuni anticarliste de această natură n-au fost organizate însă numai de membrii fostelor familii domnitoare. Aşa, spre exemplu, după unele informaţii, păstrate în fondul Casei regale, se pare că visuri la domnie mai aveau şi unii oameni politici ce jucaseră un rol important în răsturnarea lui Cuza. Exemplul cel mai elocvent îl constituie, fără îndoială, Ion Ghica, care, în 1867, a fost acuzat de organizarea unei mişcări menite să ducă la înlăturarea lui Carol I şi să-i asgure accesul la tron. În stadiul actual al cercetărilor, este dificil să aducem prea multe precizări în legătură cu adevăratele intenţii nutrite de Ion Ghica. Cert este că, la începutul anului 1867, domnitorul s-a despărţit de acest veşnic candidat la tron, iar colaboratorii săi apropiaţi au fost împiedicaţi să reuşească în alegeri, deoarece erau bănuiţi că intenţionau să se folosească şi de corpurile legiuitoare pentru schimbarea stării de lucruri din România acelei vremi [14].

Tabloul cauzelor generale şi particulare pe care am încercat să-l creionăm este departe de a fi complet şi de aceea, pentru întregirea lui, socotim utilă o succintă trecere în revistă a principalelor momente din lanţul mişcărilor şi frămîntărilor anticarliste.

Primele manifestări făţişe îndreptate împotriva lui Carol I au pornit, în mod aparent surprinzător, din partea anumitor grupări conservatoare. Atitudinea anticarlistă a conservatorilor ne apare surprinzătoare dacă ne gîndim la faptul că domnitorul a manifestat, de la început, o preferinţă vizibilă pentru reprezentanţii moşierimii. Într-adevăr, conservatorii, beneficiind de sprijinul domnitorului, au reuşit să obţină avantaje însemnate, care le îndreptăţeau speranţele de a ocupa primul loc în conducerea statului. Împrejurările excepţionale de la începutul anului 1867 l-au silit însă pe domnitor să facă apel la liberalii radicali, ceea ce i-a nemulţumit profund pe conservatori [15]. Pentru a-l sili pe domnitor să renunţe la colaborarea cu radicalii, ale căror planuri nelinişteau pe reprezentanţii moşierimii, unele grupări conservatoare, dar mai ales „Juna dreaptă“, au început să-l atace deschis pe Carol I, căruia i se atribuiau planuri periculoase pentru însăşi existenţa statului. Aşa, spre exemplu, ziarul „Térra“, organul de presă al „Junei drepte“, l-a atacat, în mai multe rînduri, pe Carol I pentru planurile sale în legătură cu prusianizarea armatei. Înlăturarea misiunii militare franceze şi aducerea în ţară a locotenent-colonelului Krenski păreau să dea temeiuri serioase nemulţumirii conservatorilor. Atitudinea arogantă a ofiţerului prusian, considerat de „Térra“ drept un al doilea Librecht, numeroasele conflicte ale acestuia cu ofiţerii români, schimbarea uniformelor şi înlocuirea regulamentelor militare au fost copios exploatate de presa conservatoare, care, în 1868, mai

---

[12] Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 10/1866, f. 1—2; Ibidem, dos. nr. 71/1866, f. 90, 97, 128.

[13] Ibidem, dos. nr. 46/1869, f. 3—4.

[14] Ibidem, dos. nr. 18/1867, f. 1—4.

[15] *Istoria României,* vol. IV, p. 541.

ales, îl ataca deseori pe domnitor [16]. Nu putem trece cu vederea, de asemenea, nici peste puternica opoziție pe care au făcut-o conservatorii concesiunii Stroussberg, fapt ce l-a nemulțumit profund pe Carol I, care era direct interesat în această chestiune [17].

Demn de remarcat este faptul că în 1868, Carol I era informat despre existența unui comitet, care pregătea o mișcare menită să-l detroneze spre a fi înlocuit cu prințul Bibescu. Centrul acestei acțiuni complotiste se afla la Paris; domnitorului însă i se atrăgea atenția, îndeosebi, asupra persoanelor „din țară care stau în strînsă legătură cu numitul Bibescu și care s-au organizat în comiteturi în toate părțile în România" [18]. Dintre fruntașii conservatori, considerați a juca un rol însemnat în pregătirea acestui complot, pot fi menționați, printre alții, Lascăr Catargiu, George Costaforu și generalul I. Em. Florescu [19]. Interesant este faptul că în unele articole din ziarul „Térra", considerat unul din organele principale ale complotiștilor [20], s-au strecurat chiar amenințări directe în legătură cu posibilitatea detronării lui Carol I, în cazul în care acesta ar continua să-și încalce prerogativele ce-i fuseseră conferite prin constituția de la 1866 [21].

Tonul violent al unora dintre articolele publicate în presa conservatoare nu trebuie să ne ducă la formarea unei imagini eronate asupra adevăratelor intenții urmărite de reprezentanții moșierimii. Aceștia nu s-au gîndit nici un moment, cu seriozitate, la organizarea unei mișcări pentru detronarea lui Carol de Hohenzollern. Toate acțiunile inițiate de conservatori în țară aveau un singur obiectiv, și anume, forțarea mîinii domnitorului spre a-i aduce la conducerea statului [22]. Concentrarea conservatorilor în jurul domnitorului, în momentul în care acesta a fost realmente amenințat de mișcările organizate de liberalii radicali, pledează, cu prisosință, în favoarea acestei teze.

Acțiunile anticarliste cele mai spectaculoase și numeroase au fost inițiate și organizate, incontestabil, de către liberalii radicali, care, în anumite momente, s-au gîndit, cu toată seriozitatea, la o eventuală detronare a domnitorului. Evoluția raporturilor dintre radicali și domnitor este extrem de interesantă pentru a reliefa principalele tendințe ce se înfruntau, în legătură cu maniera de organizare și dezvoltare a României moderne. În același timp, analiza acțiunilor întreprinse de radicali este necesară pentru o mai bună înțelegere a gradului de intensitate pe care l-au atins luptele politice din perioada ce face obiectul preocupărilor noastre. În plus, raporturile dintre radicali — una din principalele grupări politice ale vremii — și noul conducător al statului ar fi greu de explicat dacă le-am analiza în afara evoluției generale a frămîntărilor politice dintre anii 1866 și 1871.

Lupta angajată de liberalii radicali împotriva lui Carol de Hohenzollern este întru totul explicabilă dacă avem în vedere faptul că ea nu este un produs accidental, așa cum se crede deseori, al unei anumite conjuncturi internaționale, ci izvorăște din cauze mult mai adînci. Premisele conflictului trebuie căutate, așa după cum am încercat să sugerăm, în pronunțatele deosebiri de vederi existente

---

16 „Térra", III, nr. 6 din 11 ianuarie 1869, p. 21; Ibidem, nr. 7 din 14 ianuarie 1869, p. 25; Ibidem, nr. 12 din 21 ianuarie 1869, p. 45; Ibidem, nr. 13 din 22 ianuarie 1869, p. 49; Ibidem, nr. 41 din 4 martie 1869, p. 161; Ibidem, II, nr. 225 din 17 decembrie 1868, p. 897; „Pressa", II, nr. 3 din 5 ianuarie 1869, p. 10—11; Ibidem, nr. 4 din 9 ianuarie 1869, p. 13; *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. V, București, 1910, p. 110.

17 *Istoria României*, vol. IV, p. 546; *Memoriile regelui Carol I al României...*, vol. IV, p. 51, 54.

18 Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 10/1866, f. 1.

19 Ibidem, f. 1.

20 Ibidem, f. 1.

21 „Térra", II, nr. 225 din 17 decembrie 1868, p. 897.

22 *Memoriile regelui Carol I al României...*, vol. V, p. 110.

între cele două părţi, în ceea ce priveşte organizarea regimului instituit după 11 februarie 1866, locul şi rolul domnitorului sau ponderea ce urma să o aibă grupările politice în conducerea statului. Radicalii, partizani declaraţi ai lărgirii democraţiei burgheze şi adepţii unui ritm rapid de dezvoltare a ţării, au intrat, în mod firesc, în conflict cu un domnitor ce manifesta preferinţe vizibile pentru conservatori şi urmărea, printre altele, instituirea unui regim autoritar în România.

Colaborarea dintre domnitor şi radicali, colaborare impusă de împrejurările excepţionale din anii 1867—1868, nu a contribuit cu nimic la atenuarea divergenţelor. Dimpotrivă. Experienţa anilor 1867—1868 a probat, pînă la evidenţă, faptul că, în condiţiile istorice de atunci, nu se putea ajunge nici la o colaborare sinceră, nici la o punere de acord a punctelor de vedere referitoare la organizarea, conducerea şi direcţiile dezvoltării statului. Semnificativ, în acest sens este faptul că radicalii, după ce au ajuns la conducere, în pofida rezistenţei întîmpinate în ţară şi străinătate, au încercat să pună în aplicare un larg program de reforme, care să le îngăduie, în ultimă instanţă, asigurarea unei preponderenţe clare şi categorice pe plan politic. Manifestarea deschisă a acestor tendinţe a exercitat o influenţă notabilă asupra raporturilor cu Carol I, căruia nu-i surîdea deloc perspectiva întăririi excesive a celor ce au încercat, încă de la venirea sa în ţară, să-i acorde prerogative destul de limitate pentru a nu putea să joace un rol important din punct de vedere politic. Pentru a împiedica realizarea unor planuri ce-i ameninţau poziţia pe care o deţinea în cadrul statului, Carol I, profitînd şi de puternica presiune a puterilor garante, s-a grăbit să pună capăt colaborării cu liberalii radicali. Retragerea silită a radicalilor de la conducere, în momentul în care deţineau majorităţi substanţiale în corpurile legiuitoare, a jucat un rol esenţial în declanşarea unui conflict ce mocnea de multă vreme.

Acţiunile organizate de radicali împotriva lui Carol I au cunoscut forme din cele mai variate, atît în ţară, cît şi în străinătate. Analiza lor ar fi greu de întreprins în cadrul unei comunicări. Pentru aceasta s-ar impune un studiu de mare întindere sau chiar o monografie. Avînd în vedere obiectivul ce ni l-am propus, nu intenţionăm să angajăm o discuţie amplă asupra tuturor formelor de luptă utilizate de radicali împotriva noului domnitor. De aceea, în funcţie de orientarea generală a lucrării, ne interesează nu atît trecerea în revistă a tuturor acţiunilor anticarliste, iniţiate şi organizate de radicali, ci, mai ales, surprinderea sensului şi caracterului acestora.

Lupta anticarlistă a cunoscut, în linii mari, două direcţii principale. Este vorba, în primul rînd, de acţiunile organizate de radicali prin intermediul presei, parlamentului sau întrunirilor publice. Acestea erau menite, în ultimă instanţă, fie să-l silească pe Carol I să-i readucă la conducere — atîta vreme cît au mai crezut într-o asemenea posibilitate — fie să întreţină o anumită atmosferă de agitaţie în rîndul simpatizanţilor şi partizanilor politici.

Un interes mult mai mare prezintă însă cealaltă direcţie a luptei, iniţiate de gruparea condusă de C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu, care tindea la organizarea unei vaste acţiuni conspirative al cărei ţel final, condiţionat de o conjunctură externă favorabilă, era înlăturarea domnitorului [23].

Demn de remarcat este faptul că, în literatura noastră de specialitate, se consideră, de obicei, că acţiunile radicalilor în vederea detronării lui Carol I au început să capete contururi mai precise cu începere din vara anului 1869 [24]. Momentul în care au început acţiunile de această natură este greu de precizat. În

---

[23] V. Russu şi D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870) (II)*, „Anuarul Inst. de ist. şi arh. «A. D. Xenopol»", Iaşi, VIII, 1971, p. 87—92.

[24] Frédéric Damé, *Op. cit.*, p. 199; Titu Maiorescu, *Op. cit.*, p. 19; N. Iorga, *Op. cit.*, vol. X, p. 110; *Istoria României*, vol. IV, p. 551.

vara anului 1869, acestea au devenit de notorietate publică[24 bis] însă, după unele informații oficiale, se pare că începuturile lor trebuie căutate încă din 1868. Pledează în acest sens, printre altele, nota trimisă, la 2/14 februarie 1869, de către D. Ghica, ministrul de externe, agentului nostru diplomatic de la Paris, Ion Strat. Cu acest prilej, Ion Strat era informat că unul din motivele secrete, care a determinat, în ianuarie 1869, dizolvarea Adunării deputaților cu majoritate radicală era legat de faptul că reprezentanții acestei grupări au pregătit declanșarea unei mișcări ce avea drept obiectiv silirea domnitorului să proclame independența sau să abdice[25]. Or, o acțiune de asemenea amploare, care urma să aibă implicații atît de importante, n-a putut fi pregătită doar în cîteva săptămîni sau în intervalul ce s-a scurs de la retragerea silită a guvernului N. Golescu. Pregătirile pentru o acțiune de acest gen trebuie să fie mai vechi și ele s-ar putea să aibă o anumită legătură cu prezența lui I. C. Brătianu la conducerea ministerului de război, în urma demisiei silite a colonelului G. Adrian[26].

În stadiul actual al cercetărilor, este greu să aducem prea multe precizări în legătură cu această problemă. Cert este că, începînd cu primăvara anului 1869, acțiunile conspirative îndreptate împotriva lui Carol I au cunoscut o intensificare neobișnuită. Acest fapt se datorește, într-o măsură substanțială, înfrîngerii categorice pe care radicalii au suferit-o în alegerile pentru Adunarea deputaților[27]. În urma acestor alegeri, conduse, cu energia-i caracteristică, de către M. Kogălniceanu, radicalii au pierdut, pentru multă vreme, speranța de a putea reveni, prin mijloace legale, la conducerea statului. Această convingere le-a fost întărită și de poziția domnitorului, care se arăta tot mai favorabil conservatorilor și manifesta o ostilitate crescîndă față de gruparea condusă de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu. Ca urmare a acestei stări de lucruri, radicalii au ajuns, tot mai mult, la convingerea potrivit căreia pentru realizarea planurilor lor de politică internă și externă se impunea cu necesitate nu numai schimbarea formei de organizare a regimului, ci și detronarea lui Carol I. Astfel, încă din aprilie 1869, domnitorul era informat, de la Paris și Viena, că se „fac tratative spre a se provoca o revoluție în București"[28]. Nu este vorba aici doar de un simplu zvon, așa cum circulau multe în epocă. Informații provenite din surse diferite probează existența unei atare preocupări. Ion Ghica, spre exemplu, îi scria îngrijorat lui D. A. Sturdza, la 3/15 iunie 1869 „que les rouges préparent un coup"[29]. La rîndul său, Ion Strat, agentul diplomatic al României la Paris, îi comunica aceluiași Sturdza că „roșii aicea lucrează acum vîrtos [..] ca să-și facă față la împăratul și la guvernul său. Ei merg, pînă a promite să se facă instrumente oarbe a politicii franceze, să lucreze în orice sens se va cere la trebuință chiar și la răsturnarea completă a tot ce s-a făcut la 11 februarie și ca chestiune de oameni și ca chestiune de instituțiuni"[30]. Demersurile întreprinse în acest sens de către reprezentanții radicalilor erau cunoscute în cercuri destul de largi, iar presa conservatoare din țară s-a grăbit să le facă publice. Așa, spre exemplu, ziarul „Pressa", organul grupării condusă de V. Boerescu, a publicat, în mai multe rînduri, informații interesante în legătură cu acțiunile organizate de radicali, în vederea obținerii unui sprijin în străinătate pentru detronarea lui Carol I și schimbarea regimului existent atunci în România[31].

---

24 bis *Memoriile regelui Carol I al României...*, vol. V, p. 31.

25 N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er. 1866—1880*, Bucarest, 1938, p. 39—40.

26 *Memoriile regelui Carol I al României...*, vol. IV, p. 74—75.

27 V. Russu și D. Vitcu, *Op. cit.*, p. 80—82.

28 *Memoriile regelui Carol I al României...*, vol. V, p. 31.

29 V. Slăvescu, *Din corespondența lui Ion Ghica cu Dimitrie Sturza. 1860—1880*, București, 1943, p. 40.

30 Idem, *Ion Strat...*, vol. II, București, 1946, p. 233.

31 „Pressa", II, nr. 181 din 18 septembrie 1869, p. 721 ; Ibidem, nr. 177, din 13 septembrie 1869, p. 705—706.

Existenţa unei puternice mişcări anticarliste în cursul anului 1869 ne este confirmată şi de unele informaţii provenite din anturajul intim al domnitorului. Astfel, într-un memoriu confidenţial, elaborat, după toate probabilităţile, la sfîrşitul anului 1870, din inspiraţia lui Carol de Hohenzollern, se precizează că după dizolvarea Adunării deputaţilor (din ianuarie 1869) „le parti rouge, éliminé du gouvernement jeta le masque et, déclarant la guerre à la dynastie établie se mit à diriger par la voix des organes qui lui apartienent, dans la presse, contre la personne du Prince les attaques les plus violentes et les plus inqualifiables. Ce fut alors que toutes ses arrièrepensées apparurent au grand jour. S'il s'était rallié au principe monarchique, s'était seulement à la condition que le Prince, ne gouvernent qu'avec les Rouges, se fit en tout leur instrument docile"[32].

Cu toate acestea, în cursul anului 1869, deşi guvernul se aştepta la o încercare de răsturnare a stării de lucruri existentă[33], nu s-a ajuns la declanşarea unei mişcări pentru detronarea lui Carol I. Explicaţia acestui fapt nu este greu de găsit. Nefiind aventurieri politici, aşa cum încercau să-i prezinte adversarii lor, radicalii erau conştienţi că acţiunea ce au iniţiat-o putea avea sorţi de izbîndă numai în cadrul unei mişcări insurecţionale mai largi sau în condiţiile unei modificări substanţiale a raportului de forţe pe plan european. Astfel se explică, printre altele, şi încercarea lor de a obţine, în prealabil, consimţămîntul lui Napoleon al III-lea. Franţa oficială a refuzat însă să-i sprijine, întrucît cu tot antiprusianismul său, Napoleon al III-lea era ostil ideii declanşării unei revoluţii în sud-estul Europei şi dorea instituirea unui guvern conservator în România[34]. Ca urmare a acestui fapt, eforturile au fost canalizate, în continuare, pe planul luptei conspirative. Caracterul conspirativ şi reţinut, în acelaşi timp, al acestor acţiuni, a fost impus şi datorită faptului că, în 1869, mai mult ca oricînd, radicalii se aflau izolaţi de celelalte grupări liberale, care urmăreau să-şi realizeze obiective ce le erau proprii.

Înfrîngerea în alegeri, izolarea de celelalte grupări liberale sau refuzul Franţei oficiale de a le sprijini planurile, nu i-au descurajat însă pe radicali, care au urmărit, cu o perseverenţă rar întîlnită, extinderea şi consolidarea mişcării subterane, îndreptate împotriva lui Carol I. Ca urmare a acestui fapt, la sfîrşitul anului 1869 şi la începutul celui următor, s-a putut ajunge la pregătirea unei conspiraţii ale cărei ramificaţii se extindeau aproape în întreaga ţară. Aşa, spre exemplu, D. Ghica, într-o scrisoare din 2 martie 1870, îl avertiza pe Carol I în legătură cu faptul că ţara se afla în pragul unei catastrofe, întrucît „la conspiration contre l'état des choses est grande et se poursuit avec une activité qui laisse présumer que le moment d'une éclat est proche"[35]. Îngrijorarea fostului prim-ministru era cu atît mai mare cu cît, după informaţiile ce le deţinea, adversarii domnitorului aveau şanse mari de reuşită întrucît aveau de partea lor poliţia capitalei, garda naţională şi funcţionarii de la prefectura de Ilfov, care „conspirent ouvertement et attendent que d'autres districts, qui se trouvent dans la même condition, lévent l'étendard de la revolte"[36].

Existenţa unei vaste conspiraţii, ale cărei fire se întindeau în ţară şi străinătate, este confirmată de numeroase documente ce provin de la persoane bine informate, care urmăreau, de multă vreme, toate acţiunile organizate de radicali împotriva domnitorului. Interesante sînt, în acest sens, rapoartele ce ne-au rămas de la Ion Strat, pe atunci agentul nostru diplomatic la Paris. Acesta, în repetate rînduri, l-a pus în gardă pe domnitor în legătură cu acţiunile întreprinse de

---

[32] Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 12/1871, f. 6.
[33] Ibidem, dos. nr. 10/1869, f. 3.
[34] N. Iorga, *Op. cit.*, p. 37—38.
[35] Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 4/1870, f. 1.
[36] Ibidem.

radicali pentru obţinerea unui sprijin în străinătate sau pentru atragerea garnizoanei capitalei, în vederea realizării unui „nou 11 februarie“ [37].

Demn de remarcat este faptul că mişcarea pregătită de roşii, în anii 1869—1870, nu a stîrnit îngrijorare numai în cercurile din jurul domnitorului. Pentru a-i înţelege mai exact importanţa şi implicaţiile se impune să reliefăm şi un alt element ce este neglijat, adeseori, în literatura noastră de specialitate. Este vorba, în esenţă, de reacţia puterilor garante, dar mai ales a imperiilor vecine, faţă de conspiraţia organizată împotriva lui Carol de Hohenzollern. Relevantă în acest sens este neliniştea crescîndă cu care cercurile conducătoare din Austro-Ungaria, Rusia şi Turcia urmăreau evoluţia evenimentelor din România, în primăvara anului 1870, adică în momentul în care se credea că declanşarea unei mişcări revoluţionare nu mai era decît o chestiune de scurtă durată. Or, izbucnirea unei mişcări ce putea să ducă, în anumite condiţii, nu numai la înlăturarea lui Carol I, ci chiar la schimbarea regimului şi proclamarea independenţei, prezenta un interes deosebit pentru imperiile vecine. De aceea, în primăvara anului 1870, cercurile conducătoare din cele trei imperii vecine au urmărit cu o deosebită atenţie evoluţia evenimentelor din România şi au început să facă chiar pregătiri militare pentru a putea face faţă oricărei eventualităţi [38]. Perspectiva declanşării unei mişcări revoluţionare în România a avut darul să neliniştească şi alte puteri europene. Aşa se explică de ce, în mai 1870, au fost angajate tratative diplomatice între Franţa, Austro-Ungaria şi Rusia pentru a se ajunge la un acord în ceea ce priveşte poziţia pe care urmau să se situeze aceste puteri, în cazul în care radicalii ar fi trecut la o acţiune deschisă împotriva lui Carol I. Ca urmare a eforturilor depuse de guvernul francez, s-a putut ajunge, în cele din urmă, la o înţelegere în ceea ce priveşte evitarea încălcării unilaterale a tratatului din 1856 [38 bis]. Faptul acesta prezintă un real interes întrucît ne întăreşte convingerea că acţiunile organizate de radicali vizau, într-adevăr, schimbarea stării de lucruri din România acelei vremi.

Avînd în vedere elementele aduse în discuţie pînă acum, ne considerăm îndreptăţiţi să afirmăm că ceea ce s-a petrecut la Ploieşti, în august 1870, nu constituie un simplu incident, un episod oarecare, fără trecut şi viitor, datorat doar conjuncturii create în urma izbucnirii războiului franco-prusian. Dealtfel, importanţa acţiunii întreprinse de Al. Candiano-Popescu a fost reliefată, în mod remarcabil, în studiile din ultimii ani [39]. De asemenea, pornindu-se de la analiza evenimentelor petrecute la Ploieşti, s-au adus precizări importante în legătură cu pregătirile făcute în vederea declanşării unei acţiuni de anvergură, în cazul în care s-ar fi conturat o victorie a Franţei împotriva Prusiei lui Bismarck [40]. Faptele sînt, în general, cunoscute şi de aceea o revenire asupra lor nu-şi găseşte nici locul, nici rostul. Pentru obiectivul ce ni l-am propus este important doar să precizăm că mişcarea de la Ploieşti demonstrează, o dată în plus, existenţa unor planuri cît se poate de serioase în legătură cu detronarea lui Carol I şi schimbarea regimului existent în România. În acelaşi timp, evoluţia evenimentelor a demonstrat că principalii conducători ai mişcării acordau o atenţie deosebită conjuncturii internaţionale, deoarece nu voiau să se hazardeze într-o acţiune ce putea avea urmări periculoase pentru existenţa statului.

Demn de remarcat este faptul că mişcarea opoziţionistă îndreptată împotriva lui Carol I nu a încetat în urma înăbuşirii „revoluţiei de la Ploieşti“. Dimpotrivă, se poate afirma, fără teama de a greşi, că, în lunile ce au urmat evenimentelor

---

[37] Ibidem, dos. nr. 46/1869, f. 3 ; Ibidem, dos. nr. 44/1870, f. 1 ; Ibidem, dos. nr. 54/1870, f. 1 ; Ibidem, dos. nr. 56/1870, f. 1—4.

[38] Émile Olivier, *L'empire libéral*, tome treizième, Paris, 1908, p. 412—414.

[38 bis] *Ibidem.*

[39] Gh. Cristea, *Conspiraţia „republicană“ din august 1870*, „Studii“, nr. 2/1869, p. 231—247.

[40] *Ibidem.*

menţionate, frontul acţiunilor şi manifestărilor anticarliste s-a extins foarte mult, ceea ce probează existenţa unui larg curent de opinie ostil domnitorului. Punînd lucrurile pe acest teren, nu emitem o simplă ipoteză de genul celei referitoare la antidinasticismul înnăscut al poporului român. Atunci cînd ne-am gîndit la existenţa unui curent de opinie publică potrivnic lui Carol de Hohenzollern am avut în vedere anumite elemente, deosebit de importante pentru problema pusă în discuţie. Achitarea celor 41 implicaţi în procesul de la Tîrgovişte [41], manifestările de solidaritate faţă de Franţa [42], refuzul autorităţilor locale de a sprijini arestarea unor fruntaşi radicali [43], tratativele angajate de C. A. Rosetti pentru a obţine sprijin în vederea instituirii republicii [44], reacţia stîrnită de falimentul concesiunii Strousberg, sînt tot atîtea fapte ce pledează în favoarea existenţei unei mişcări mult mai largi decît aceea organizată de una sau alta din grupările politice. Radicalii continuă, indiscutabil, să joace un rol de prim ordin în întreţinerea şi impulsionarea opoziţiei faţă de domnitor. La sfîrşitul anului 1870, lucrurile căpătau alte contururi întrucît se întrevedea posibilitatea realizării unei coaliţii a grupărilor liberale, care, din motive diverse, erau nemulţumite de starea de lucruri existentă [45].

În aceste condiţii, poziţiile domnitorului ajunseseră mai mult decît şubrede. Semnificativ în acest sens este faptul că, uneori, Carol I nu se putea folosi nici măcar de prerogativele ce-i fuseseră acordate prin constituţia de la 1866. Aşa, spre exemplu, în decembrie 1870, după retragerea guvernului Manolache K. Epureanu, Carol I n-a putut numi un nou minister. Acesta, în urma unor şedinţe secrete, i-a fost impus de corpurile legiuitoare [46]. Atmosfera devenise atît de încărcată, încît ideea detronării căpătase o răspîndire extrem de largă. Ca urmare a acestui lucru, ceea ce s-a petrecut în noaptea de 10/11 martie 1871 ne apare nu ca o răbufnire spontană, provocată de banchetul coloniei germane din Bucureşti, ci ca o continuare firească a unei mişcări, care, în forme din cele mai variate, cuprinsese întreaga ţară. Mişcarea republicană din martie 1871 n-a putut fi împinsă pînă la ultimele ei consecinţe. Aceasta nu se datoreşte însă faptului că fruntaşii liberali s-au speriat că masele populare le vor depăşi intenţiile. În martie 1871, detronarea lui Carol I era dificil de realizat datorită condiţiilor interne şi externe. Astfel, pe plan intern, conservatorii neliniştiţi de acţiunile şi planurile liberalilor, s-au concentrat tot mai mult în jurul domnitorului. Constituirea guvernului Lascăr Catargiu, la 11 martie 1871, reprezintă expresia cea mai clară a acestei apropieri. Formarea acestui guvern nu poate fi explicată numai prin evenimentele legate de aşa-numita ameninţare cu abdicarea, în urma mişcării republicane din martie. Pentru a-i înţelege întreaga semnificaţie trebuie să avem în vedere modul în care s-a realizat procesul apropierii dintre conservatori şi Carol I, precum şi elementele ce au permis acest lucru. Numai în acest fel vom putea depăşi istoria momentelor spectaculoase, care, incontestabil, este interesantă însă ne privează de posibilitatea găsirii explicaţiilor esenţiale. În acelaşi timp, pentru explicarea atitudinii adoptate de fruntaşii liberali, în martie 1871, nu trebuie să trecem cu vederea peste schimbările survenite pe plan european, în urma înfrîngerii Franţei şi constituirii Imperiului german. În noile condiţii istorice, succesul unei mişcări republicane în România era exclus. Teama

---

41 *Istoria României*, vol. IV, p. 555.

42 Beatrice Marinescu et Şerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871*, „Revue roumaine d'histoire", nr. 2/1971, p. 339—342.

43 „Pressa", III, nr. 189 din 29 august 1870, p. 753—754.

44 Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, Ed. şt., Bucureşti, 1970, p. 301.

45 *Istoria României*, vol. IV, p. 555.

46 „Pressa", III, nr. 278 din 17 decembrie 1870, p. 1 110.

47 Ibidem, nr. 279, din 18 decembrie 1870, p. 1113.

de o intervenţie militară străină, în condiţiile în care pe ajutorul Franţei nu se mai putea conta, a jucat rolul esenţial în adoptarea unei atitudini de prudenţă din partea conducătorilor principalelor grupări liberale. Aceasta explică şi renunţarea la ideea detronării lui Carol I, precum şi acceptarea, nu fără proteste, a formării unui guvern conservator, care era dorit de principalele puteri garante.

Observaţiile pe care le-am făcut, în legătură cu mişcările şi frămîntările anticarliste, sînt departe de a fi complete. Dealtfel, acest lucru nici nu a stat în intenţia noastră. Obiectivul urmărit de noi a fost mult mai limitat, şi anume, reliefarea anumitor elemente de natură să îngăduie formarea unei imagini mai exacte în legătură cu acţiunile organizate împotriva lui Carol I, în primii ani de domnie.

Elementul esenţial pe care am încercat să-l reliefăm este legat de faptul că mişcările şi frămîntările anticarliste nu pot fi analizate izolat, ca momente în sine, ca răbufniri favorizate de o anumită conjunctură internaţională. Pentru a fi pe deplin înţelese, ele trebuie analizate în strînsă legătură cu evoluţia întregii vieţi politice din România acelei vremi. Ele trebuie judecate, în ultimă instanţă, ca parte integrantă a luptei ce se ducea în jurul problemei fundamentale a epocii, şi anume, problema căilor şi ritmului dezvoltării României moderne. Numai punînd lucrurile pe acest teren vom putea înţelege mai bine geneza, caracterul şi sensul unor mişcări ce au la bază nu atît ambiţii personale, cît mai ales deosebiri de principii, concepţii şi interese.

MOUVEMENTS CONTRE LE PRINCE CHARLES DE HOHENZOLLERN (1866—1871)

Résumé

L'auteur souligne que l'opposition contre le Prince Charles, dans les premières années du règne de celui-ci, est étroitement liée avec l'ensemble de la vie politique de l'époque. Elle doit être regardée comme une partie integrante de la lutte engagée autour des voies et du rythme du développement de la Roumanie moderne.

INCEPUTURILE ŞI EVOLUŢIA REGLEMENTĂRII RAPORTURILOR DE MUNCĂ ÎN ŢARA NOASTRĂ PÎNĂ LA CREAREA P.S.D.M.R.

DE

DUMITRU D. RUSU

Apariţia legislaţiei muncii este legată, firesc, de începuturile epocii moderne, perioadă istorică caracterizată prin conturarea şi ascensiunea relaţiilor de producţie capitaliste şi, implicit, prin procesul formării şi dezvoltării clasei muncitoare [1]. Primele elemente, de natură burgheză, privitoare la reglementarea raporturilor de muncă din sectorul industrial aparţin deci ultimei treimi a secolului al XVIII-lea şi primei jumătăţi a secolului al XIX-lea. În cursul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, legislaţia muncii [2] din sectorul industrial, treptat, se va impune ca element distinct în cadrul fenomenului legislativ general.

Urmărind evoluţia legislaţiei muncii în perioada care ne preocupă, distingem, în mare, două etape: pînă la mijlocul secolului al XIX-lea şi din anii domniei lui Cuza pînă în ultimul deceniu al secolului trecut. Desigur, stabilirea acestei periodizări are în vedere atît evoluţia conţinutului şi aplicabilitatea actelor legislative, cît şi măsura în care fenomenul legislativ s-a ancorat în realităţile epocii care l-au generat. În ceea ce priveşte prima etapă — corespunzătoare perioadei de trecere de la feudalism la capitalism — se caracterizează prin încercări şi în sectorul raporturilor dintre lucrătorii salariaţi şi stăpîni. Odată cu începuturile orînduirii capitaliste, paralel cu progresele economice şi transformările social-politice, legislaţia muncii se va impune, cu necesitate, în statul român modern.

Literatura istorică şi juridică a menţionat, sporadic şi neconcludent, elemente de legislaţie a muncii din perioada care ne preocupă. Dar, aproape toate lucrările

---

[1] Asupra condiţiilor istorice ale apariţiei legislaţiei muncii, a se vedea: Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, în Karl Marx-Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, Ed. politică, Bucureşti, 1966, p. 489; V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, vol. 3, Ed. politică, Bucureşti, 1955, p. 513.

[2] Legislaţia muncii cuprinde totalitatea actelor legislative prin care sînt reglementate relaţiile sociale de muncă, precum şi unele relaţii conexe, strîns legate de cele dintîi. Sînt deci cuprinse în această noţiune atît legile care afectează pe muncitor ca element activ în procesul muncii, cît şi diferitele măsuri legislative care se referă la drepturile şi la asigurarea muncitorului în afara timpului petrecut la locul de muncă.

care cuprind referiri la această chestiune [3] nu fac decît să amintească unele din numeroasele acte legislative cu referiri şi la situaţia lucrătorilor. Lipseşte o sinteză asupra problemei, o încercare de încadrare a fenomenului legislativ în situaţia generală din ţară.

Departe de a da o soluţionare completă a multiplelor aspecte pe care le ridică problema în discuţie, în lucrarea de faţă ne propunem să conturăm conţinutul şi evoluţia principalelor prevederi legislative referitoare la situaţia lucrătorilor din sectorul industrial pînă în preajma constituirii primului partid al clasei muncitoare din România, în 1893. Avem în vedere momentul istoric în care masele muncitoare vor păşi către o organizaţie politică centralizată — P.S.D.M.R. — destul de puternică pentru a constitui un adevărat comandament al luptei pentru drepturi şi libertăţi, pentru înlăturarea exploatării patronale. Şi în privinţa situaţiei legislaţiei începe o perioadă relativ nouă. Creşterea numărului muncitorilor, în condiţiile dezvoltării vertiginoase a industriei de fabrică şi extractive — proprii ultimului deceniu din secolul trecut — impune un progres evident în reglementarea raporturilor dintre patroni şi lucrători. Precizăm deci, fără a pretinde că spunem ultimul cuvînt, că — odată cu elaborarea unor acte legislative binecunoscute: regulamentul industriilor insalubre din 1894, partea referitoare la reglementarea raporturilor de muncă din legea minelor (1895) şi legea repausului duminical din 1897 — se încheie perioada începuturilor legislaţiei muncii. Legislaţia muncii intră, astfel, de la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea în faza de maturitate, constituind o categorie bine definită în cadrul legislaţiei generale din ţară.

În Ţările Române, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, apar formele incipiente ale industriei capitaliste şi, concomitent cu acestea, lucrătorii salariaţi ocupaţi în activitatea industrială. Tot acum găsim şi primele acte emanate de autorităţile statale, care aveau în vedere reglementarea situaţiei lucrătorilor ocupaţi în activităţi şi stabilimente cu caracter industrial. În deplină concordanţă cu condiţiile istorice din perioada descompunerii feudalismului şi dezvoltării relaţiilor capitaliste — perioadă în care s-a manifestat pregnant tendinţa de înlocuire a dreptului consuetudinar cu cel scris — actele normative care cuprindeau referiri şi asupra raporturilor de muncă din sectorul industrial vor îmbrăca forme specifice epocii. Hrisoavele sau aşezămintele, actele de învoială şi unele coduri de legi vor marca începutul dreptului scris în statuarea raporturilor de muncă. Desigur, sîntem în faţa unor texte juridice, cu conţinut larg şi general, expresie a tendinţelor moderne pe care nu le mai putea evita societatea feudală, rezultat al noilor realităţi social-economice care, treptat, se impuneau. De fapt, putem încadra şi aceste elemente incipiente

[3] Pentru unele date asupra începuturilor legislaţiei muncii din România a se vedea: Virgil N. Madgearu, *Ocrotirea muncitorilor în România*, Inst. „Flacăra", Bucureşti, 1915, 47 p.; D. R. Ioaniţescu, *Istoricul legislaţiunii muncii în România*, Bucureşti, 1919, 88 p.; Marco Barasch, *Legislaţia muncii în România*, Ed. „Curierul judiciar", Bucureşti, (f. a.), 24 p.; Marcu Onescu, *Caracterul revoluţionar al trecutei legislaţii muncitoreşti române — Aspecte actuale*, „Studii", anul I (1948), nr. 2, p. 208—230; Virgil I. Cîmpeanu, *Scurtă privire asupra legislaţiei capitaliste a muncii din România*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", seria II (Juridică), fasc. 2, Cluj, 1958, p. 39—74; D. V. Firoiu, *Legislaţia privind conflictele de muncă în anii regimului burghezo-moşieresc*, „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", anul XII (1966), nr. 4, p. 39—60; Gh. Brătescu, *Istoria ocrotirii sănătăţii lucrătorilor din România* (pînă la 23 August 1944), Ed. medicală, Bucureşti, 1957, 338 p.; Ernö Lörincz, *A munkaviszonyok szabàlyozása Erdélyben 1848 és 1918 között, (Reglementarea relaţiilor de muncă din Transilvania între 1848—1918)*, Tudományos Kőnyvkiadó, Bucureşti, 1958, 303 p.

de legislaţie în procesul de înnoiri, caracteristic perioadei de trecere de la feudalism la capitalism, perioadă în care acceptarea din partea ocîrmuirii şi boierimii a unor atribute proprii societăţii burgheze avea în vedere şi posibilitatea adaptării orînduielilor feudale la noile realităţi.

Trecînd acum la prezentarea primei etape, să ne oprim asupra cîtorva exemple, dealtfel edificatoare, pentru conţinutul actelor legislative din această perioadă. Desigur, fiind vorba de acte aparţinînd unei epoci de căutări, de conturare a legislaţiei în genere, vom găsi documente al căror scop, în principal, nu era şi nu putea fi reglementarea raporturilor de muncă. Dar, printre alte prevederi, apar acum unele care denotă preocupare în direcţia raporturilor stăpîn—lucrător. Este destul să semnalăm, ca elemente noi care fac din aceste acte documente ale dreptului muncii, obligativitatea unor tocmeli scrise, stabilirea unor condiţii de tocmeală referitoare la modalitatea şi timpul executării lucrării, plata muncii ş.a. Prin urmare, departe de ceea ce înseamnă o reglementare a muncii în sens burghez, unele documente şi texte normative la care ne vom referi în continuare, pot figura totuşi în istoria dreptului muncii ca elemente de început, proprii unei epoci de tranziţie în toate domeniile.

Astfel, un hrisov din 1755, referitor la felul în care trebuiau să se facă tocmelile [4], prevedea ca „oricine ar ave a face tocmeală cu alt om, ori parte bisericească, ori boieri, ori neguţitori, sau oricine (...) datori să fie tocmeala ce va face sau cu slugile lor, sau cu argaţii lor, sau cu năimiţii lor, sau cu păstorii lor, să o facă cu zapise şi încredinţate zapisele cu 2, 3 marturi, de la oricare lucru mare, pînă la cel mai mic" [5]. În finalul documentului se preciza: „dar de ar îndrăzni cineva a face tocmele fără zapise şi s-ar întîmpla să iasă la vr-o judecată să nu i se ţie seamă şi să se şi pedepsească pe unii ca aceia" [6]. Mergînd şi mai departe, cu precizările referitoare la muncă, „narta" domnitorului muntean Al. Ioan Ipsilante, din 15 noiembrie 1775, avea anexat un catalog de preţuri în care, printre altele, figura şi plata zidarilor, a lucrătorilor în lemn, salahorilor [7].

Date importante pentru începuturile reglementării raporturilor de muncă găsim şi în două documente referitoare la activitatea manufacturii de postav de la Pociovalişte, principala manufactură din Ţara Românească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Prin hrisovul din 18 august 1794 [8], se punea la dispoziţia antreprenorului manufacturii, medelnicerul Chiriac Arbut, un număr de 243 de postăvari, 6 vătaşi şi un spătar, care „după domnescile pecetluiri ce au la mîinile lor să fie nelipsiţi şi nestrămutaţi totdeauna de la lucru fabricei, după cum au fost şi pînă acum". Aceştia erau scutiţi „în toată vremea de ori ce angarii ale ţărei" [9]. Nemulţumirile postăvarilor, manifestate puternic în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, vor determina ocîrmuirea să stabilească mai precis condiţiile de lucru printr-un aşezămînt, întărit de domnitorul Al. Ipsilante, la 27 septembrie 1799 [10]. Cele şapte puncte asupra regimului de muncă prevedeau ca

---

[4] În orînduirea feudală se întrebuinţează termenul de „tocmeli" pentru definirea relaţiilor de producţie libere de îngrădirile feudale.

[5] Hrisovul din 1 august 1755 al domnitorului Moldovei, Matei Ghica Voievod, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, Ediţia a II-a, Iaşi, 1871, p. 330.

[6] *Ibidem*, p. 330—331.

[7] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. II, p. 208 şi *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România* (pînă la primul război mondial), sub redacţia lui N. N. Constantinescu, Ed. politică, Bucureşti, 1959, p. 17—18.

[8] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1786—1800, tomul III, Bucureşti, 1893, p. 294—298; C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de la Pociovalişte şi Bucureşti*, „Studii", nr. 3/1952, p. 86—105.

[9] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1786—1800, tomul III, p. 294.

[10] *Ibidem*, seria 1774—1821, tomul VIII, Bucureşti, 1897, p. 87—92.

postăvarii să lucreze o săptămînă în fabrici și alta să fie liberi, în timpul lucrului să depună toată rîvna, noaptea și „sărbătorile de praznice mari“ nu au datoria să lucreze, cei bolnavi să nu fie siliți a lucra, în caz de lipsă de la fabrică postăvarii trebuiau să plătească „taleri 5“ pe săptămînă [11].

În Transilvania, unde munca salariată în industrie era mult mai larg folosită, măsurile de reglementare a raporturilor de muncă sînt mai precise. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea există chiar un „proiect de normare“ a salariilor muncitorilor de la uzinele de fier și minele din Hunedoara, în funcție de cantitatea și costul producției realizate [12].

Demne de reținut din actele legislative aparținînd ultimei treimi a secolului trecut, nu sînt urmările practice ale acestor încercări legislative, aplicabile în măsură redusă, ci, mai ales, rațiunile care le-au generat. Izvorîte din necesitatea stabilirii unor noi raporturi de muncă, potrivnice regimului de supunere și anarhie proprii feudalismului, ele făceau loc unor noi raporturi de drept, corespunzătoare înnoirilor din relațiile de producție, raporturi care se vor dezvolta în perioada următoare.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în condițiile intensificării relațiilor bănești, sporește grija oficialităților față de tocmeli. Hrisoave, coduri de legi, apoi Regulamentele organice, pe lîngă reglementarea detaliată a relațiilor dintre țărani și săpînii de moșie, încearcă să definească, mai cuprinzător și raporturile dintre lucrătorii stabilimentelor industriale și stăpîni. Față de secolul anterior găsim, de data aceasta, o prezentare mai amănunțită a condițiilor învoielilor, referitoare la durata tocmelilor, sistemul de plată, modul executării lucrărilor, răspunderea reciprocă a părților angajate [13]. Sîntem într-o perioadă caracterizată prin lărgirea preocupărilor de natură industrială și, corespunzător, prin creșterea numărului lucrătorilor salariați. Fără a avea încă o categorie de lucrători salariați în industrie, rupți total de alte ocupații, sîntem totuși în fața tendințelor evidente de conturare a clasei muncitorilor industriali. Consecințele sînt vizibile și în planul legislației, înregistrîndu-se acte normative mai complete și cuprinzătoare în raport cu cele anterioare.

Sînt frecvente încercările de reglementare a situației lucrătorilor din saline, unde se înmulțesc cazurile de nesupunere. Trecînd peste numeroase documente cu caracter local, menționăm, ca semnificativ pentru sistemul de reglementare a muncii, *Proiectul de statut al lucrătorilor de la ocnele de sare din Țara Românească și Moldova,* alcătuit în 1833. Document cuprinzător, unic în felul său pînă la acea dată, proiectul avea în vedere toate aspectele principale pe care le presupunea munca în saline: soarta „ciocănașilor“ și a celorlalți lucrători, îndatoririle acestora, sistemul de plată în funcție de munca prestată, zilele de odihnă „de peste an“, măsuri pentru îmbunătățirea lucrării ocnelor“ ș.a. [14].

---

[11] *Ibidem,* p. 88—89.

[12] *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România,* Ed. politică, București, 1971, p. 40—44.

[13] *Codul lui Andronache Donici,* aplicat în Moldova între 1814—1817, în două capitole, *Despre tocmeli* și *Despre năimeli,* conținea dispoziții referitoare la actele de învoială ale lucrătorilor. (Textul în C. Hamangiu, *Codul general al României,* vol. I, ediția a II-a, București (f. a.), p. 39—40, în finalul volumului); *Legiuirea Caragea* din 1819 (*Legiuirea Caragea,* Ed. Acad. R.P.R., București, 1955, 339 p.) și *Codul civil al Moldovei* din 1833 (Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României vechi și noi...,* București, 1873, p. 644—645) conțineau prevederi similare cu cele de mai sus. Merită menționate și regulamentele breslelor, care, deși acte feudale, conțin dispoziții referitoare la maximul de lucru, anii de ucenicie, îngrijiri în caz de boală etc.

[14] *Documente privitoare la începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România,* Ed. științifică, București, 1971, p. 81—105.

Evenimentele de la 1848, cu larg ecou în rîndul maselor, oferă prilejul unor cerinţe exprese de reglementare a situaţiei lucrătorilor. Ucenicii din Cluj vin cu un veritabil program de revendicări în faţa Dietei. Un document similar vor înainta guvernului provizoriu al Ţării Româneşti şi ucenicii din Bucureşti. Cerinţele referitoare la durata şi plata muncii, repaosul duminical, libertatea muncii, cuprinse în documentele enunţate [15], sînt rezultatul progresului înregistrat în lărgirea utilizării muncii salariate, care necesita stabilirea unor condiţii de angajare mai precise şi mai cuprinzătoare.

Cu toate încercările şi cerinţele frecvente, precizăm că prevederile legislative referitoare la muncă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, sporadice şi adesea inaplicabile, aveau în vedere în foarte mică măsură, situaţia propriu-zisă a lucrătorilor. Ele au un caracter predominant contractual, urmărind stabilirea obligaţiilor reciproce între cele două părţi care se tocmeau pentru efectuarea unei lucrări. Aceste prevederi — departe de ceea ce ar fi putut însemna o legislaţie a muncii — au izvorît, cu precădere, din preocuparea ocîrmuirii de a impune anumite norme pentru uşurarea judecăţii litigiilor de muncă şi din necesitatea stabilirii ordinii în ţară. Încercînd să definim, mai precis, fizionomia prevederilor referitoare la raporturile de muncă din sectorul industrial, în epoca de pînă la 1848, constatăm că acestea nu fac obiectul unor preocupări constante, reflectă prea puţin spiritul modern, nu denotă un progres pe măsura dezvoltării ideologiei burghezo-democratice în Ţările Române.

Perioada imediat următoare anului 1848 înregistrează progrese notabile şi în sectorul economiei industriale. Cele peste 12 000 stabilimente industriale, existente la 1860 — adevărat, doar 2 500 în oraşe — în care lucrau peste 28 000 de lucrători, marchează existenţa unui sector industrial, relativ extins pentru acea epocă. După o dezvoltare economică mai lentă, de la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului trecut, în ultimele două decenii ale aceluiaşi secol se înregistrează progrese mai însemnate în toate ramurile economiei industriale, conturîndu-se, în linii generale, procesul constituirii industriei capitaliste. Totodată, clasa muncitoare se va constitui ca element distinct în tabloul social al epocii. Desigur, noile condiţii istorice vor determina un salt calitativ şi în privinţa conţinutului şi ariei de cuprindere a legislaţiei muncii.

Anii domniei lui Cuza, remarcabili prin reformele întreprinse în principalele domenii ale vieţii de stat, se înscriu şi cu realizări în domeniul legislaţiei muncitoreşti. În condiţiile transformărilor structurale din viaţa economică şi socială, pornind de la interesele statului burghez care se constituia acum, de la cerinţele modernizării vieţii urbane şi conform intereselor proprietarilor industriali, în deceniul al VII-lea din secolul trecut, unele aspecte ale situaţiei lucrătorilor îşi vor găsi loc în diferite acte legislative cu caracter special, cît şi în legile generale — ordinare, ale statului. Odată cu acestea, intrăm într-o nouă etapă a începuturilor legislaţiei muncii, caracterizată printr-o reglementare mai cuprinzătoare a relaţiilor de muncă şi a situaţiei muncitorilor.

„Codul civil“, promulgat în decembrie 1864 şi aplicat de la sfîrşitul anului următor, reproducere aproape fidelă a Codului lui Napoleon din 1804 — în cartea a III-a, titlul VII, cap. V, *Despre contractul de locaţiune* — se ocupă şi de „locaţiunea lucrătorilor“ [16], adică de condiţiile contractuale între cel care tocmeşte şi executanţii unei lucrări. Mai semnificativ este articolul 1472. Acesta reglementa plata salariului în sensul atotputerniciei patronului, care, în caz de litigiu cu lucrătorii, referitor la salariu, „se crede pe cuvîntul său. Pentru cîtimea salariului. Pentru plata salariului anului expirat şi pentru aconturile date pe

[15] *Ibidem*, p. 204—205 şi 211—212.

[16] C. Hamangiu, *Codul general al României*, Legi uzuale, vol. I, (f. a), (f. 1), p. 278—280.

anul curgător“ [17]. Acest articol crea într-adevăr un privilegiu, cu totul nedrept, pentru patron. Dar prevederea era valabilă numai ca probă în instanța de judecată, nu și la stabilirea salariului, care rămînea la libera înțelegere între părți.

Constituția din 1866, legiuire fundamentală de largă respirație, prevedea suficiente drepturi și libertăți pentru toți locuitorii. Dacă de libertatea conștiinței, presei, întrunirilor, dreptul de a comunica liber opiniile și ideile, de a se aduna și asocia s-ar fi putut bucura și masele de lucrători, Constituția ar fi asigurat manifestarea unei largi democrații burgheze în viața țării. Înseși stipulațiile electorale din constituție, detaliate în legea din același an [18], contravin evident cu ideea de dreptate și egalitate. Regimul cenzitar instaurat în țară lipsea mare parte din populația muncitoare de dreptul exprimării libere și directe a voinței.

Prin urmare, Codul civil, Constituția și Legea electorală, legi fundamentale ale statului, nu cuprindeau, practic, decît cîteva principii generale care se puteau răsfrînge și asupra situației lucrătorilor. Multiplele aspecte ale relațiilor de muncă și ocrotirii muncitorilor își vor găsi, treptat, loc, în deceniile VII—IX, în cuprinsul unor legi și regulamente cu caracter mai special privitoare la organizarea sanitară, pensii, administrarea tipografiilor, exploatarea pădurilor, căi ferate, construcții etc. Odată cu aceste acte legislative ne apropiem de o adevărată legislație a muncii care avea în vedere reglementarea condițiilor de muncă ale diferitelor categorii de lucrători sau măsuri, cu caracter general, aplicabile tuturor lucrătorilor din sectorul industrial. Atît necesitățile pendinte de continuarea procesului de organizare a statului modern, cît și creșterea influenței noii clase — proletariatul — care își revendica un loc în societate, diversificarea și dezvoltarea industriei după cucerirea independenței explică intensificarea preocupărilor și în direcția reglementării relațiilor de muncă.

Legiuirile sanitare sînt printre primele acte legislative din România modernă care cuprind și unele prevederi referitoare la situația lucrătorilor din industrie. După proiectele de constituire a unor consilii de igienă și salubritate publică din 1862 în București, Iași și alte șase orașe [19], în aprilie 1867 se promulgă primul *Regulament pentru industriile insalubre* [20]. Definind industriile insalubre, exclusiv din punct de vedere al igienei publice [21], regulamentul împarte stabilimentele industriale în trei categorii după gradul de toxicitate, stabilind am-

---

[17] *Ibidem*, p. 279. Articolul 1 471 prevedea ca angajarea să se facă „pentru o întreprindere determinată sau pe un timp mărginit“ *(Ibidem)*.

[18] *Legea electorală* din 30 iulie 1866 în „Monitorul oficial“, nr. 166, 30 iulie (11 august) 1866 și textul cu modificările din 1884 în C. Hamangiu, *Op. cit.*, vol. I, p. 31—46.

[19] Vezi : *Proiect pentru consiliile de igienă și salubritate publică din București și Iași* (1862), în Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României vechi și noi...*, București, 1873, p. 1 103—1 104 ; *Proiect pentru întocmirea consiliilor locale de igienă și salubritate publică din orașele Craiova, Ploiești, Brăila, Focșani, Galați și Botoșani* (17 decembrie 1862), în „Monitorul oficial“, nr. 277, 17 decembrie 1862, p. 1 145—1 146. Asemenea sarcini reveneau în județe medicilor primari ai districtelor *(Instrucții pentru medici primari ai districtelor* (1862), Ioan M. Bujoreanu, *Op. cit.*, p. 1 096—1 100.

[20] *Regulament pentru industriile insalubre* din 26 aprilie 1867, în Ioan M. Bujoreanu, *Op. cit.*, p. 956—957.

[21] Art. 2 din acest regulament specifica : „Sînt privite ca așezăminte nesalubre toate depozitele, magazine, fabricațiuni și meserii, care prin materialele depuse ori întrebuințate prin productele dobîndite ori prin rămășițele fabricației *infecta aerul, puțurile, gîrla, ori care vătăma sănătatea locuitorilor ori a animalelor domestice într-un alt mod*“ (sublinierea noastră — D.R.), *(Ibidem*, p. 956).

plasarea fiecărei categorii, într-un anumit perimetru al orașelor[22]. Dispozițiile foarte vagi privind lucrătorii acestor întreprinderi, aplicabile dealtfel numai pentru București, nu au adus nici o îmbunătățire.

După 1870, legiuirile sanitare sînt dezvoltate și lărgite în privința conținutului și sferei de aplicare. Deși noile măsuri pentru organizarea serviciului sanitar și funcționarea întreprinderilor insalubre, își mențin, în principal, orientarea anterioară, către problemele igienei publice, totuși este evidentă adîncirea și lărgirea preocupărilor pentru condițiile de lucru din întreprinderile industriale. Astfel, prima *Lege pentru organizarea serviciului sanitar* din iunie 1874[23], se referea, mai precis, la măsurile pentru apărarea sănătății lucrătorilor din industrie. Într-un paragraf special, *Higiena industrială,* stabilea că „Ministerul de interne va *putea obliga* pe proprietarii stabilimentelor industriale să ia măsurile igienice menite a apăra sănătatea lucrătorilor“[24]. Conform acestei legi, se dă, în 1875, un nou *Regulament pentru industriile insalubre*[25], în care, alături de largi dispoziții privind igiena industrială, sînt inserate norme referitoare la asigurarea sănătății lucrătorilor din fabricile de cărămidă, oale, chibrituri, explozive, hîrtie, distilării de petrol și alte fabrici de produse petroliere etc.[26] Regulamentul mergea pînă la stabilirea contravențiilor și altor pedepse aplicabile proprietarilor, care nu ar respecta aceste dispoziții[27]. Eficiența acestor măsuri[28], a fost destul de limitată, ceea ce duce la o nouă lege și alte regulamente, tratînd aceleași probleme.

Legea sanitară din 1885, modificînd substanțial vechea legiuire, se preocupă și de problema ocrotirii muncitorilor, precizînd diferitele organe de supraveghere și control al întreprinderilor industriale[29]. După alte măsuri, tot cu caracter

---

[22] Ioan M. Bujoreanu, *Op. cit.*, p. 956—957.

[23] „Monitorul oficial“, nr. 131, 16(28) iunie 1874, p. 835—837.

[24] Ibidem, p. 837 (art. 109 din legea sanitară).

[25] *Regulament pentru industriile insalubre* din 27 iulie 1875, „Monitorul oficial“, nr. 156, 18 (30) iulie 1875, p. 3 517—3 522.

[26] Dintre dispozițiile referitoare la ocrotirea muncitorilor, cităm: „La fabricile de produse din pămînt ars organele sanitare se vor încredința despre materialul întrebuințat pentru zmălțuirea oalelor și dacă temperatura cuptoarelor este destul de ridicată pentru a preface sărurile plombice în sticlă, dacă lucrătorii cunosc periculozitatea acelor săruri și dacă se iau măsuri spre a-i feri de intoxicațiunea plumbică“ (art. 22); La fabricile de chibrituri „Nu se permite lucrătorilor ca să păstreze alimente în acele locale“, „nici să mănînce acolo“ și „le vor da poveți (lucrătorilor — D.R.) asupra măsurilor apărătoare contra necrozei fosforice și în contra intoxicațiunei cu substanțele cu care se colorează capetele chibriturilor“ (art. 25); La fabricile de explozive, „Lucrătorii ocupați în laborator și în depozite nu vor purta încălțăminte bătută cu ținte sau cu cuie de fier“ (art. 32); La fabricile de hîrtie „Lucrătorii ocupați cu înălbirea cîrpelor vor fi feriți (după putință) de inspirarea gazului de clor“ (art. 35) etc. *(Ibidem,* p. 3 519—3 520).

[27] Pentru patronii care nu respectau regulamentul se prevedea de la amendă între 50—500 lei pînă la închiderea stabilimentului (art. 53), *(Ibidem,* p. 3 521).

[28] Mai menționăm, legat de legea din 1874, alte două regulamente care stabileau și atribuții generale pentru supravegherea igienei industriale: *Regulament pentru consiliile de igienă publică și salubritate* din iulie 1874. (Vezi în Ibidem, nr. 214, 1 (13) octombrie 1874, p. 1 253—1 254) și *Regulamentul serviciului sanitar de județe,* din iulie 1874 (Ibidem, nr. 215, 2 (14) octombrie 1874, p. 1 257—1 258).

[29] Vezi *Legea pentru modificarea legei sanitare în vigoare,* din aprilie 1885, „Monitorul oficial“, nr. 2, 3 aprilie 1885, p. 34—40.

sanitar, care se succed rapid [30], deși cu un conținut nu lipsit de interes, dar, lipsite de eficiență în aplicare, ajungem la *Regulamentul pentru industriile insalubre* din 20 septembrie 1894 [31], care încheie șirul legiuirilor de natură sanitară din a doua jumătate a secolului trecut. Alcătuit sub conducerea directă a medicului I. Felix, pe atunci director al Serviciului sanitar al statului, regulamentul va depăși mult conținutul articolelor 140—147 din legea sanitară pe care o dezvolta. Pornind de la cerințele igienei publice cît și de la siguranța producției și ocrotirea lucrărilor, în cele 103 articole ale sale, regulamentul soluționa multe din problemele privitoare la situația muncitorilor din toate stabilimentele industriale. În prima parte *Dispozițiuni generale*, pornind de la definirea industriilor insalubre (art. 1), se prevăd măsuri amănunțite pentru prevenirea diferitelor accidente care s-ar putea produce (art. 3—11). Apoi, după specificarea că — „Lucrătorul adult de sex bărbătesc este stăpîn pe timpul și felul muncii sale" (art. 12) — sînt stabilite cîteva norme referitoare la situația femeilor și copiilor din așezămintele „insalubre" (art. 13—20). Pentru aceste categorii munca se putea desfășura între orele 5 dimineața și 8 și jumătate seara, cu trei pauze totalizînd 3 ore (art. 14). Copiii sub 12 ani nu puteau fi primiți la muncă și „timpul muncii zilnice a unui copil nu se va putea prelungi peste 6 ore" (art. 15). Era interzisă munca de noapte pentru femei și copii (art. 17). În fine, se mai interzicea folosirea femeilor și copiilor în întreprinderi cu toxicitate mare și munci prea grele (art. 19) și admiterea la lucru „a femeii lehuze" numai la 40 zile după naștere (art. 20). Restul articolelor — care, de fapt, sînt o reluare a prevederilor regulamentului similar din 1875 — cuprind „clasificarea industriilor insalubre" (art. 24—33), acordarea permisiunii de funcționare a acestor întreprinderi (art. 34—39), măsuri speciale de igienă și siguranță (art. 40—100) și sancțiuni pentru încălcarea regulamentului (art. 101—103) [32].

În genere, unele măsuri de ocrotire a muncii, inserate în legile cu caracter sanitar din a doua jumătate a secolului trecut, sînt destul de înaintate. Transpunerea lor în practică ar fi însemnat, fără exagerare, așa cum remarca V. Madgearu, în 1915, că *„industria noastră ar lucra în condițiunile cele mai igienice din lume și populațiunea muncitorească ar fi în cea mai perfectă stare de sănătate"* [33]. De aceea, parte din aceste dispoziții nici nu ar fi putut să-și găsească teren de aplicare în această perioadă. Totuși, căutînd să explicăm cauzele neaplicării acestor dispoziții trebuie să remarcăm, mai întîi, lipsa de grijă din partea organelor de stat și patronatului [34] pentru transpunerea în practică a dispozițiilor legislative care presupuneau cheltuieli suplimentare în favoarea muncitorimii.

---

[30] În perioada 1875—1893 mai gasim un număr de regulamente care prin conținutul lor afectează problemele muncii din întreprinderi : *Regulamentul Consiliului sanitar superior,* din 12 iulie 1885 (Ibidem, nr. 84, 17 (29) iulie 1885, p. 1 753—1 756) ; *Regulament pentru serviciul sanitar din orașe,* din 29 septembrie 1886 (Ibidem, nr. 151 din 7 (19) octombrie 1886, p. 3 457—3 461) ; *Regulament pentru consiliile de igienă și salubritate publică,* din 8 iulie 1887, (Ibidem, nr. 82 din 15 (27) iulie 1887, p. 1 977—1 981) ; *Regulament pentru consiliile de igienă și salubritate publică,* din 29 septembrie 1893, (Ibidem, nr. 153, 7 (18) octombrie 1893, p. 4 209—4 213).

[31] „Monitorul oficial", nr. 138, 24 septembrie (6 octombrie) 1894, p. 4 769—4 786. Acest regulament este aplicat timp de aproape 30 de ani.

[32] Ibidem.

[33] Virgil N. Madgearu, *Op. cit.*, p. 29.

[34] Cf. Arh. st. Galați, fond Primăria Galați, dosar nr. 57/1899, f. 1 și 3 ; Arh. st. Craiova, fond Primăria Craiova, dosar nr. 72/1912, f. 283 ; Arh. st. Turnu-Severin, fond Primăria Turnu-Severin, dosar nr. 5/1916, f. 1 ; Constantin Popescu, *Starea higienică și sanitară a industriei noastre* (după o anchetă făcută de autor), București, 1909, 102 p. ; Virgil N. Madgearu, *Op. cit.*, p. 30.

Dar nici reacţia maselor muncitoare din diferite întreprinderi nu a fost suficient de puternică pentru a impune respectarea legilor. Astfel, se constată o eficienţă redusă a măsurilor de natură sanitară pentru masa lucrătorilor industriali.

Tot dintre legiuirile cu caracter general, din perioada începuturilor legislaţiei muncii, care puteau influenţa situaţia muncitorilor, menţionăm pe acelea privitoare la pensii. Într-un sens mai limitat, bazele regimului modern al pensiilor sînt puse încă din perioada regulamentară (1832—1858). În conformitate cu prevederile Regulamentului Organic al Moldovei asupra pensiilor ce se cuveneau foştilor funcţionari ai statului [35], în iunie 1851, Divanul Moldovei adoptă o primă legiuire pentru pensii [36]. Două legiuiri asemănătoare, din 1852 şi 1853, reglementau acest drept pentru „toţi funcţionarii cîţi vor fi orînduiţi în slujbă cu ofis domnesc“ cu leafă „de la 200 lei pe lună în sus“ [37] şi „de la 200 lei în jos“ [38]. Un proiect de lege din 1860 [39] şi alte dispoziţii similare din anii următori [40] au constituit preludiul primei legi mai complete a pensiilor, promulgată la 15 februarie 1868 [41]. Conform acestei legi, aveau drept la pensie funcţionarii statului, civilii, militari şi eclesiastici. Urmau apoi condiţiile de vechime, cuantumul pensiei, fonduri etc. Alte legiuiri, în aceeaşi chestiune, ca cea din 1890, modificată în anii următori [42], nu fac decît să reia principiile deja cunoscute. Prin aplicarea lor generală, legile referitoare la pensii afectau şi muncitorii din întreprinderile statului.

Găsim totuşi, în afara legilor generale de pensii, unele încercări de reglementare a dreptului la pensie pentru anumite categorii de lucrători. Pentru salariaţii căilor ferate, se instituie în 1880 o casă de pensii „pentru a acorda impegaţilor (în sensul de salariaţi — n.n.), văduvelor şi orfanilor pensii şi ajutoare“. Conform statutelor, aveau „dreptul şi îndatorirea“ de a intra în această insti-

---

[35] „Regulamentul Organic al Moldovei“, în capitolul al III-lea, anexa B, „pentru alcătuirea pensiilor“, prevedea că pensiile „răsplătitoare“ (mai erau prevăzute şi pensii „scutelniceşti“, date în schimbul scutelnicilor desfiinţaţi prin Regulament) se vor atribui după cel puţin 18 ani slujiţi „către cei betejiţi sau văduvelor celor morţi de pe urma slujbei“, precum şi acelora cu merite deosebite. Urmau detalii privitoare la cuantumul pensiei, gradul de invaliditate etc. (*Loc. cit.*, în *Analele parlamentare ale României*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1893, p. 119). Prevederi similare găsim şi în „Regulamentul Organic al Ţării Româneşti“. (Pentru detalii, vezi A. Duca, *Noua lege a pensiilor precedată de legile vechi* (. . .), Bucureşti, 1868, p. 15—16).

[36] *Legiuirea pentru pensii*, votată la 2 iunie 1851, este, de drept, o modificare a prevederilor regulamentare, făcîndu-se unele precizări şi, mai ales, modernizări ale acestor dispoziţii (*Manualul administrativ al prinţipatului Moldovei*, tomul al II-lea, Iaşi, 1856, p. 148).

[37] *Anexă pentru îndeplinirea legiuirii pensiilor* (20 mai 1852), în Ioan M. Bujoreanu, *Collecţiune de legiuirile României* (. . .), vol. I, Bucureşti, 1873, p. 530—531.

[38] *Legiuire pentru pensiile acelor amploiaţi ce primesc leafă de la 200 lei în jos* (din 11 martie 1853), *Ibidem*, p. 532.

[39] *Proiect de legiuire pentru pensiile de serviciu*, „Monitorul oficial“, nr. 87 (supliment) şi nr. 88, respectiv din 13 şi 14 aprilie 1860, p. 355—358.

[40] Dintre legiuirile privind pensiile mai cităm : *Lege pentru reţinere de 10% pentru pensii* din 11 martie 1863, „Monitorul oficial“, nr. 68, din 9 aprilie 1863, p. 277 şi *Lege privind reintrarea pensionarilor în serviciu* din 7 (19) septembrie 1864 (Ibidem, nr. 200, 7 (19) septembrie 1864, p. 897).

[41] *Lege pentru pensiuni*, Ibidem, nr. 37, 16 (23) februarie 1868, p. 223. Pentru legea din 1868 şi celelalte anterioare, vezi şi A. Duca, *Op. cit.*, 36 p.

[42] Pentru legile privitoare la pensii, promulgate pînă la 1905, a se vedea Alexandru Zeuceanu, *Legea generală de pensiuni* (. . .), Bucureşti, 1905, 592 p.

tuție socială toți salariații, indiferent de funcție, cu salariu lunar de la 100 lei în sus [43]. Puteau intra aici și anumite categorii de lucrători cu salarii care depășeau 100 de lei pe lună [44]. Case de pensii și ajutor asemănătoare mai găsim și în alte sectoare de activitate, aflate sub administrația statului.

Acestor legiuiri sanitare și cu privire la pensii aplicabile, cel puțin teoretic, tuturor muncitorilor din industrie, li se adaugă unele prevederi numai pentru anumite categorii de lucrători, cuprinse în legile referitoare la organizarea diferitelor sectoare din industrie și transporturi. Legile și regulamentele privitoare la executarea lucrărilor de construcții publice, exploatarea pădurilor, organizarea tipografiilor statului și a căilor ferate au în atenție și situația lucrătorilor din aceste sectoare productive.

Condițiile pentru executarea lucrărilor publice luate în antrepriză, din 1860, 1868 și 1892 [45], cu conținut aproape identic, se refereau și la plata lucrătorilor [46], dar motivau aceasta exact în spiritul genezei acestor regulamente „ca să asigure buna și solida executare a lucrărilor" [47].

Interesante sînt și unele articole din regulamentele privind serviciul pădurilor și al brigadierilor din 1863 și 1886, referitoare la salariu, rețineri pentru pensii, condiții de locuit și chiar posibilitatea obținerii de concediu pentru personalul din acest sector [48].

Legate de existența unei pături muncitorești mai înaintate, cea a lucrătorilor tipografi, care încă din 1860 cereau impunerea unor norme precise patronilor în raporturile cu lucrătorii, regulamentele pentru organizarea instituțiilor tipografice ale statului, prezintă o importanță sporită pentru conținutul complet și înaintat cu privire la situația muncitorilor tipografi. *Regulamentul pentru organizarea și administrația Imprimeriilor Statului și Monitorului Oficial*, decretat la 1 iunie 1873 [49], este, de fapt, prima legiuire din țara noastră care acordă un

[43] *Statutele Casei de pensiuni instituite pentru impegații căilor ferate române*, București, 1888, 16 p. ; *Legea generală de pensii* din 1902 desființează Casa de pensii de la căile ferate, rămînînd numai casa de ajutor (art. 61).

[44] Conform tabelului anexat la legea căilor ferate din 1883 aveau salarii peste 100 de lei : mecanicii și alte categorii de lucrători ceferiști.

[45] *Condiții generale de executare a lucrărilor publice luate în antrepriză*, „Monitorul oficial", nr. 55, 8 martie 1860, p. 217—218 ; *Condiții generale pentru antreprize de lucrări publice*, Ibidem, nr. 29, 7 (19) februarie 1868, p. 175—176 ; *Condiții generale pentru întreprinderi de lucrări publice*, Ibidem, nr. 12, 16 (28) aprilie 1892, p. 346—351.

[46] O formulare mai completă referitoare la plata lucrărilor o găsim în *Condițiunile (. . .)*, din 1892, art. 20 : „Întreprinzătorul va plăti lucrătorii după tocmeala ce a avut cu ei și la epoce fixe convenite cu lucrătorii, tocmelile se vor face în scris și se vor comunica și serviciului care dirigue lucrarea. Cînd s-ar dovedi că pune întîrzieri nemotivate sau rea credință la plata lucrătorilor, administrațiunea își rezervă dreptul, de a face din oficiu aceste plăți, după o prealabilă cercetare, din sumele ce ar avea să primească întreprinderea pentru lucrări execute" *(Ibidem)*.

[47] *Condițiunile* (. . .), din 1860, art. 9.

[48] *Regulament și instrucțiuni pentru serviciul pădurilor și al brigadierilor*, în Ioan M. Bujoreanu, *Op. cit.*, p. 1413—1416 ; *Regulamentul exploatării în regie a pădurilor statului* din 24 noiembrie 1886, „Monitorul oficial", nr. 197, 3 (15) decembrie 1886, p. 4393—4400.

[49] „Monitorul oficial", nr. 119, 6 (18) iunie 1873, p. 776—780. Anterior regulamentului din 1873, cunoaștem Referatul Ministerului de Interne „relativ la noua organizare ce trebue a se introduce în serviciul administrației Tipografiilor Statului" și Jurnalul Consiliului de Miniștri privitor la acest referat din octombrie 1862, care se referă doar la salarizarea lucrătorilor tipografi (Ibidem, nr. 243, 2 noiembrie 1862, p. 1009—1010).

spaţiu mai larg reglementării condiţiilor de muncă ale unei categorii de lucrători. Separat de funcţionari, pentru „personalul uvrier" din diferitele ateliere se stabilesc: timpul de lucru, regulile muncii în ateliere, condiţiile executării de munci suplimentare, repausul duminical, concediile şi, în final, tariful de plată pentru diverse lucrări [50]. Un conţinut asemănător îl au: *Regulamentul pentru organizarea şi administrarea Monitorului Oficial* din 21 septembrie 1876 [51] şi *Regulamentul pentru organizarea serviciului monetăriei statului, fabricei şi depozitului general de timbre* din 5 martie 1886 [52].

Ca şi în cazul legiuirilor sanitare, este dificil de apreciat în ce măsură reglementările referitoare la tipografi s-au aplicat în practică. Fără a recurge la alte consideraţii, avînd în vedere doar situaţia grea a lucrătorilor din întreprinderile tipografice, acţiunile revendicative ale acestora, putem conclude că, şi de data aceasta, sîntem în faţa unor acte a căror aplicare rămîne îndoielnică.

Legea pentru exploatarea căilor ferate ale statului, din 6 martie 1883 [53] şi partea a II-a din Codul comercial, decretat la 16 aprilie 1887 [54], organizînd amănunţit transporturile pe căile ferate, maritime şi fluviale, se referă şi la unele probleme muncitoreşti. Prin prisma eficienţei muncii — nota dominantă a conţinutului acestor legiuiri — sînt date şi indicaţii asupra salariului, siguranţei muncii, dreptului la pensie, locuinţe, recompense şi pedepse pentru încălcarea normelor stabilite.

Privitor la situaţia muncitorilor din exploatările petroliere, pe lîngă siguranţa muncii, tratată larg într-un regulament din 1893 [55], *Legea minelor* din 1895 [56] şi regulamentul de aplicare a ei [57], conţin ample măsuri de ocrotire a muncii. Pe lîngă fixarea, garantarea şi reglementarea raporturilor dintre capital şi muncă — obiectiv principal al legii minelor — în partea finală erau cuprinse măsuri de supraveghere a exploatărilor miniere pentru a evita accidentele (titlul XI, art. 81—84), constituirea unei case de ajutor în caz de boală şi accidente „pentru lucrătorii întrebuinţaţi în mine, cariere şi stabilimente ori fabrice dependente de aceste industrii" (titlul XVIII, art. 107—118) şi a unei „case de pensii" pentru aceleaşi categorii de lucrători (titlul XIX, art. 121—135). Prevederile de natură so-

---

[50] Regulamentul din 1 iunie 1873, cuprinzînd 190 articole, printre altele stabilise: patru „clase" pentru lucrătorii de diverse specialităţi (art. 9), reţinerea de bani pentru pensii (art. 17), normarea zilnică a muncii (art. 54), obligaţiile profesionale ale lucrătorilor din diferite ateliere (art. 80 şi următ.), sancţiuni pentru absentarea nemotivată de la lucru (art. 84), reţinerea pentru muncă suplimentară remunerată (art. 92), primirea a 20 ucenici, durata muncii de 9 ore (art. 179), concediul maxim 15 zile pe an (art. 182), preţul diferitelor lucrări (21 articole), (Ibidem).

[51] Ioan M. Bujoreanu, *Op. cit.,* vol. III, Bucureşti, 1885, p. 748—753.

[52] „Monitorul oficial", nr. 72, 3 (15) iulie 1886, p. 1562—1577.

[53] Ibidem, nr. 285, 19 (31) martie 1883, p. 4673—4677.

[54] Vezi textul *Codului comercial:* Ibidem, nr. 31, 10 (22) mai 1887, p. 611—700. Interesează pentru situaţia lucrătorilor capitolul *Despre înrolarea şi salariile persoanelor echipajului* (art. 531—556), (Ibidem, p. 657). Privitor la situaţia lucrătorilor din transportul maritim şi fluvial un *Regulament asupra serviciului de bord* din 28 martie 1897 are acelaşi conţinut (dar detaliat), ca şi partea din Codul comercial referitoare la lucrători (C. Hamangiu, *Op. cit.,* vol. II, ediţia a II-a (f. a, f. 1), p. 1752—1773).

[55] „Monitorul oficial", nr. 240, 29 ianuarie (10 februarie) 1893, p. 6881—6885 (articolele nr. 60—69).

[56] Ibidem, nr. 16, 21 aprilie (3 mai) 1895, p. 475—487.

[57] Ibidem, nr. 31, 10 (22) mai 1895, p. 1025—1031.

cială vor fi primite cu interes și speranțe de reprezentanții maselor muncitoare [58]. Însă, realitatea va dezminți speranțele lucrătorilor, mai întîi, prin amînarea aplicării legii și, apoi prin neaplicarea dispozițiilor ocrotitoare pentru lucrători [59].

În teritoriile românești aflate, pînă la 1918, în afara granițelor României, se vor aplica legile statelor stăpînitoare. Transilvania se va supune legilor maghiare, iar Bucovina legilor imperiului habsburgic.

Așa cum am subliniat la timpul potrivit, geneza primelor dispoziții legislative referitoare la muncă este legată, în principal, de necesitățile dezvoltării statului român, și în măsură mult mai redusă de acțiunile maselor muncitoare. Începuturile în domeniul reglementării relațiilor de muncă sînt determinate, cu precădere, de preocuparea ocîrmuirii pentru organizarea statului, vin să satisfacă interese ale burgheziei în dezvoltare, care urmărea să-și asigure forță de muncă sigură și desfășurarea nestingherită a producției. Astfel, reglementarea raporturilor de muncă în faza inițială n-a fost determinată de considerente izvorîte din necesitatea îmbunătățirii situației celor ce muncesc ci, din rațiuni legate, mai ales, de organizarea producției industriale, asigurarea continuității forței de muncă. În același timp, unele prevederi legislative favorabile muncitorilor au fost incluse în legi, cu intenția de a tempera acțiunile revendicative ale maselor muncitoare. Nu excludem nici influențele străine, mai ales din partea Germaniei, unde politica socială față de muncitorimea din industrie, dusă de cancelarul Bismarck, avea ca element dominant preîntîmpinarea tulburărilor și îndepărtarea muncitorilor de mișcarea socialistă. Pentru îndeplinirea acestui scop, pe lîngă represiune, se folosea și politica de concesii exprimată, printre altele, în legi cu caracter proteguitor. În ultimă instanță, legile muncii apar, încă de pe acum, în adevărata lor înfățișare și ca armă de luptă „legală" a burgheziei împotriva proletariatului.

Totalitatea prevederilor referitoare la ocrotirea muncii, cuprinse în legislația celei de a doua jumătăți a secolului trecut, constituie un tablou cuprinzător, cu multe elemente înaintate. Dar, enunțarea formală a unor principii, lipsa de măsuri eficiente pentru îndeplinirea celor mai multe din prevederile legilor, în contextul politicii generale a burgheziei și moșierimii, determină ca actele promulgate să rămînă neaplicate în mare parte, fapt recunoscut de înșiși reprezentanții cercurilor conducătoare [60], dar reliefat, în toată complexitatea sa, numai în presa muncitorească și socialistă și în documentele mișcării muncitorești [61].

Activitatea legislativă din România pînă în ultimul deceniu din secolul trecut, cu toate limitele și neajunsurile, pune totuși bazele legislației capitaliste asupra muncii, care se va lărgi către finele secolului trecut și în primele două decenii ale secolului nostru.

---

[58] Numeroase articole asupra legii minelor găsim în „Lumea nouă" din decembrie 1894 — ianuarie 1895. Menționăm în special temeinica analiză făcută legii în șase articole de fond aparținînd lui Const. Dobrogeanu-Gherea (semnate De la Olt), publicate și în broșură separată („Lumea nouă", nr. 64, 66, 67, 70, 72 și 84 din ianuarie—februarie 1895).

[59] Aprecierea unui principal document al mișcării muncitorești din 1906, că legea minelor „așa cum e, nu se aplică" (*Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și de rușine*, Galați, 1906, p. 53), este completată de N. Petrescu-Comnen, care, într-o lucrare apărută în 1910, considera că titlurile XVIII și XIX ale acestei legi „pînă în momentul de față ne fiind decît un mit" (N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, București, 1910, p. 227).

[60] Virgil N. Madgearu, *Op. cit.*, 49 p.; N. Petrescu-Comnen, *Studii asupra intervenției statului între capital și muncă*, București, 1910, 280 p.; ș.a.

[61] „Lumea nouă", nr. 10, 12 noiembrie 1894, p. 1 (articolul intitulat *Legalizmul socialiștilor*); *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Ed. politică, București, 1969, p. 215; ș.a.

LES DÉBUTS ET L'ÉVOLUTION DE LA RÉGLEMENTATION DES RAPPORTS DE TRAVAIL DANS NOTRE PAYS AVANT LA CONSTITUTION DU P.S.D.O.R.

Résumé

Cet travail porte sur le contenu et l'évolution des principales prévoyances législatives concernant les conditions de travail et de vie des ouvriers d'industrie avant la constitution du Parti social démocrate des ouvriers de la Roumanie. Dans l'évolution de la législation du travail de la période recherchée on distingue deux étapes (séparées par le milieu du XIX-e siècle), qui sont caractérisées en fonction de contenu des lois et de conditions économiques-sociales et politiques qui ont fait engendrer la législation du travail.

La première période présente les essais de régler les rapports de travail entre les patrons et les ouvriers salariés dès la seconde moitié du XVIII-ème siècle et jusqu'à la veille de la révolution de 1848.

On trouve dans les documents spécifiques à l'époque (vieux écrits, établissements, transactions, codes de lois) les premières références sur les rapports de travail du secteur industriel ainsi que : obligation de certains accords écrits, fixation de certaines conditions concernant les conventions qui regardent la modalité et le temps d'exécution de l'ouvrage, le payement et la durée du travail, les assurances etc.

La plus grande partie de cet ouvrage est consacrée à la seconde période de l'évolution de la législation du travail (correspondant à la seconde moitié du siècle passé). Cette période est caractérisée par une réglementation plus étendue des relations de travail et de la situation des ouvriers. Les progrès de l'industrie, la formation et le développement de la classe prolétaire font contribuer à ce qu'à côté de l'insertion de certains problèmes, concernant les rapports de travail, dans les lois fondamentales de l'État („Code civil" de 1864, „Constitution" et „Loi électorale" de 1866), les multiples aspects des relations entre les patrons, l'État et les ouvriers soient aussi compris dans les lois ou dans les réglements au caractère spécial concernant l'organisation sanitaire, les pensions, l'administration des imprimeries, l'exploitation des forêts, chemins de fer, constructions etc. On insiste surtout dans cette étude sur ce qui suit : *Réglements pour les industries insalubres* (1867, 1875 et 1894), *Loi des pensions* de 1868, *Réglement d'organisation et d'administration des Imprimeries d'État et de Moniteur officiel* (1873), *Loi des mines* de 1895.

En fonction du contenu de ces documents législatifs et d'évolution historique du mouvement prolétaire, au milieu de la dernière décennie du siècle passé, que touche à sa fin la période des débuts de la législation du travail, qui s'impose déjà comme une catégorie bien définie dans le domaine législatif général.

ÎNFIINȚAREA MINISTERULUI MUNCII — MARTIE 1920

DE

EM. BOLD

În ultima vreme, istoriografia noastră a înregistrat cîteva lucrări valoroase care supun atenției cititorului anumite aspecte de politică socială mai puțin cercetate. Este vorba de legislația muncii elaborată în România înainte și după primul război mondial. Autorii [1] au discutat cu competență legile sociale, în strînsă legătură cu evoluția societății românești, au subliniat caracterul lor obiectiv și au pus accent, în mod deosebit, pe atitudinea combativă a mișcării democratice și revoluționare față de sistemul legislativ elaborat de burghezie în anumite perioade. Menționăm că abordarea unor asemenea teme privind reglementarea juridică a raporturilor dintre muncă și capital nu este deloc ușoară. De asemenea, cercetarea materialului informațional — extrem de bogat și de variat — impune mult discernămînt, dar permite lărgirea sferei de cunoaștere a problemelor sociale. Acesta este și scopul pe care ni l-am propus, într-o suită de articole în care vom dezbate, în principal, cauzele obiective ale elaborării legislației muncii, rolul clasei muncitoare în angrenajul economic, politic și social al României interbelice, atitudinea partidelor burgheze și muncitorești față de legislație, noile instituții sociale create după primul război mondial și activitatea acestora în rîndurile muncitorilor. Pentru început, ne vom referi la înființarea Ministerului Muncii și la semnificația acestui act.

Prin decretul-lege nr. 1327 din 29 martie 1920, publicat în „Monitorul Oficial" nr. 272, din 30 martie 1920, se înființa un nou departament în cadrul Consiliului **de Miniștri : Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale**, avînd drept obiectiv oficial

---

[1] Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, Edit. politică, București, 1970 ; Idem, *P.C.R., stegarul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*, Edit. științifică, București, 1971 ; Ilie Ceaușescu și colaboratorii, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1944*, Edit. științifică, București, 1972 ; Ilie Ceaușescu, *Lupta clasei muncitoare din România pentru adoptarea și aplicarea legii asupra contractelor de muncă în perioada crizei economice*, „Anale de istorie", 1967, 13, nr. 6 ; Idem, *Lupta proletariatului din România pentru aplicarea prevederilor democratice ale legilor muncii adoptate în anii 1929—1933*, „Studii", revistă de istorie, 1968, 21, nr. 1 etc.

coordonarea asigurărilor sociale, cooperaţiei şi asistenţei sociale[2]. Primit cu oarecare ostilitate şi neîncredere la început, Ministerul Muncii, în ciuda unor dificultăţi inerente, a avut, pe parcursul activităţii sale, un volum mare de probleme de rezolvat. El a elaborat numeroase proiecte de legi — unele restrictive, altele concesive — privind reglementarea raporturilor dintre muncă şi capital, s-a ocupat de inspecţia muncii şi de activitatea camerelor de muncă, a infiinţat cîteva instituţii de cercetare ştiinţifică asupra organizării muncii şi a pregătirii profesionale. După unele publicaţii mai recente, noul departament şi legislaţia elaborată constituie un rezultat al presiunii maselor şi al luptei clasei muncitoare pentru promovarea intereselor ei economice şi profesionale. Totodată, se insistă asupra faptului că noul sistem al legislaţiei sociale corespundea unor necesităţi obiective de modernizare a raporturilor de muncă[3] şi, în consecinţă, nu a fost un factor conjunctural şi nici un element de caritate, ci un imperativ al dezvoltării sociale[4].

De fapt, o cercetare mai aprofundată asupra acestei necesităţi obiective duce la concluzia — cunoscută, dealtfel — că primul război mondial, cu implicaţiile sale politice, economice, naţionale şi mai ales sociale a determinat burghezia să ia o serie de măsuri, incluse şi în tratatele de pace de la Paris, care, pe de o parte, să preîntîmpine o accentuare a convulsiilor sociale, revoluţionare, manifestate cu putere aproape pretutindeni, şi pe de altă parte, să consolideze orînduirea capitalistă. În acest sens, au început febrile căutări şi s-au formulat propuneri pentru soluţionarea elementului esenţial al vieţii economice: organizarea muncii. „Toate sistemele de organizare ale sociologilor — scria D. R. Ioaniţescu imediat după război — se învîrtesc împrejurul acestei chestiuni şi toate eforturile economiştilor se îndreaptă în căutarea pietrei filozofale" şi anume „cum se poate reglementa munca pentru ca existenţa lucrătorului să fie asigurată şi societatea să fie scutită de mişcări violente"[5]. Asemenea experimentări se mai încercaseră la noi încă înainte de 1916[6] şi ele au continuat, pe un alt plan, în perioada interbelică. Spre sfîrşitul războiului, la Iaşi, Partidul muncii, creat în 1917, includea într-un program politic burghez necesitatea efectuării unor reforme radicale, care să cuprindă munca şi pe muncitori. Programul avea în vedere înfiinţarea unui minister al muncii, în condiţiile în care va creşte rolul statului în organizarea şi îndrumarea muncii[7], elaborarea unei legislaţii de prevedere socială (asigurarea dreptului la grevă, contractul colectiv, igiena atelierelor), de protejare a muncii (munca femeilor, a copiilor, munca de noapte, minimum de salariu)[8] şi înfiinţarea prin lege a consiliilor muncitoreşti, cu atribuţii largi în reglementarea muncii şi în raporturile dintre muncitori şi patroni[9]. Ulterior şi alte partide şi

---

[2] I. Răducanu, *Zece ani de activitate a Ministerului Muncii,* în vol. *Zece ani de politică socială în România. 1920—1930.* Edit Eminescu, S.A., Bucureşti, 1930, p. 3; N. Arcadian, *Legislaţia industrială a României în ultimii douăzeci de ani (1916—1936),* Edit. revistei „Industrie şi Comerţ", Bucureşti, 1937, p. 15.

[3] Ilie Ceauşescu şi colab., *Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii . . .,* p. 102.

[4] Ilie Ceauşescu, *Din istoria contractului colectiv. . .,* p. 8—9.

[5] D. R. Ioaniţescu, *Charta muncii. Contractul colectiv. Organizarea internaţională a muncii. Fazele contractului de muncă,* vol. I, Tipografia „Cultura", Bucureşti, 1920, p. 10—11.

[6] D. D. Rusu, *Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii din România în anii 1864—1918,* în vol. *Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii. . .,* p. 19—67.

[7] „Tribuna", 3 mai 1918 (Organ de presă al Partidului muncii).

[8] Arhiva istorică centrală, Fond Parlament, ds. nr. 1810/1916—1917, f. 10.

[9] „Tribuna", 10 iunie 1918.

grupări politice românești, într-o manieră mai largă sau mai limitată, au prevăzut, cu ocazia alegerilor din 1919 și 1920, măsuri legislative relative la muncitori [10].

Rezolvarea problemei muncitorești a stat și în atenția forurilor Conferinței de pace. Tratatul de la Versailles, după cum se știe, a consacrat acesteia un capitol întreg — capitolul XIII. În această parte a tratatului, se sublinia că pacea universală „nu poate fi întemeiată decît pe baza justiției sociale", că „există condiții de muncă care implică, pentru un număr mare de persoane, nedreptatea, mizeria și privațiunile, fapt care dă naștere la nemulțumiri de forța acelora care pun în pericol pacea și armonia socială". De aceea, tratatul considera „urgentă nevoia de a îmbunătăți condițiile de muncă" [11], pentru a putea realiza acea pace universală, scopul esențial al Ligii Națiunilor nou creată [12]. Preambulul părții a XIII-a din Tratatul de la Versailles insera, de asemenea, sub formă de program, reformele care puteau fi incluse în legislația țărilor semnatare: reglementarea orelor de muncă, fixarea duratei maxime a zilei și săptămînii de lucru, plasarea muncitorilor, lupta contra șomajului, stabilirea minimului de salariu, asigurări sociale, ocrotirea muncii minorilor, femeilor și chiar a bărbaților adulți, pensii de bătrînețe și de invaliditate, protecția muncitorilor străini, dreptul de sindicalizare, organizarea învățămîntului profesional și tehnic ș.a. [13]. Tratatul, așa cum este știut, eludînd adevăratele motive care determinau luarea unor măsuri legislative în favoarea muncitorilor, căuta să afirme intenția statelor semnatare de a instaura o justiție socială din „dragoste" pentru clasa muncitoare, pentru care trebuia, în cadrul păcii mondiale, să se promoveze o politică de așa natură încît s-o mulțumească [14].

D. R. Ioanițescu făcea însă observația — justă, dealtfel — că din propunerile Conferinței lipseau unele puncte de reformă muncitorească de mult admise și legiferate de țările industriale, cum ar fi existența justiției profesionale, recunoașterea consiliilor de muncitori, a oficiilor muncii, ca și principiile menite să stea la baza contractului de muncă. De asemenea, una din cele mai mari lipsuri constatate de el în tratat era ignorarea completă a muncitorilor agricoli, ca și specificarea sancțiunilor pentru țările semnatare care refuzau, din motive diferite, reformele muncitorești propuse a fi incluse într-un cod internațional al muncii [15]

Conferința de pace hotăra înființarea unui Birou Internațional al Muncii (B. I. M.), subordonat adunării generale a reprezentanților Ligii Națiunilor. Atribuțiile B. I. M. constau în centralizarea și difuzarea tuturor informațiilor privitoare la reglementarea internațională „a condițiunilor lucrătorilor și a regimului muncii și, în particular, studiul chestiunilor ce urmau a fi supuse discuțiilor Conferinței, în vederea încheierii convențiunilor internaționale, precum și exe-

---

[10] I. Agrigoroaie, *Observații privind programul Partidului național liberal în perioada 1918—1921*, „An. șt. Univ. Iași", secția III, a. Istorie, Tom. XVI, 1970, fasc. 1; *Programul Ligii poporului*, Tîrgoviște, „Viitorul", 1920; Într-o cuvîntare rostită la 22 decembrie 1919, E. C. Decuseară considera necesară crearea unui minister al muncii care să aibă căderea de a reglementa dreptul la grevă, și de a se ocupa îndeaproape de ameliorarea raporturilor dintre capital și muncă, dintre patronat și clasa muncitoare (E. C. Decuseară, *Dreptul la grevă*, București, 1920, p. 40).

[11] „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", I, nr. 9—12, decembrie 1920 — martie 1921, p. 578.

[12] D. R. Ioanițescu, *Op. cit.*, p. 61.

[13] *Tractat de pace între puterile aliate și asociate și Germania și Protocol, semnate la Versailles la 28 iunie 1919*, București, Imprimeriile statului, 1920, p. 105.

[14] D. R. Ioanițescu, *Op. cit.*, p. 62—63.

[15] *Ibidem*, p. 80—82.

cutarea oricăror anchete speciale prescrise de Conferinţă“. În afara acestora, B. I. M. putea avea „orice alte puteri şi însărcinări pe care Conferinţa va crede potrivit a i le atribui“ [16].

Prima şedinţă a B. I. M. s-a ţinut la Washington între 29 octombrie şi 29 noiembrie 1919. Cu acest prilej, au fost discutate reformele principale muncitoreşti propuse de tratat, în urma cărora au rezultat 6 recomandări şi 6 proiecte de convenţii [17], obligativitatea relativă a hotărîrilor B. I. M. pentru ţările semnatare, în anumite ocazii. În acest sens, articolul 14 din proiectul de convenţie internaţională adoptat la Washington — ratificat de parlamentul român — prevedea că dispoziţiile relative la măsurile de ocrotire a muncii pot fi cu totul sau parţial suspendate de guvernul unei ţări, în caz de război şi în caz de evenimente şi împrejurări interne care ar fi primejduit siguranţa naţională [18]. De asemenea, problema zilei de lucru de 8 ore a fost amplu discutată, mulţi dintre delegaţi neacceptînd această propunere. Obiecţiunea principală consta în aceea că reducerea orelor de lucru ar periclita economia unor ţări mai slab dezvoltate în folosul altora dezvoltate. Hotărîrea finală — un compromis, fireşte — a fost că nu toate statele sînt obligate să legifereze ziua de lucru de 8 ore. Printre acestea, României, ca urmare a intervenţiei delegaţilor ei, care relatau situaţia dificilă creată prin distrugerile de război i se prelungea termenul de aplicare a proiectului de convenţie referitor la numărul orelor de lucru, pînă la 1 iulie 1924 [19].

N-am vrea să arătăm, prin cele de mai sus, că României, semnatară a tratatelor de pace, i se crea un regim special în ceea ce priveşte elaborarea unei legislaţii a muncii. Chiar dacă burghezia românească a ignorat (cazul cel mai elocvent este însăşi ziua de muncă de 8 ore a cărei legiferare s-a efectuat în 1928 şi s-a aplicat parţial) unele hotărîri ale B. I. M., ea era însă interesată, în condiţiile postbelice, să întocmească un program de reforme cu caracter social. Noul suflu imprimat de mişcarea muncitorească internaţională, în care s-a încadrat organic şi cea din România, noile probleme, mult mai complexe şi mai greu de rezolvat, care stăteau în faţa statului a cărui unitate naţională abia se desăvîrşise, criza manifestă a claselor conducătoare, lipsurile de tot felul, ca urmare a jafului exercitat de ocupanţii germani şi a războiului, şomajul şi, mai ales, numărul extrem de mare al grevelor şi manifestaţiilor, conştiinţa şi forţa crescută a proletariatului, în confruntarea lui directă cu burghezia, sînt doar cîteva aspecte caracteristice României postbelice. În această situaţie, ceea ce dorea burghezia română — ea se afla în concordanţă cu hotărîrile Tratatului de la Versailles — era instaurarea unui climat de pace socială, care să contribuie la opera de refacere şi dezvoltare economică [20]. Încercarea guvernului Alexandru Averescu de a obţine pacea socială, prin îmbinarea abilă a concesiilor şi a măsurilor restrictive, n-a dat rezultate decît în parte. Se ştie, dealtfel — nu vrem să reluăm

---

[16] *Tractat de pace* ..., p. 105—107; v. şi Mihail Plătăreanu, *Situaţia economică şi socială a României în trecut şi în cadrul legislaţiei actuale*, Bucureşti, „Cartea românească“, 1936, p. 281.

[17] „Buletinul muncii şi Ocrotirilor sociale“, I, nr. 9—12, decembrie 1920 — martie 1921, p. 579.

[18] Arhiva istorică centrală, Fond Oficiul de studii sociale şi relaţii internaţionale, ds. nr. 127/1922, vol. III, f. 36.

[19] „Buletinul muncii şi Ocrotirilor sociale“, I, nr. 9—12, decembrie 1920 — martie 1921, p. 579; Ibidem, IV, nr. 3—4—5, iunie, iulie, august, 1923, p. 129; I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitoreşti şi legislaţia muncii*, Bucureşti, Edit. ziarului „Socialismul“, 1926, p. 8.

[20] Dezvoltarea economică şi industrială şi angajarea României pe acest drum constituie un imperativ al perioadei imediat postbelice, o problemă la ordinea zilei, aproape o psihoză publică — se scria într-un buletin al muncii din 1932 (Ilie Ceauşescu, *P.C.R., stegarul* ..., p. 10).

această problemă, deja dezbătută în istoriografia noastră și, în mare măsură, elucidată — că sub presiunea maselor și a unor necesități obiective reclamate de însuși stadiul de dezvoltare al societății românești, burghezia a înfăptuit cele două mari reforme — electorală și agrară. În același timp, ea și-a propus, deși lipsa de experiență și de pregătire pentru o asemenea politică și-a spus cuvîntul, să realizeze un program de reforme privind organizarea muncii și protejarea muncitorilor[21]. Unii reprezentanți ai burgheziei, favorabili acestor reforme, înțelegeau foarte bine că o nouă eră începea pentru clasa muncitoare și că „o țară nu poate aspira la o completă prosperitate, dacă această prosperitate nu atinge pe muncitori“[22]. În aceeași manieră, ziarul „Tribuna“, organ al Partidului muncii, preconiza că opera de refacere și de dezvoltare economică trebuia legată de democratizarea țării, de îmbunătățirea situației materiale a maselor, ca și de acordarea drepturilor și libertăților politice[23].

Atitudinea burgheziei față de clasa muncitoare se schimbase într-o oarecare măsură, în comparație cu perioada antebelică. Forța revoluționară dovedită a clasei muncitoare ca și programul politic înaintat al partidului acesteia nu mai puteau fi ignorate de burghezie. Virgil Madgearu avea să recunoască în parlament că apatia claselor conducătoare față de muncitorime „a durat atîta vreme cît aceasta n-a ajuns la puterea numerică și la puterea economică de organizare ca, prin manifestările ei, uneori cu caracter violent, să atragă atenția că există o problemă muncitorească. Și trebuie să spun — declara fruntașul țărănist — că pînă în anii din urmă se nega chiar existența problemei muncitorești în țara românească, afirmîndu-se că nu există proletariat industrial“[24]. De data asta însă, felul de a vorbi al unor reprezentanți ai burgheziei despre muncă și muncitori lasă să se vadă nu numai teamă sau respect, ci și o recunoaștere a importanței clasei muncitoare în viața economică și socială a statului[25].

Stavri Cunescu, funcționar superior în Ministerul Muncii, scria că „elementul dinamic care frămîntă și cristalizează viața socială este muncitorimea industrială“[26]. George Strat, autorul unei lucrări despre evoluția dreptului de asociațiune în România, arăta și el că situația socială se transformase și că structura

[21] „După ce am realizat cea mai mare revoluție pacifică a epocii noastre, împroprietărirea țăranilor și votul universal — declara N. Petrescu-Comnen la 25 octombrie 1922, ca delegat al României la Conferința internațională a muncii de la Geneva — guvernul român și-a propus să realizeze un vast program de legislație muncitorească“ („Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale“, IV, nr. 3—4—5, iunie, iulie, august, 1923, p. 129).

[22] Ibidem.

[23] „Din primul rînd — scria ziarul „Tribuna“ — refacerea e necesar să pornească de la clasa socială ce a fost mai obijduită de război... E clasa nevoiașă a țăranilor și muncitorilor care au dat armata și acum sînt chemați să dea producția țării. Îi trebuie pămînt și posibilitate de muncă. Îi mai trebuie și libertate de a-și spune cuvîntul în alcătuirea socială“ („Tribuna“, 1 aprilie 1918).

[24] „Monitorul oficial“, nr. 40, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 6 august 1920, p. 846.

[25] Regele Ferdinand recunoaște, în 1921, în fața Parlamentului că „evoluția industrială a făcut ca muncitorul să fie conștient de valoarea sa, ca un factor esențial în viața economică a statului“. De aceea, adăuga el, în soluționarea problemelor muncii „va trebui să țină seama de acest fapt“ (v. Ilie Ceaușescu, și colectiv, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii ...*, p. 91).

[26] Stavri Cunescu, *Mîna de lucru și producția națională*, în vol. *Charta muncii. Refacerea meseriilor*, de D. R. Ioanițescu, Tip. Reforma socială, București, 1931, p. 251.

economiei evolua spre o fază nouă, cu mult mai industrială decît aceea din perioada antebelică, că anumite condiţii interne au trezit un avînt în lumea muncitorească, a cărei conştiinţă puternică se asocia cu un „spirit combativ de natură aproape revoluţionară“ [27]. La rîndul său, I. Răducanu, lider al Partidului naţional ţărănist şi fost ministru al muncii, vorbind despre muncitori, nu avea în vedere numai scopuri politicianiste, ci recunoştea o situaţie de fapt cînd spunea: „astăzi, din ce în ce mai mult, lucrătorul este privit şi trebuie să fie privit [...] ca un om, ca o personalitate, care are dreptul să se dezvolte, care are dreptul să fie socotit de toţi ca un factor principal pentru progresul omenirii“ [28].

Am putea crede, din cele cîteva aprecieri, că recunoaşterea unor atribute de seamă ale forţei proletariatului au fost însoţite şi de măsuri legislative care să contribuie la îmbunătăţirea situaţiei materiale a acestuia sau la afirmarea lui în viaţa politică concretă de stat. Deşi statul burghez român a formulat şi adoptat numeroase legi privind direct pe muncitori, totuşi, nu toate au avut eficienţă din cauza prevederilor restrictive incluse în ele, după cum altele au fost pur şi simplu eludate. Preocuparea de bază a burgheziei în elaborarea legislaţiei muncitoreşti a fost, aşa cum mărturisea un alt fost ministru al muncii — Gh. Mîrzescu — să se găsească căile cele mai eficiente pentru armonizarea tuturor factorilor producţiei: capitalul, munca şi elementul tehnic. „Să păzim statul — spunea el — de robia muncii, dar şi de mizeria ideologiei anarhiste“ [29], înţelegînd prin aceasta ideologia comunistă. Lozinca *armoniei sociale* apare tot mai frecvent şi se va menţine multă vreme în arsenalul propagandistic burghez în motivarea aplicării unor legi muncitoreşti, cît şi în doctrinele politice de partid. Este adevărat că, în condiţiile economice postbelice, contribuţia tuturor factorilor sociali ar fi putut juca un rol de seamă în consolidarea şi refacerea statului. Dar armonia socială, atît de des afişată, nu se putea înfăptui într-un stat în care existau clase sociale cu obiective economice şi politice deosebite, iar unele reforme absolut necesare nu aveau menirea să altereze cu nimic conţinutul burghez al orînduirii sociale. Cîteva afirmaţii provenind din cercurile burgheze sînt edificatoare în această privinţă.

Într-o prezentare a guvernării generalului Averescu se recunoştea necesitatea unei legislaţii muncitoreşti, ca urmare a avîntului revoluţionar din anii 1918—1921 dar, în acelaşi timp, se subliniază intenţia burgheziei de a canaliza acest avînt în aşa zise scopuri naţionale. „Nu vrem să ne punem contra vremii — se scria în această prezentare. Înţelegîndu-i rostul, vrem să fim cu ea, fără însă să depăşim, după cum unele momente politico-sociale tind să încerce. Şi fiindcă depăşirea aceasta este foarte lesnicioasă acolo unde înţelegerea fenomenelor sociale este greoaie şi deci periculoasă prin interpretările simpliste la care poate da naştere, de aceea vrem să punem la îndemîna maselor, dornice de libertate prin organizare, normele după care va putea să urmărească, pe cale paşnică

---

[27] George Strat, *Evoluţia dreptului de asociaţiune în România*, Tipografiile române unite, f. a., p. 9—10.

[28] I. Răducanu, *Ministerul Muncii. Importanţa sa în organizarea de stat a poporului român*, Tipografiile române unite, Bucureşti, 1932, p. 5.

[29] Arhiva istorică centrală, Fond Oficiul de studii sociale şi relaţii internaţionale, ds. nr. 127/1922, vol. III, f. 11.

și evolutivă, toate scopurile care cadrează cu buna lor stare materială și morală, cît și cu interesele noastre naționale“ [30]. Același aspect și aceeași intenție este subliniată și de I. Răducanu, cînd scria despre rolul Ministerului Muncii : „Departe de a ținti o răsturnare a stărilor actuale, întreaga stăruință a Ministerului Muncii este condusă de spiritul de împăciuire a intereselor tuturor claselor, pornind de la adevărul elementar că nu poate fi progres economic decît într-un cadru de pace socială“ [31]. Fruntașul țărănist, ca și alții, menționa că departamentul muncii, prin activitatea sa, nu are „dorința de a răsturna ceea ce este, ci de a schimba în mai bine situația socială și economică de astăzi“ [32], că el trebuie să mențină echilibrul social deasupra intereselor particulare ale unora și altora [33], că, în sfîrșit, scopul lui esențial era armonizarea factorilor de producție [34] și aplicarea unei politici sociale preventive [35]. În consecință, eforturile burgheziei s-au desfășurat în jurul acestor probleme destul de greu de rezolvat : ce legislație trebuia elaborată pentru armonizarea factorilor de producție ; pînă la ce limite se putea extinde gama concesiilor și ce metode erau mai eficiente — concesiile sau represiunea — pentru a preveni convulsiile sociale.

Așa după cum s-a mai afirmat, burghezia era conștientă de era nouă de după război, de rolul clasei muncitoare și importanța ei în viața economică și socială a statului. Față de mișcările revoluționare, față de revendicările legitime muncitorești, burghezia nu mai putea rămîne impasibilă și satisfacerea, măcar parțială, a acestora, se punea cu toată acuitatea. Unul din politicienii burghezi afirma că „numărul prea mare al grevelor, agitațiunile și mișcările de zi cu zi ale meseriașilor de la noi din țară și din întreaga lume, revendicările lor zilnice, toate sînt simptome doveditoare că chestiunea uvrieră nici nu s-a fixat definitiv și că raportul dintre muncă și capital e încă deschis [...]. Este cu atît mai util — continua el — pentru țara noastră a se soluționa această problemă, cu cît asistăm astăzi la noi la cele mai mari frămîntări sociale — adevărate convulsii sociale — care, prin intensitatea lor, periclitează însăși existența statului, dacă nu vor fi urgent satisfăcute. Urgența problemei și utilitatea ei în timpurile de adînci prefaceri de astăzi, nu poate scăpa nimănui“ [36].

Prima acțiune care a precedat elaborarea unei legislații muncitorești a fost înființarea Ministerului Muncii și a Ocrotirilor Sociale, legată de promisiunea solemnă, făcută în parlament, că acesta „va fi laboratorul unde se va plămădi și vor căpăta satisfacție toate revendicările și aspirațiile muncitorimii“ [37]. Promisiunea era cu atît mai necesară cu cît în momentul în care se discuta înființarea noului minister — mărturisirea vine de la primul titular, Grigore Trancu-Iași — „pe străzile capitalei și în toate centrele industriale, drapelul roșu înlocuise drapelul tricolor“, cînd „în jurul Atheneului (sediul de atunci al Parla-

---

30 „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale“, I, nr. 5—8, august—noiembrie 1920, p. 328.

31 I. Răducanu, *Zece ani...*, p. 6.

32 Idem, *Ministerul Muncii. Importanța...*, p. 16.

33 D. Constantinescu, *Istoricul organizării Ministerului Muncii*, în vol. *Zece ani de politică socială...*, p.16.

34 I. Răducanu, *Ministerul Muncii. Importanța...*, p. 12.

35 *Ibidem*, p. 13.

36 D. R. Ioanițescu, *Charta muncii. Contractul colectiv...*, p. 10—11.

37 „Monitorul oficial“, nr. 45, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 11 august 1920, p. 974.

mentului — E.B.) erau demonstrații cu drapelul roșu"[38], cu alte cuvinte se desfășurau puternice demonstrații muncitorești.

Înființarea Ministerului Muncii a produs, după cum era firesc, anumite reacții în rîndurile opiniei publice românești. Grigore Trancu-Iași menționa că a avut de luptat cu numeroase prejudecăți întrucît, inițial, nu se concepea crearea unui astfel de minister, considerat inutil și numai pentru a imita străinătatea[39]. Alții considerau că Ministerul Muncii a fost înființat pentru a sluji drept scut exclusiv apărării clasei muncitoare[40], după cum alții, mai ales socialiștii, fără a-i nega importanța, îl credeau, și nu greșeau, pus în slujba capitalismului[41].

Justificarea oficială, inserată în raportul lui Al. Averescu către rege, pentru înființarea ministerului, era pusă în legătură cu necesitatea unificării legislației muncitorești, legislație cu un conținut diferit în Transilvania, Bucovina și vechea Românie. „Pentru atingerea acestui țel — menționa raportul — era nevoie deci, de înființarea unui organ competinte corespunzător, organ de studiu și cercetare pe de o parte, iar pe de altă parte, organ de execuție, supraveghere și directive unitare"[42].

Dacă am lua această afirmație ruptă de alte intenții urmărite de burghezie, am înclina să fim de acord cu ea. Numai că nu numai acest obiectiv avea prioritate în acele momente de tensiune socială — legislația muncitorească a fost unificată pînă în 1936 — ci atenuarea mișcărilor revoluționare, prin crearea unei instituții noi care, prin titlu și prin programul de activitate afișat, putea abate atenția muncitorimii în direcții mai puțin periculoase pentru burghezie.

---

[38] Gr. Trancu-Iași, *Camerele de muncă și Consiliul superior al muncii. Discursurile rostite în Cameră și Senat și Textul legii,* Imprimeriile statului, București, 1927, p. 6. Imaginea aceasta i-a rămas bine întipărită în minte întrucît ea a fost evocată de Gr. Trancu-Iași în mai multe rînduri. „Se cunosc împrejurările în care ministerul (muncii — E.B.) a fost creat — scria el, în 1928. Pe atunci exista o agitație extraordinară provocată de mișcarea muncitorească ; grevele nu conteneau ; în fiecare zi se vedeau cortegii în frunte cu drapele roșii. La întemeierea Ministerului Muncii erau numai în București cîte 50—60 de greve pe zi, deosebit de grevele din restul țării și mai ales grevele din regiunea Jiului unde se află Petroșenii cu bogățiile lui miniere" (Gr. Trancu-Iași, *Legislația muncitorească și cooperatistă,* București, 1928, p. 32), unde, după propria-i mărturisire, se proclamase „republica diamantului negru". Aici greviștii au fost bătuți cu funia udă (Idem, *Începuturile Ministerului Muncii,* Scrisul românesc, București, 1936, p. 5). În 1936, Gr. Trancu-Iași a evocat încă o dată situația din 1920 : „Greve pretutindeni : 1.700.000 de zile de lucru pierdute din pricina grevelor. Sufereau lucrătorii, producțiunea și consolidarea țării" *(Ibidem).* La rîndul său, C. Argetoianu scria în memoriile sale că a asistat la „enorme cortegii de muncitori" care străbăteau străzile Bucureștiului (V. Liveanu, *Mișcarea muncitorească din București în anii 1917—1921,* „Studii", revistă de istorie, XII, 1959, nr. 5, p. 174).

[39] Gr. Trancu-Iași, *Începuturile Ministerului...,* p. 3—4.

[40] I. Răducanu, *Zece ani...,* p. 3 ; v. și „Monitorul oficial", nr. 45, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 11 august 1920, p. 974.

[41] „Monitorul oficial", nr. 42, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 7 august 1920, p. 884 ; „În acel moment — scria I. I. Mirescu — cînd grevele se succedau unele după altele, guvernul Averescu face prima încercare de recunoaștere a forțelor sindicale prin legea grevelor, după ce în acel an se înființase Ministerul Muncii, care, în urma legii conflictelor de muncă, avea să devină mai tîrziu, ceea ce este azi, o instituție de comprimare a drepturilor clasei muncitorești și aservirea acesteia intereselor capitaliste ale patronatului și guvernului" (I. I. Mirescu, *Op. cit.,* p. 9).

[42] D. Constantinescu, *Op. cit.,* p. 14 ; I. Răducanu, *Ministerul Muncii...,* p. 67, „Buletinul muncii și Ocrotirilor sociale", I, nr. 5—8, august—noiembrie, 1920, p. 328.

Într-o dare de seamă asupra activității Ministerului Muncii, între 1 aprilie 1920 și 1 ianuarie 1922, se menționa că față de amploarea acțiunilor revoluționare „crearea unei instituții oficiale, menită să canalizeze opera de normalizare în domeniul social era indispensabilă, legată fiind de însăși existența și consolidarea statului". Noul organ nu trebuia să permită continuarea stării de nesiguranță și nici perpetuarea „urii între categorii chemate să colaboreze în muncă și prin muncă", ci o conlucrare a acestora în vederea progresului economic și social al României. „Judecată sub acest aspect — continua darea de seamă — înființarea Ministerului Muncii și Ocrotirilor Sociale apare ca o necesitate de ordin social, economic și național, apare ca una din cele mai înțelepte măsuri de prevedere luate de guvernul Averescu în perioada primei sale guvernări" [43].

În aceeași manieră, dar cu mai multă exactitate, sînt înfățișate scopurile Ministerului Muncii de către I. Setlacec, unul din funcționarii superiori ai acestui departament. El arăta că ministerul respectiv „era o creațiune conștientă a bărbatului de stat care știa că orice curente sociale manifestate și canalizate spre directive sigure sînt mai puțin amenințătoare dacă în esență au acest caracter, decît acelea înăbușite sau sugrumate. Și apoi — continua I. Setlacec — elementare principii de psihologie socială cereau imperios crearea unui organ special de protecțiune către care să se poată îndrepta aspirațiile, năzuințele și reclamațiile nemulțumiților, scoborînd, chiar și numai pentru această idee... nivelul urcat uneori al nemulțumirilor colective" [44]. Deci, în mod aparent, Ministerul Muncii trebuia să demonstreze în ochii opiniei publice „grija" guvernului față de aspirațiile de înnoire ale clasei muncitoare, dar, în același timp, fără a neglija tendința de adaptare la noua situație creată după război și de modernizare a aparatului de stat, să canalizeze curentele sociale pe un făgaș care să nu lezeze orînduirea capitalistă. Pentru a putea obține asemenea rezultate, calea reformelor apărea în opinia unor reprezentanți ai burgheziei mult mai practică și mai eficientă decît calea represiunii [45]. Dealtfel, însuși tabloul situației sociale din acea vreme, descris într-o dare de seamă a guvernării averescane, îndeamnă la prudență și la promovarea unei politici de concesii care însă, să nu afecteze ordinea existentă: „Mersul crescînd al grevelor în 1920, avînd ca scop de cele mai multe ori revendicări cu caracter politic, tendința de imixtiune a maselor muncitorești în conducerea întreprinderilor prin acreditarea consiliilor de uzină, apariția dezordonată și fără control a sindicatelor muncitorești [...] iată, în cîteva cuvinte, tabloul social în centrul căruia își face apariția Ministerul Muncii". Și, în același document, se arată clar ce rol a jucat acest minister ca primă reformă în legislația muncitorească: „Se poate afirma cu certitudine că neînființarea la timp a Ministerului Muncii ar fi avut consecințe grave pentru siguranța statului nostru" sau ar fi putut produce „o deviere a evoluției sociale către momente grave" [46].

Nu sîntem înclinați să acordăm tot creditul celor afirmate în darea de seamă a guvernului Averescu, cu atît mai mult cu cît, conform unor informații provenind de la unii foști miniștri ai acestui departament, Ministerul Muncii, la

---

[43] *Partidul poporului, Studiu asupra situației țării în martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 155.

[44] I. Setlacec, *Din activitatea Ministerului Muncii în raport cu Biroul Internațional al Muncii*, în vol. *Zece ani de politică socială...*, p. 101.

[45] *Ibidem.*

[46] *Partidul poporului, Studiu...*, p. 156; M. Mușat și I. Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921.*, Edit. politică, București, 1971, p. 231; I. Setlacec, *Op. cit.*, p. 102. Acesta din urmă scria: „Lipsa unui minister al muncii în România după război ar fi dat curentelor sociale o intensitate și o directivă depășind cu totul interesele de ordine și de activitate continuă și progresivă a statului".

început, nu s-a bucurat de prea mult sprijin financiar din partea statului [47]. De fapt, statul burghez, prin intermediul noului departament, își asuma puterea de a interveni — legea înființării ministerului și alte legi ca acelea ale aplanării conflictelor de muncă, a asociațiilor profesionale, a camerelor de muncă, a jurisdicției muncitorești ș.a., constituind cadrul juridic legal — în raporturile dintre muncă și capital și pentru asigurarea producției. Armonizarea celor doi factori — muncă și capital — însă, aflată permanent în atenția cercurilor conducătoare, n-a reușit și nici n-avea să reușească. O dovadă concludentă în acest sens o constituie numeroasele conflicte de muncă izbucnite în intervalul dintre cele două războaie mondiale.

Un lucru este cert, însă. Războiul a răscolit conștiința umanității, a adîncit lupta de clasă, a ridicat gradul conștiinței proletariatului. Aceste fenomene au determinat manifestarea clasei muncitoare de pretutindeni, inclusiv în România, ca forța social-politică cea mai avansată, legată de dezvoltarea forțelor de producție și de progresul societății [48]. Totodată, mișcarea revoluționară de după primul război mondial a impus statelor și oamenilor o mai mare preocupare pentru problema muncii ca factor nu numai în viața economică, ci și în cea social-politică. Majoritatea statelor au trebuit să înființeze ministere ale muncii sau direcții speciale [49] și să încerce o adaptare la noua situație creată de consecințele războiului.

După opinia noastră, înființarea Ministerului Muncii și a Ocrotirilor Sociale în România, fără a nega rolul ce i s-a atribuit — preîntîmpinarea și atenuarea convulsiilor sociale și elaborarea legislației muncitorești corespunzătoare unor necesități obiective — a însemnat, în primul rînd, *o recunoaștere de jure și de facto* a clasei muncitoare, ca o clasă de sine stătătoare, cu obiective politico-sociale bine definite, căreia nu-i era indiferent ce fel de regim de viață și de muncă i se oferă. De aceea, politica internă a oricărui guvern care și-a asumat puterea în perioada interbelică, a căutat, prin sistemul de legi elaborat de Ministerul Muncii, să încline mai mult spre concesii și numai în cazuri extreme să apeleze la represiune.

Volumul de activitate a Ministerului Muncii a fost extrem de încărcat, iar problemele supuse soluționării nu și-au găsit întotdeauna finalizarea și înțelegerea necesară. Cu toate greutățile întîmpinate, el a reușit să efectueze unele statistici asupra numărului muncitorilor și a întreprinderilor, să cunoască unele realități din fabrici, uzine sau ateliere prin intermediul Inspecției muncii, să organizeze un sistem unitar al Asigurărilor sociale, să înființeze școli profesionale, un oficiu de orientare profesională, institute psihotehnice, un institut pentru studiul alimentației muncitorilor și un altul pentru studiul fiziologiei muncii.

---

[47] Inițial, Ministerul Muncii a fost considerat ca un departament de mîna a treia întrucît, după cum scria I. Răducanu, în 1929, politica socială în România nu ajunsese „să ocupe un loc de primă lojă, ci s-a mulțumit să ocupe un loc de galerie". (I. Răducanu, *Ministerul Muncii. Importanța . . .*, p. 11). Nici localul în care a fost instalat la început n-a fost corespunzător. După mai multe mutări, Ministerul Muncii s-a instalat în Calea Griviței. (Gr. Trancu-Iași, *Începuturile Ministerul Muncii . . .*, p. 9).

[48] Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social-politic din România în anii de după 1918*, „Forum", Științe sociale, VI, *Cercetări privind Istoria României*, 1970, p. 46.

[49] În Germania, Ministerul Muncii a fost creat la 21 martie 1919, în Anglia în 1916, în Țările de Jos la 22 decembrie 1922, în Spania la 2 iunie 1924, în Argentina la 19 ianuarie 1923, în Italia la 15 iulie 1923, în Columbia la 7 noiembrie 1923, în Brazilia la 30 aprilie 1923 (v. Arhiva istorică centrală, Fond Oficiul de studii sociale și relații internaționale, ds. nr. 9/1924, f. 1—7).

într-o formă mai redusă, uneori apelînd la bunăvoinţa opiniei publice, a înfiinţat cîteva colonii de vară pentru ucenici şi a construit un număr redus de locuinţe (circa 300—400) pentru muncitori. Cu multă greutate, a putut aplica, pînă în 1936, un sistem legislativ unitar pe întreaga ţară. Toate acestea au reprezentat, fără îndoială, un progres faţă de perioada dinainte de 1919, un efort de adaptare al administraţiei de stat la noile realităţi şi cerinţe interne şi la împrejurările internaţionale din acel timp în legătură cu munca. Din acest punct de vedere, cel puţin în opinia unor cercuri ale burgheziei, activitatea Ministerului Muncii şi sistemul de legi elaborat de el, ar fi avut aproape aceeaşi importanţă ca reforma agrară şi reforma electorală.

LA FONDATION DU MINISTÈRE DU TRAVAIL

Résumé

Après la première guerre mondiale, la bourgeoisie roumaine se trouvait en présence de plusieurs problèmes économiques et sociaux qui visaient à moderniser l'appareil d'État et à l'adapter aux nouvelles conditions, determinées par le parachèvement de l'unité nationale. Dans cet article on insiste sur le problème de la législation ouvrière ; on y analyse les causes qui ont déterminés l'élaboration d'une telle législation, les buts suivis par la bourgeoisie dont la conciliation de deux facteurs : le travail et le capital, dans les conditions de l'élan révolutionnaire ; puis il est question de la fondation du Ministère du Travail, le 30 mars 1920, de son activité législative et de l'attitude d'une partie de la bourgeoisie et du prolétariat à l'égard de cette nouvelle institution.

MIHAIL MANOILESCU DESPRE NECESITATEA INDUSTRIALIZĂRII ROMÂNIEI

DE

VASILE C. NECHITA

Ideea propășirii economice și sociale a României pe calea industrializării, pe calea creării și dezvoltării unei puternice și moderne industrii naționale, a frămîntat și mișcat cele mai mari și mai influente spirite ale neamului nostru. Încă „din secolul trecut — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — numeroși patrioți, animați de idealuri progresiste, de grijă pentru soarta țării, s-au preocupat să găsească soluțiile care să schimbe situația social-economică deosebit de grea a României din vremea lor. Ei au atras atenția că aceasta nu se poate înfăptui fără dezvoltarea puternică a industriei“ [1].

Economiști, istorici și literați ca Dionisie Pop Marțian, Petre Sebesean Aurelian, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Alex. D. Xenopol, Constantin Dobrogeanu-Gherea etc. au militat cu convingere și hotărîre pentru dezvoltarea echilibrată, a complexului economic național, în care industria, agricultura, comerțul și celelalte ramuri de activitate să ocupe locul ce li se cuvine ; pentru încurajarea și apărarea industriei naționale în totalitatea ei și în mod special a ramurilor ei de bază ; pentru crearea unui profil industrial adecvat, a unei structuri industriale moderne și eficiente ; pentru promovarea neabătută și cu fermitate a politicii protecționiste etc.

Continuînd pe această linie de gîndire economică progresistă, industrialistă, ideologii burgheziei române de la începutul secolului XX și mai ales din perioada interbelică, cum ar fi : V. Brătianu, St. Zeletin, Mihail Manoilescu, I. N. Angelescu, N. P. Arcadian, Mitiță Constantinescu etc. au pus problema necesității și posibilității industrializării României în mod și mai tranșant, și mai imperativ, și mai insistent.

Trăind într-o perioadă în care se încheiase procesul de făurire a statului unitar român, se crease cadrul național propice, favorabil, dezvoltării mai rapide a forțelor de producție, în care burghezia industrial-financiară autohtonă manifesta un sporit interes pentru dezvoltarea economico-socială independentă, prin „noi înșine“, și în care curentul antiindustrialist pierde teren prin slăbirea considerabilă a moșierimii ca clasă și a conservatorilor ca partid politic, grație reformei

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al IX-lea Congres al P.C.R.*, Editura politică, București, 1965, p. 21.

agrare din 1918—1921 şi a celorlalte reforme cu caracter democratic, economiştii români dintre cele două războaie mondiale au făcut din industrializare nu numai un motiv al confruntărilor doctrinare şi parlamentare, ci şi un teren al activităţii practice, al acţiunii nemijlocite.

Între industrialiştii burghezi români din epoca interbelică, care au făcut din industrializare idealul vieţii lor ştiinţifice şi guvernamentale, Mihail Manoilescu ocupă un loc central.

Analiza vieţii şi activităţii lui Mihail Manoilescu conduce la concluzia că în evoluţia sa politică, în general sinuoasă, se conturează două perioade interdependente şi totuşi uşor distincte.

Prima perioadă, pînă, aproximativ în jurul anului 1931, se distinge, în ciuda încadrării sale, la început în Partidul Poporului şi apoi în Partidul Naţional Ţărănesc, printr-o orientare politică mai aproape de cerinţele progresului economic şi social, de imperativul dobîndirii şi consolidării independenţei şi suveranităţii naţionale a ţării noastre.

A doua perioadă, după 1931 — anul rupturii survenite între el şi Carol al II-lea în urma afacerii Marmorosch-Blank — se caracterizează printr-o conduită politică dominant contradictorie şi falimentară. În această perioadă, deşi, formal, rămîne tot timpul în afara grupărilor politice de extremă dreaptă, în fapt, Manoilescu împărtăşeşte şi chiar teoretizează, nu fără reţineri, nu fără rezerve, unele dintre ideile lipsite de originalitate şi perspective istorice propagate zgomotos de către ideologii fascişti.

Spunem nu fără reţineri, nu fără rezerve, fiindcă după părerea noastră, Mihail Manoilescu nu poate fi pus pe acelaşi plan cu nici unul dintre ideologii fascişti români din epoca respectivă. El nu a îmbrăţişat, cîtuşi de puţin, politica de dictat — dovada o constituie absenţa sa voluntară din guvernele dictaturii fasciste ; nu s-a manifestat ca un antisemit şi, de asemenea, nu a înţeles, nici un moment, să sacrifice, în numele ideologiei fasciste, interesele naţionale.

Este absolut adevărat că, în deceniul al patrulea, el a militat pentru apropierea ţării noastre de Germania nazistă, dar tot aşa de adevărat este, credem noi, faptul că o atare poziţie a fost determinată, întîi de toate, de convingeri economice şi nu politice.

Posibilitatea redresării economico-financiare a ţării, a echilibrării balanţei de plăţi, ca urmare a desfacerii mărfurilor tradiţionale româneşti (cereale, lemn şi petrol) pe piaţa germană la preţuri sensibil mai mari decît pe celelalte pieţe şi angajarea Germaniei de a încuraja şi sprijini efectiv industrializarea României, în care Manoilescu a crezut cu naivitate şi care pînă la urmă s-a dovedit a fi în bună măsură formală, sînt, după noi, argumentele economice principale care explică atitudinea sa progermană.

Intuirea perspectivelor politice ale României în conjunctura creată după 1933, cînd ea a fost părăsită de toate puterile occidentale şi aruncată în braţele forţelor hitleriste, alunecarea treptată şi limitată spre ideologia şi politica corporatist-fascistă italiană şi mai puţin naţional-socialistă germană, au, fără discuţie, partea lor de contribuţie, însă nu principală, ci secundară, subsidiară.

Că lucrurile stau aşa, este suficient să arătăm că, în 1942, adică în plin război mondial, în plină dependenţă economică şi politică a României faţă de Germania, Mihail Manoilescu nu ezită să afirme că „nu este destul să realizăm un optimum pentru ansamblul european, ci trebuie ca acesta să coincidă şi cu o serie de „optim-uri mai mititele" pentru fiecare dintre naţiunile continentului" ; că „schimbul dintre Germania şi Sud-Est se face astfel plătind munca unui singur lucrător industrial german cu munca a 8 ţărani români" ; şi că *„nu pe un astfel de echilibru economic se poate clădi Europa de mîine"* [2].

---

[2] Mihail Manoilescu, *Europa sudestică în marele spaţiu economic european*, Bucureşti, 1942, p. 9 şi 14 (subl. în text).

Dacă pe lîngă acestea mai avem în vedere și faptul că Mihail Manoilescu nu a participat, ca demnitar de stat, la nici una din guvernările de extremă dreaptă, atunci aprecierea că el a probat, în cea de a doua parte a vieţii şi activităţii sale, o concepţie politică întrucîtva diferită de cea a fasciştilor notorii, pare mai puţin hazardată. Oricum însă, din punct de vedere politic, el a fost şi rămîne inconstant, oscilant, în timp, atît în gîndirea politică cît și în activitatea practică.

Inconstanţa aceasta politică, ideatică și în timp, pe care a afișat-o Mihail Manoilescu, înainte şi după anul 1931, este rezultatul acţiunii unei multitudini de factori, subiectivi și obiectivi.

Credinţa că monarhia, continuitatea dinastică, este singura modalitate de a asigura echilibrul politic necesar, de a pune capăt primatului și puterii absolute a partidelor în viaţa ţării, devotamentul faţă de Carol al II-lea, devotament care avea să fie serios zdruncinat în 1931 cînd suveranul îl exclude, pentru aproape un deceniu, din viaţa politică a ţării, dorinţa de a se realiza politic, resentimentele faţă de socialism şi încrederea constantă în corporatismul de tip italian, sînt principalii factori subiectivi care aruncă o anumită lumină asupra motivelor pentru care Mihail Manoilescu a părăsit platforma democraţiei burgheze, pe care s-a situat în prima perioadă, pentru a ajunge să simpatizeze cu politica dreptei extremiste, în cea de a doua.

Concesiile pe care le face politicianul Manoilescu politicii extremiste nu pot fi înţelese și explicate numai și nu în primul loc pe baza factorilor subiectivi inseraţi mai sus. Mult mai însemnaţi, determinanţi chiar, sub aspectul puterii de înrîurire, sînt factorii obiectivi, climatul social-economic și politico-ideologic din perioada interbelică.

Atîta timp cît capitalismul se găsea într-o perioadă de stabilizare relativă, cît contradicţiile sale interne se exprimau în forme mai puţin violente, cît burghezia industrial-financiară, pe poziţiile căreia s-a situat, s-a pronunţat şi a luptat, cu oarecare constanţă și hotărîre, pentru înfăptuirea unor reforme cu caracter democratic, pentru industrializarea ţării „prin noi înșine", Mihail Manoilescu, cu toate că s-a lăsat mînat de niște convingeri și principii monarhiste, s-a menţinut, totuși, în limitele unor cerinţe obiective și s-a prezentat ca un gînditor burghez cu vederi neoliberale.

Îndată însă ce contradicţiile capitalismului au izbucnit cu violenţă — fapt ilustrat de marea criză economică din 1929—1933 și de instabilitatea economică și politică ce i-a urmat — și a apărut clar că oligarhia financiară, regimul burghez nu mai putea face uz de vechile metode, de politica tradiţională — liberală și neoliberală — Mihail Manoilescu — politician nu de catedră, ci de guvernămînt — cedează treptat presiunii vremii, timpului, conjuncturii interne și internaţionale și acţionează, mai mult sau mai puţin, în spiritul orientării extremiste a vieţii politice.

Cînd și-a dat seama că a greșit, cînd a înţeles că ar fi fost mult mai bine să rămînă în afara frămîntărilor politice tulburi prin care a trecut ţara noastră după criza din 1929—1933, pentru că trebuie să recunoaștem că Manoilescu a fost, în cele din urmă, conştient de acest lucru, era deja mult prea tîrziu. Tributul pe care l-a plătit politicianismului, a făcut ca în viziunea sa politică să coexiste și să se întrepătrundă într-o manieră ciudată, într-o formă curioasă, teze și idei relativ înaintate, cu suficiente locuri comune, teorii eclectice, oportuniste și diversioniste.

Politicianul Manoilescu n-a avut, așadar, o ascendenţă liniară, o profesiune de credinţă singulară și statornică. Dar, aceasta nu l-a împiedicat în chip hotărîtor, pe economistul Manoilescu să se formeze, să se dezvolte și să se afirme pe o linie tematică, în esenţă aceeași, în întreaga perioadă interbelică.

Ar fi greșit să se creadă că economistul nu a recepţionat, într-o oarecare măsură, influenţa dăunătoare a politicianului, că el a evitat tot timpul și pe de-a-ntregul contradicţiile și impasurile acestuia.

Conştienţi că concepţia politică şi-a pus, în mod neîndoielnic, amprenta asupra gîndirii ştiinţifice, nu putem totuşi să nu încercăm o disociere între politicianul şi economistul Manoilescu şi să recunoaştem că economistul a fost mult prea mare pentru ca politicianul să poată submina partea perenă a doctrinei economice.

Teoria manoilesciană a protecţionismului şi schimbului internaţional cu corolarul ei teoria industrializării, cu toate limitele ei gnoseologice şi de clasă, reprezintă un bun cîştigat de ştiinţa economică naţională şi universală faţă de care nu putem fi indiferenţi. Oricît de mare ar fi distanţa între politician şi economist, Manoilescu rămîne în istoria ştiinţei economice româneşti şi universale prin sîmburele raţional al doctrinei economice, prin ampla şi argumentata fundamentare a ideii necesităţii şi posibilităţii industrializării tuturor ţărilor lumii şi în mod deosebit a României.

Teoria protecţionismului şi schimbului internaţional, care constituie suportul doctrinar, argumentaţional, al teoriei industrializării, a fost elaborată în deceniul al treilea al secolului nostru, adică în perioada cea mai intensă şi mai rodnică de activitate desfăşurată de Mihail Manoilescu pe tărîm economic.

Ulterior, în a doua parte a vieţii şi activităţii sale, el n-a făcut altceva decît să expliciteze, să detalieze, să popularizare şi mai ales să apere teoria sa asupra protecţionismului şi schimbului internaţional şi respectiv teoria industrializării, împotriva tuturor acelora care au atacat-o, din interior şi din exterior.

Ediţia germană a lucrării sale fundamentale: *Teoria protecţionismului şi schimbului internaţional*, apărută în 1937 la Berlin, în care se reia şi se dezvoltă întreaga problematică economică a primei ediţii publicate la Paris şi în care se dau răspunsuri neconciliante criticilor ce i se aduseseră în perioada 1929—1937 [3], polemicile angajate cu antiindustrialiştii români şi străini în aceeaşi perioadă [4] şi conferinţele ţinute între 1937—1942, în ţară şi peste hotare, inclusiv în Germania, pe tema necesităţii, oportunităţii şi posibilităţii industrializării tuturor ţărilor agricole şi în special a ţării noastre, atestă, în chip convingător, că ideile de bază, de fond ale teoriei manoilesciene asupra protecţionismului şi schimbului internaţional şi respectiv asupra industrializării n-au fost nici retractate şi nici abandonate.

În plină expansiune economică, politică şi militară a Germaniei naziste, Manoilescu a afirmat, cu curaj şi în repetate rînduri, că naţiunile care îşi orientează producţia spre ramurile cu o productivitate inferioară, oferă străinătăţii posibilitatea de a le exploata [5]; că cooperarea ţărilor agrare în cadrul unui spaţiu economic mai mare este extrem de complicată şi de grea fiindcă ele ar trebui să renunţe la „avantajele economice incontestabile ale industriei lor proprii care există, pentru a aştepta avantajele presupuse, eventuale, posibile sau probabile ale unei colaborări într-o viitoare comunitate economică" [6]; că specializarea noastră în producţia cerealieră şi în exportul de cereale brute duce inevitabil la monocultură, care sfîrşeşte în părăduire şi jaf [7]; că toată bogăţia ţărilor occiden-

[3] G. Taşcă, *Liberalism, corporatism, intervenţionism*, Bucureşti, 1938; Firmin Oulès, *Le problème du commerce international*, Paris, 1934; „Lumea nouă", an. VI, 1937, nr. 7—8.

[4] Wagemann, *Der neue Balcan*, Hamburg, 1939; W. Grävell, *Industrializare cu orice preţ ?*, „Braune Wirtschaftspost", aprilie 1938; Idem, *Comerţul exterior conceput ca tovărăşie*, „Braune Wirtschaftspost", oct., 1938 etc.

[5] Mihail Manoilescu, *Lupta între două veacuri. Ultim răspuns d-lui Gh. Taşcă*, Bucureşti, 1938, p. 35.

[6] Idem, *În chestiunea industrializării ţărilor agricole*, „Lumea nouă", nr. 11—12, 1938, p. 243—244.

[7] Idem, *Europa sudestică în spaţiul economic european*, p. 23.

tale este datorată productivității mari a industriei lor [8]; că industrializarea [9] este un proces quasi nelimitat în timp și rațională din punct de vedere economic, deoarece duce la folosirea mai eficientă a forțelor de muncă și la creșterea substanțială a venitului național; că rezultatele economice, sociale și culturale ale industrializării legitimează politica de încurajare și de protecție a industriei naționale [10]; și că industria proprie, oricît de protejată [11], este mai eficientă decît agricultura chiar de la începutul existenței sale.

Toate aceste idei, judecate prin prisma conținutului și mai ales a momentului istoric (1937—1942) dovedesc, că între cele două perioade din viața și activitatea lui Mihail Manoilescu, diferite ca evoluție politică, există o evidentă continuitate, destule permanențe pe planul gîndirii economice. Crearea teoriei protecționismului și schimbului internațional și a teoriei industrializării, în prima perioadă, reluarea și apărarea unora dintre aspectele lor esențiale, în cea de a doua, reprezintă, în mod cert, o dovadă elocventă de constanță relativă și de perenitate a gîndirii sale economice.

Bine informat asupra stadiului și specificului dezvoltării noastre industriale, grație investigațiilor teoretice proprii și activității practice desfășurate la Ministerul Industriei și Comerțului, Mihail Manoilescu și-a dat ușor seama că România se găsea în situația paradoxală și absurdă de a produce totdeauna mai scump decît în străinătate. Ea ar trebui să fie, potrivit convingerii sale, în mijlocul Europei o „adevărată Japonie, în care produsele industriale să fie fabricate la prețuri extrem de scăzute față de cele ale occidentului“ [12] și asta pentru că salariile erau de o ieftinătate fabuloasă, materiile prime agricole și minerale abundente și foarte ieftine, combustibilul, energia și transporturile, de asemenea ieftine.

Forma directă, intransigentă și puțin îngroșată în care Mihail Manoilescu subliniază carențele industriei românești din perioada interbelică, reflectă preocuparea sa de a convinge opinia publică și, în primul loc, factorii de răspundere, de necesitatea unui program național de industrializare și nicidecum intenția aprioricä de a subestima, așa cum s-ar părea la prima vedere, potențialul industrial existent și progresele înregistrate de România pe linia industrializării, îndeosebi, în cel de al IV-lea deceniu al secolului nostru.

Dialogul neîntrerupt și tăios, angajat cu apărătorii teoriei „România, țară eminamente agricolă“, despre care spunea că este „o formulă eminamente idioată“ [13], l-a obligat pe Mihail Manoilescu să se apropie cu mare atenție de realitățile românești din timpul său, să le studieze și să-și spună deschis părerea asupra stadiului și sensului dezvoltării economiei noastre naționale.

Cercetarea lor temeinică și, în general, obiectivă l-a ajutat să se clarifice asupra evoluției vieții social-economice, să-și dea seama de vulnerabilitatea doctrinei și politicii antiindustrialiste și să elaboreze o teorie proprie cu privire la schimbul internațional și la industrializare.

Cunoașterea caracterului economiei românești și a legăturilor ei cu economia europeană a reprezentat, deci, punctul de plecare în crearea teoriei sale econo-

---

[8] Idem, *Productivitatea și rentabilitatea în economia românească*, București, 1941, p. 8.

[9] Idem, *Europa sudestică în spațiul economic european*, p. 24.

[10] Idem, *Evoluția economiei industriale*, în *Enciclopedia României*, vol. 3, București, 1936, p. 259—260.

[11] Idem, *Doctrinele și teoriile noastre în lumina criticii. Răspuns lui Gh. Tașcă*, Bucovina, 1937, p. 50.

[12] Idem, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 389.

[13] Idem, *Autarhie economică*, „Analele economice și statistice“, an. XVII, nr. 7—9, București, 1934, p. 15.

mice şi, în acelaşi timp, sursa de argumente cu care a fundamentat necesitatea şi posibilitatea industrializării ţării noastre, în condiţiile date ale epocii interbelice.

Important de subliniat, dintr-un început, în această ordine de idei, este adevărul că teoria industrializării a lui Mihail Manoilescu nu reprezintă o creaţie singulară în peisajul gîndirii economice româneşti. Ea se înscrie în filonul de gîndire industrialist-burgheză, care străbate, aşa cum am arătat mai sus, întreg secolul al XIX-lea şi continuă pînă în deceniul al cincilea al secolului nostru.

Ceea ce este particular însă lui Mihail Manoilescu, ceea ce-l individualizează, îl deosebeşte de ceilalţi industrialişti din veacul trecut şi din perioada interbelică, este faptul că el a pus, pentru prima dată în istoria ştiinţei economice româneşti, la baza teoriei industrializării, o doctrină personală, nouă şi în multe privinţe originală, cu privire la protecţionism şi schimbul internaţional ; că a încercat o determinare, o cuantificare, a criteriilor ştiinţifice după care trebuie înfăptuită practic industrializarea (coeficientul de industrializare, coeficientul de calitate, coeficientul de participare naţională) [14] ; că a schiţat un profil teritorial şi de ramură al industriei în România mult mai aproape de cerinţele şi posibilităţile noastre decît al altor industrialişti [15] ; şi că s-a străduit realmente, în calitate de demnitar de stat, să micşoreze prăpastia ce exista între teorie şi practica economică cotidiană.

Aceste cîteva elemente de originalitate ale sistemului teoretic manoilescian, pe care am ţinut să le punctăm de la început, au, gîndim noi, mai întîi, darul de a prefaţa şi de a trezi interesul pentru discuţia ce ne propunem s-o deschidem în continuare şi apoi, de a motiva atenţia pe care o acordăm celui ce-a fost şi rămîne Mihail Manoilescu.

Rezultantă deci a unor necesităţi obiective, stringente şi imediate, teoria industrializării a lui Mihail Manoilescu se bazează, înainte de toate, pe ideea considerată, nu fără temei, imbatabilă, a superiorităţii intrinseci a industriei. *Dreptul la existenţa industriei depinde*, scria el, *de relaţia care există într-o ţară agricolă între superioritatea comparativă a agriculturii faţă de industrie şi de superioritatea intrinsecă a industriei asupra agriculturii ;* sau, altfel spus, de relaţia între productivitatea aferentă (PA) a agriculturii şi productivitatea aferentă (PI) a industriei. În situaţia în care superioritatea comparativă a agriculturii asupra industriei este mai mică decît superioritatea intrinsecă a industriei $a/i<d$), producţia industrială directă este mai avantajoasă şi prin urmare, industria are „dreptul necontestat la existenţă" [16].

Insistînd asupra superiorităţii intrinseci şi asupra avantajelor naţionale pe care le întruneşte activitatea industrială, Mihail Manoilescu arată că *„industria nu este numai cheia bogăţiei statelor moderne"* [17], condiţia hotărîtoare a dinamizării şi susţinerii lor fiscale, ci şi *o mare bază de cultură şi de educaţie spirituală.*

Dezvoltînd însă, pe un alt plan, ideea că industria este o mare şi autentică şcoală naţională, motiv în plus pentru a i se acorda maximum de atenţie, Mihail Manoilescu îşi exprimă făţiş opinia că poporul care nu a trecut printr-o asemenea şcoală nu-şi poate dobîndi independenţa economică, singura care îngăduie afirmarea deplină a geniului său ; nu-şi poate apăra cuceririle şi integritatea teritorială, ştiut fiind că organizarea unei apărări moderne depinde, în cea mai mare măsură, de capacitatea industriei proprii de a produce mijloace tehnice,

---

[14] Vasile Nechita, *Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României*, „An. şt. Univ. Iaşi", secţiunea III a, Tomul XIV, 1968, p. 109—111.

[15] *Ibidem*, p. 109—120.

[16] Mihail Manoilescu, *Die nationalen Produktivkräfte und der Aussenhandel*, Berlin, 1937, p. 219 (subl. ns.).

[17] Idem, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, „Cugetarea", Bucureşti, 1942, p. 136 (subl. ns.).

materiale, de apărare și de subzistență a armatei și a națiunii ; și nu poate aspira, nu se poate ridica, la o viață economică superioară, obiectiv necesară pentru faza istorică pe care o trăim.

În dezacord cu antiindustrialiștii (poporaniștii, ideologii burgheziei agrare etc.) care negau necesitatea evoluției spre o viață economică națională superioară, care calificau ca anormală deplasarea de la agricultură la industrie, Manoilescu declară răspicat că în țara noastră trebuie creată o viață economică superioară, că poporul român trebuie, obligatoriu, să treacă de la ritmul agricol la ritmul industrial cerut de epoca modernă, pentru că pe o economie națională bazată pe producția orzului și a porumbului nu se poate clădi viitorul unui popor și nu se poate stabili o „specializare" a producției europene, în care specialitatea noastră ar consta în a trimite porumbul în Apus, pentru ca, în schimbul muncii a zece lucrători, pe timp de un an, să primim ceea ce produce acolo și ceea ce ar putea produce la noi — munca unui singur lucrător.

Contestînd seriozitatea și valabilitatea științifică a argumentelor cu care antiindustrialiștii încercau să justifice imposibilitatea dezvoltării industriei în România, Mihail Manoilescu arăta : să explici neindustrializarea noastră, prin lipsa unui debușeu extern, atunci cînd ea se află în faza incipientă, debușeu care devine o chestiune actuală numai după ce industria autohtonă ajunge să acopere 80—90% din cerințele pieței naționale, și prin lipsa debușeului intern, cînd la unele articole industriale, producția proprie acoperă abia 1% din consumul total, este mai mult decît nonsens, este o absurditate [18].

Nevalabilă și inacceptabilă pentru cele mai multe ramuri ale industriei românești este, demonstra Mihail Manoilescu, și teza potrivit căreia industriile moderne de masă nu pot lua naștere și nu pot ființa într-o țară agricolă decît dacă „există o piață internă capabilă să absoarbă cel puțin acel minim de produse care corespunde capacității unei singure fabrici mari, de acele proporții-limită sub care producția devine nerentabilă" [19]. Subtilă și, în principiu, veridică, teza ca atare nu este, după părerea sa, susținută de realitățile românești din perioada interbelică, deoarece acestea atestă că reforma agrară din 1918—1921, sporind puterea de cumpărare a țărănimii, nu a îngustat, ci, dimpotrivă, a creat un debușeu, o piață largă pentru produsele industriale indigene ; debușeul României, apreciază el, era insuficient numai pentru uzinele de înaltă tehnică specială, cum ar fi cele de automobile, de coloranți, de produse farmaceutice și electrice, dar nu și pentru întreprinderile mari de morărit și panificație, de postavuri, pînzeturi și textile, de mobilă și acid sulfuric, de mașini agricole și îngrășăminte etc. ; piața, deci, cu tot caracterul ei limitat, exista ; lipsea însă industria națională capabilă să o satisfacă, s-o consolideze și s-o extindă continuu.

În fundamentarea legitimității și posibilității construirii marii industrii în România, Manoilescu combate nu numai afirmațiile absolutizante cu privire la rolul pieței în procesul industrializării, ci și pe cele referitoare la rolul resurselor materiale și financiare proprii.

Prompt și sigur de justețea poziției sale, replicîndu-i lui Timov, care se străduia să acrediteze ideea că lipsa materiilor prime de bază, a cărbunelui și a fierului, reprezintă o piedică gravă în calea industrializării noastre, Mihail Manoilescu declară răspicat că „după noi — oricît de curios ar părea — această lipsă nu e atît de gravă cum s-ar crede și nu constituie o piedică neînlăturabilă, pentru bunul cuvînt că astăzi industria metalurgică din toate țările se bazează, în mare măsură, pe fierul vechi și pe minereul de fier importat" [20]. Și apoi, completează el, dacă mai avem în vedere că noile progrese științifico-tehnice lasă să se între-

---

[18] *Ibidem*, p. 224.
[19] *Ibidem*, p. 225.
[20] Mihail Manoilescu, *Politica economică a României față de depresiunea mondială*, București, 1932, p. 19.

vadă posibilitatea înlocuirii cărbunelui cu alte surse de energie, că în industria construcţiilor de maşini există mari rezerve de economisire a metalului, că industria noastră metalurgică îşi propune să acopere doar trebuinţele interne şi că în cele mai multe maşini ponderea fierului şi a oţelului întrebuinţat variază între 10—15%, ne dăm lesne seama că „se poate concepe construirea de maşini în ţară cu fier importat din străinătate“ [21].

Spre deosebire de teoreticienii ţărănişti, care se pronunţau pentru o industrializare limitată ca profil şi ca posibilitate de extensiune dincolo de dimensiunile pieţei naţionale, Manoilescu susţine şi schiţează un program industrial polivalent care, pornind de la realităţile româneşti, să grăbească valorificarea maximă a tuturor bogăţiilor naturale şi nu numai a celor agricole şi să economisească cît mai mult posibil, materia primă, forţa de muncă şi capitalurile de care dispuneam [22].

Adept al creării şi dezvoltării marii industrii, Mihail Manoilescu a intuit, mai din timp şi mai bine decît mulţi dintre contemporanii săi, că industrializarea ţării noastre trebuie orientată în două direcţii principale: în direcţia satisfacerii consumului intern, pentru toate industriile care se pot dezvolta pe baza acestuia şi în direcţia exportului.

Relativ bine argumentată, ideea necesităţii dublei industrializări a României reprezintă un contrarăspuns, printre cele mai raţionale şi mai de luat în seamă, dat teoriei „industrializării limitate“, susţinută de doctrinarii şi demnitarii ţărănişti şi arată, o dată în plus, că viziunea lui Manoilescu în problemele majore ale industrializării se detaşează apreciabil de cea a economiştilor cu care a polemizat pe o asemenea temă şi chiar de cea a multor industrialişti care, ca şi el, au apărat interesele burgheziei industrial-financiare din ţara noastră.

Modul, principial diferit, de detectare şi caracterizare a forţelor dinamice ale economiei româneşti, a transformărilor produse de ele şi a perspectivelor ce se desprindeau din liniile ei de mişcare, critica slăbiciunilor teoriei şi politicii poporanist-ţărăniste nu l-au împiedicat, totuşi, pe Manoilescu să admită că ţărănismul are meritul de a fi fost, cel puţin la începuturile sale, un protest împotriva exploatării satelor şi o reacţie împotriva soluţiei preconizate de unele cercuri ale burgheziei liberale, de a întemeia o industrie naţională prin spolierea ţărănimii. Evidenţiindu-l, precizează, însă, în acelaşi timp, că pentru o mişcare care nu ar fi condus niciodată destinele ţării, un asemenea merit ar fi fost singur suficient ca să-i fixeze un loc de frunte în istoria politică şi socială a României; dar, pentru una care a guvernat de două ori şi care a dispus, mai cu seamă, în prima guvernare, de largi prerogative, aşa ceva este cu totul insuficient; oricine putea să ceară şi să aştepte de la ea mult mai mult decît a dat pe linia dezvoltării sociale şi economice a ţării sau, măcar, pe linia îmbunătăţirii condiţiilor de muncă şi de viaţă ale ţărănimii.

Luînd drept criteriu de apreciere valorică eficienţa, respectiv, rezultatele efective şi potenţiale, trebuie să recunoaştem că între formulele şi căile de dezvoltare economică a României indicate de poporanişti şi ţărănişti şi cele recomandate de Manoilescu, reprezentant de seamă al burgheziei industriale, există deosebiri esenţiale. Soluţia construirii, dezvoltării şi organizării unei mari industrii naţionale, multilateral dezvoltate, susţinută de el, corelată cu modernizarea pe această bază a tuturor ramurilor economiei naţionale şi, în primul rînd, a agriculturii, este radical opusă soluţiei orientării exclusive spre agricultură, propuse de poporanişti şi net superioară soluţiei intensificării producţiei agricole şi „industrializării satelor“ preconizate de ţărăneşti.

---

21 *Ibidem*, p. 19.

22 Mihail Manoilescu, *Politica producţiei naţionale*, Bucureşti, 1923, p. 58.

Explicînd cauzele care au făcut posibilă existența acestei discrepanțe între teoria și practica industrializării burgheze, între justificarea, cu argumente dintre cele mai convingătoare, a necesității industrializării și rezultatele ei concrete, într-o lucrare recentă [23] se arăta, lucru cu care sîntem întru totul de acord, că ele teoria și practica industrializării burgheze, între justificarea, cu argumente dintre industrialiste burgheze și, în al doilea rînd, în contradicția acută între necesitatea obiectivă a industrializării, care nu putea să nu fie recunoscută și teoretizată, și posibilitățile reale de înfăptuire pe care le oferea cadrul social-economic, situația României în economia mondială, limitele impuse de interesele de clasă înguste ale cercurilor conducătoare autohtone și ale cercurilor imperialiste străine.

În ciuda limitelor impuse de interesele clasei de pe pozițiile căreia a gîndit și a acționat și de concesiile pe care economistul le-a făcut politicianului, în deceniul al IV-lea al secolului nostru, modul în care pune și argumentează necesitatea industrializării — socotită cale fundamentală de depășire a fazei în care ne aflam și de apropiere a noastră de țările avansate — dovedește că Mihail Manoilescu a fost unul dintre cei mai proeminenți industrialiști români din perioada interbelică.

MIHAIL MANOÏLESCO SUR LA NÉCESSITÉ DE L'INDUSTRIALISATION DE LA ROUMANIE

Résumé

Dans le présent travail l'auteur met en discussion quelques problèmes relatifs à la place et au role de M. Manoïlesco dans la pensée économique roumaine et universelle contemporaine. Tout d'abord, on tente une analyse de la manière dans laquelle a évolué la pensée économique et politique de M. Manoïlesco dans les décennies trois et quatre de notre siècle, avec le but de démontrer que l'économiste a eu une évolution moins sinueuse que le politicien. On insiste ensuite sur la concéption industrielle de Manoïlesco et on souligne les éléments particuliers qui le distinguent des autres économistes roumains contemporains avec lui.

[23] Nicolae Văleanu Ivanciu, *Opinii cu privire la gîndirea economică burgheză din România interbelică*, „Lupta de clasă", nr. 2, din 1968, p. 117.

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA". *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, sub redacția F. Constantiniu, L. Demény, D. Mioc, Ș. Papacostea, Șt. Ștefănescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, 446 p.

După 11 ani de la apariția volumului al V-lea (1962), publicația *Studii și materiale de istorie medie*, inaugurată în 1956, revine în actualitate prin apariția celui de al VI-lea volum. Structural, volumul ni se prezintă într-o manieră nouă, evident îmbunătățită. În locul a două rubrici (*Studii* și *Miscellanea*) cu care ne obișnuiseră volumele anterioare, sînt în acest volum cinci rubrici și anume: *Studii și articole; Comunicări, note, discuții; Izvoare și instrumente de lucru; Addenda et corrigenda; Recenzii și prezentări.*

Volumul însumează un mare număr de materiale, cu o problematică bogată și variată ceea ce exprimă, o dată în plus, „dimensiunile" cercetărilor de istorie medievală din țara noastră. Sînt, în acest tom, valoroase contribuții privitoare la istoria economică, socială, politică și culturală, la organizarea internă, dreptul feudal, istoria bisericii, a învățămîntului etc.

Rubrica *Studii și articole*, care reunește șapte materiale, este inaugurată de Șt. Ștefănescu cu un articol sinteză (*Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*). Făcînd retrospectiva ultimului deceniu de cercetare, autorul remarcă cu satisfacție realizările, individuale ori colective, din toate compartimentele istoriei medievale: publicarea izvoarelor, organizarea de stat, studierea vieții social-economice, istoria politică, raporturile cu Poarta, cercetarea fenomenelor culturii, gîndirea politică. Referindu-se la perspective Șt. Ștefănescu înfățișează direcțiile principale către care se îndreaptă eforturile istoricilor: publicarea, în continuare, a tuturor categoriilor de izvoare, întocmirea de bibliografii, dicționare istorice, dezvoltarea studiilor de demografie istorică, studierea relațiilor între stăpîni și țărani, structura economică a marilor domenii, organizarea fiscală. Se vor amplifica, de asemenea, cercetările de filozofie a istoriei, istoriografie și teoria istoriei. De o atenție specială trebuie să se bucure istoria medievală universală, atît de bine reprezentată, altădată, de școala istorică românească.

Economia piscicolă și dreptul de pescuit în Transilvania în secolele XI—XIV, se intitulează studiul semnat de E. Lazea. Utilizînd o informație extrem de bogată, autorul schițează locul și rolul pescuitului în ansamblul îndeletnicirilor din epoca feudală. Bogăția în pește a rețelei naturale de ape, pescăriile și heleșteiele special amenajate, uneltele pescuitului, eficiența practică a pescuitului, raportul între dreptul de folosire a apelor și dreptul general de proprietate feudală asupra pămîntului, obligațiile feudale legate de această activitate economică, iată principalele aspecte ce s-au impus a fi rezolvate de către autor.

O nouă descoperire în arhivele genoveze prilejuieşte lui Şerban Papacostea un foarte interesant studiu intitulat: *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut.* Este vorba, concret, despre o însemnare, din august 1386, de pe un registru de socoteli al administraţiei oraşului Caffa, care aminteşte existenţa a doi domni în Moldova: Constantin şi Petru. Primul nu este altul decît Costea voievod, amintit numai în pomelnicul de la Bistriţa. Cel de al doilea este Petru Muşat. Analizînd poziţia fiecăruia dintre aceşti voievozi şi raporturile existente între ei, autorul face constatări revelatoare privitoare la stadiul procesului de desăvîrşire a unităţii Moldovei, urmările unificării întregului teritoriu al principatului moldovean de mai tîrziu, în jurul nucleului de pe valea Moldovei, asupra relaţiilor cu Ţara Românească, sfîrşitul stăpînirii tătare pe teritoriul Moldovei. Studiul distinsului cercetător Şerban Papacostea reprezintă o substanţială contribuţie la elucidarea procesului de constituire a statului feudal moldovenesc şi a succesiunii primilor domni moldoveni. De precizat că actul de închinare al lui Petru Muşat faţă de regele Poloniei, Vladislav Iagello, nu este din 6 mai 1387 (p. 46), cum, greşit, l-a publicat Mihai Costăchescu, ci din 26 septembrie 1387 (Cf. Gh. Duzinchievici, *O rectificare,* „Revista istorică română", III, p. 385).

În intenţia completării propriilor lucrări despre sfatul domnesc şi marii dregători, curteni şi slujitori, N. Stoicescu, într-un amplu şi documentat studiu, analizează o altă latură a aparatului de stat şi anume, subalternii marilor dregători: logofeţii, postelniceii, spătăreii, banii (bănişorii), vorniceii, vistiernicеii, păhărniceii, stolniceii, comişii, clucerii, armaşii, şetrarii, uşereii, portarii, pitarii şi cămărăşeii. *(Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XV — mijlocul sec. XVIII)).*

Rolul cărţii şi al tiparului în stabilirea şi întărirea legăturilor culturale între români constituie o problemă încă insuficient cercetată în istoriografia noastră. Studiind aspectul unui manuscris muntean inedit, aflat în rafturile Bibliotecii publice de stat a U.R.S.S. din Leningrad *(Tetraevanghel* slav din 1471, scris pe timpul lui Radu Vodă, de către popa Dobromir) Ludovic Demény *(Cartea şi tiparul — promotori ai legăturilor culturale dintre ţările române în secolul al XVI-lea),* stabileşte un fapt de mult presupus şi anume „pătrunderea tradiţiei cărţii manuscrise moldovene în domeniul copierii cărţii de rit din Ţara Românească" (p. 94). Cel dintîi tipograf care şi-a desfăşurat activitatea în Ţara Românească, Macarie, a putut să dispună, arată cu temei autorul, atunci cînd şi-a săpat literele de rînd, iniţialele, frontispiciile, vignetele etc., de „exemplarele cărţi manuscrise muntene copiate după modele moldovene". Tiparul lui Macarie ni se înfăţişează astfel „ca un rezultat remarcabil de legătură şi continuitate dintre tradiţia moldoveană şi creaţia munteană" (p. 95). Prin iscusinţa tipografului Macarie, tradiţia cărţii manuscrise moldovene a putut pătrunde în întreg spaţiul locuit de români. Tipăriturile chirilice din Transilvania din secolul al XVI-lea sînt vizibil influenţate de tiparul macarian. Sînt discutate, apoi, şi alte aspecte care demonstrează legăturile culturale dintre români. Aşa sînt comenzile de cărţi ori patronarea tipăriturilor. Autorul aduce multe mărturii prin care dovedeşte că „producţia de cărţi chirilice româneşti era destinată să satisfacă cerinţele românilor din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în egală măsură" (p. 102). Cartea românească şi tiparul chirilic, conchide autorul, „examinate din punctul de vedere al unităţii de origine, de neam şi de limbă a poporului român, dezvăluie o latură importantă a legăturilor dintre ţările române" (p. 108).

Stăruind asupra unor surse informative engleze, deosebite ca gen, valoare şi volum de informaţii, Paul Cernovodeanu aduce în circuitul ştiinţific date noi privitoare la viziunea străinilor asupra ţării şi poporului român *(Ţările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi primele decenii ale celui de al XVIII-lea).* Deşi inegale ca valoare, conţinînd aprecieri grăbite şi multe erori, aceste informaţii completează documentaţia privi-

toare la originea poporului român şi latinitatea limbii, geografia fizică, resursele economice, populaţie, clasele sociale, oraşele, organizarea administrativă, politică, militară, cultură, artă, etnografie, religie şi organizarea bisericească. Autorul, posesor al unei experienţe bogate în editarea şi analiza descrierilor călătorilor străini, manifestă multă prudenţă în receptarea acestor informaţii care, în multe cazuri, nu concordă cu realitatea.

Cu articolul Georgetei Penelea, *Regimul juridic al bîlciurilor în Ţara Românească (1774—1831)*, în care autoarea analizează aspectul juridic al acestei adunări periodice, cu multiple implicaţii în economie, se încheie această rubrică.

Comunicările, notele şi discuţiile, în număr de 11, abordează, de asemenea, o problematică foarte variată. Este vorba despre istoria bisericii (R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XV)*, analiza formulei documentare „prădalica să nu fie“ (O. Sachelarie, *Contribuţii la studiul formulei „prădalica să nu fie“)*, instituţiile de drept public (Al. Herlea, *Dietele din Transilvania autonomă)*, una dintre instituţiile specifice mentalităţii şi sistemului juridic feudal (Al. Constantinescu, *Ploconul)*, istoria preţurilor (Ruxandra Cămărăşescu şi Coralia Fotino, *Din istoria preţurilor. Evoluţia preţului cailor în Ţara Românească (secolele XV—XVII)*), istoria comerţului (H. Jaeger, *Aspecte din istoria comerţului bănăţean în secolul al XVIII-lea. Pe marginea unor registre vamale)*, arendarea moşiilor (Ioana Constantinescu, *Arendarea moşiilor în Moldova pînă la Regulamentul organic)*, biografii de cronicari (I. Corfus, *Completări la biografia cronicarilor Şerban şi Grigore Andronescu)*, revoluţia lui Tudor Vladimirescu (C. Şerban, *Mişcarea revoluţionară din 1821 în presa europeană)*, istoria învăţămîntului (Maria Bălan, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Oltenia în secolul al XVIII-lea)* şi, în sfîrşit, primul răspuns la una dintre opiniile lui Henri H. Stahl, expuse în lucrarea *Controverse de istorie socială românească* (Bucureşti, 1969), (Florin Constantiniu, *Fărîmiţarea feudală: opinii pentru o discuţie)*.

Cronica comunei Slatina-Timiş (O. Marchescu), *Materiale româneşti din arhive străine* (D. Mioc), *Însemnări de pe cartea veche românească* (Aurora Ilieş), *Documente inedite din arhiva Cretzulescu* (Marieta Adam), *Documente din arhivele iugoslave referitoare la răscoala din 1784, condusă de Horea, Cloşca şi Crişan* (N. Gavrilovič) formează conţinutul rubricii de *Izvoare şi instrumente de lucru*.

Rubrica *Addenda et corrigenda*, inaugurată de acest volum şi semnată în întregime de D. Mioc, îşi propune, „să întregească sau să rectifice informaţii, opinii sau ipoteze ale medieviştilor din ţară sau străinătate privind istoria societăţii feudale, în primul rînd a celei româneşti“ (p. 381).

19 recenzii şi prezentări ale unor valoroase lucrări din domeniul medievisticii româneşti şi universale încheie acest bogat şi valoros volum.

Prin multitudinea problemelor abordate de autori, prin ţinuta ştiinţifică a materialelor publicate, ca şi prin organizarea acestora, volumul constituie o reuşită remarcabilă a istoriografiei noastre. Revenirea în actualitate a acestei publicaţii, ca dealtfel, şi a culegerii similare de istorie modernă, constituie împlinirea unei necesităţi.

I. Toderaşcu

ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1972, 279 p.

Adolf Armbruster abordează una dintre cele mai interesante şi, totodată, dificile probleme ale istoriografiei noastre — romanitatea românilor — problemă care a reţinut atenţia numeroşilor cercetători români şi străini din domeniul istoriei, dreptului, geografiei, filologiei, etnografiei.

Un principal merit al lucrării rezidă în însuşi scopul acesteia, mărturisit de autor şi realizat în condiţii ştiinţifice apreciabile : stabilirea „imaginii pe care şi-au făcut-o românii înşişi, cît şi celelalte popoare despre originea neamului românesc" (p. 6). În concepţia autorului, romanitatea românilor este „ideea despre descendenţa romană a românilor din coloniştii romani transplantaţi în Dacia traiană", de aici decurgînd o serie de alte idei complimentare : ideea stăruinţei elementului roman în Dacia după anul 271, ideea unităţii de neam a românilor din teritoriul locuit de ei, ideea latinităţii limbii române, ideea esenţei romane a unor obiceiuri şi datini populare.

Lucrarea tratează o perioadă îndelungată — sec. al X-lea — sec. al XVIII-lea — pentru care autorul a trebuit să consulte un număr uriaş de informaţii. După cum se ştie, despre romanitatea românilor s-au scris, de către autori români sau străini, zeci de lucrări ; în bibliotecile din ţară şi străinătate, se găsesc, de asemenea, informaţii preţioase relative la problema pe care autorul o tratează, multe din ele inedite. A. Armbruster, pasionat cercetător, a inclus toate informaţiile cunoscute, ca şi pe cele pe care le-a descoperit şi le-a valorificat. Lucrarea capătă, astfel, caracterul unui „corpus al acestor mărturii".

Încadrarea evenimentelor între secolele X şi XVIII nu este întîmplătoare. În secolul al X-lea, în spaţiul carpato-dunărean, procesul de etnogeneză a poporului român luase sfîrşit. Este „momentul apariţiei conştiinţei românilor despre originea lor romană" (p. 6). În secolul al XVIII-lea are loc politizarea naţională a ideii de romanitate a românilor, cînd aceasta devine o armă spirituală, în lupta pentru drepturile sociale şi naţionale ale românilor.

Lucrarea cuprinde şase capitole : *Afirmarea internaţională a romanităţii orientale* (sec. X—XIII) ; *Descoperirea latinităţii limbii române* (sec. XIV—XV) ; *Politizarea ideii romanităţii românilor ; Domnia lui Mihai Viteazul ; Barocul şi epoca de aur a culturii medievale naţionale ; Politizarea naţională a ideii romanităţii.* Volumul se încheie cu un amplu rezumat în limba germană şi cu o listă bibliografică.

Consultarea unei foarte bogate literaturi de specialitate, a izvoarelor (unele, după propria afirmaţie a autorului, se impun, cu acuitate, a fi reinterpretate), maniera de tratare a problemelor îngăduie autorului numeroase şi interesante observaţii şi concluzii. Astfel, în privinţa primelor informaţii referitoare la poporul român — asupra cărora s-au purtat şi se mai poartă încă discuţii — autorul crede că, pentru a le lua în considerare, trebuie să acceptăm existenţa, la sfîrşitul primului mileniu, a unei romanităţi orientale a cărui chintesenţă a rezistat pînă astăzi, fiind localizată în spaţiul carpato-dunărean. Aceste menţiuni, deşi se referă la populaţia românească din sudul Dunării, care avea o organizare politică superioară şi era în contact direct cu lumea bizantină, „îşi păstrează valoarea, în egală măsură, şi pentru românii din nordul Dunării. Explicaţia stă în numele comun ce oglindeşte originea şi limba comună" (p. 16). Totodată, cercetările arheologice au dovedit existenţa, în acest timp, a unei unităţi de viaţă materială în spaţiul carpato-dunărean şi în unele regiuni de la sudul fluviului.

Un alt aspect asupra căruia autorul insistă este acela privind posibilităţile de informare a umaniştilor despre romanitatea românilor. Este cunoscut că umaniştii au studiat scrierile antichităţii. Acestea conţin informaţii despre cucerirea romană a Daciei şi evenimentele următoare. După opinia autorului însă, principala sursă de informare a umaniştilor o constituie însuşi poporul român, prin intermediul unor misiuni politice şi religioase, a unor cărturari care au străbătut ţările române. O altă posibilitate de informare a umaniştilor este oferită de „filiera" polonă şi maghiară. Unii umanişti italieni s-au stabilit în Polonia şi Ungaria, după cum unii tineri aparţinînd nobilimii acestor ţări au studiat în Italia.

A. Armbruster insistă, de asemenea, asupra politizării ideii de romanitate a românilor. El face o distincţie clară între politizarea europeană şi politizarea naţională. Prima are loc în secolul al XVI-lea, cînd interesele unor puteri —

Imperiul habsburgic, otoman, papalitatea — vor determina, cantitativ şi calitativ, informaţiile despre romanitatea poporului român. Principalele informaţii sînt furnizate de misionarii politici sau religioşi, trimişi în ţările române. Politizarea europeană a dus la cunoaşterea românilor de către alte popoare, a determinat apariţia unor noi teorii, unor noi argumente în favoarea originii romane şi a unităţii de neam a poporului român. Politizarea naţională a romanităţii românilor are loc, aşa cum s-a mai amintit, în secolul al XVIII-lea, în condiţiile accentuării luptei românilor pentru drepturi sociale şi naţionale.

Cartea semnată de A. Armbruster se caracterizează printr-o înaltă ţinută ştiinţifică, are un stil plăcut şi este rodul unei îndelungate şi migăloase cercetări de informare. Ea se încadrează printre principalele realizări ale istoriografiei noastre din ultima vreme.

Gh. Iacob

VLADIMIR DICULESCU, *Bresle, negustori şi meşteri în Ţara Românească (1830—1848)*, Biblioteca istorică, XL, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1973, 218 p.

Studiul lui Vladimir Diculescu prezintă o importanţă netăgăduită pentru cercetarea realităţilor româneşti din etapa care a precedat revoluţiei de la 1848 şi, mai cu seamă, din cea care stă sub semnul Regulamentului Organic. În organizarea şi interpretarea materialului oferit de cele două statistici, din 1831 şi 1835, autorul a desfăşurat o muncă deosebită, făcută cu rigoarea şi competenţa specialistului, care merită cele mai depline aprecieri. Ca unul care, prin cercetarea şi organizarea unui material statistic de gen — pentru Moldova [1] — cunoaştem modul de lucru pe acest fel de documente, facem aprecierile cu toată convingerea.

Vl. Diculescu, cu sobrietatea care-l caracterizează, se înscrie exact pe coordonatele impuse de specificul lucrării oferindu-ne toate datele cu privire la organizarea breslelor de negustori şi meşteri sub regimul regulamentar, exemplificîndu-şi expunerea cu datele extrase din cele două catagrafii amintite.

Expunerea este organizată în opt capitole. În ordinea succesiunii, acestea sînt următoarele : *Necesitatea unei reforme în Ţara Românească, Tratatul de la Adrianopol* (prevederile politico-administrative şi cele referitoare la libertatea comerţului), *Regulamentul Organic* (redactare, prevederi referitoare la comerţ, organizare vamală, carantine, industrie, căi de comunicaţie, tribunale de comerţ, organizare fiscală ş.a.), *Patentarii* (modalitatea de obţinere a patentelor, categoriile de patentari, drepturile şi îndatoririle acestora, organizarea lor ş.a.). *Breslele* (organizare, statut, ierarhie profesională, breslele de meşteşugari şi negustori, breslele etnice, patrimoniul, conducerea şi funcţiile breslelor), *Evoluţia statistică a patentarilor* (pe baza analizei catagrafiilor din 1831 şi 1835. Pentru perioada ulterioară anului 1835, din lipsa materialului, autorul s-a văzut constrîns să analizeze doar catagrafiile din 1840 şi 1844, în care sînt cuprinşi doar patentarii din oraşul Craiova). În ultimul capitol sînt ilustrate *Fenomenele* care reliefează *dezagregarea breslelor ;* în rîndul acestora sînt consemnate : concurenţa şi reclama, lupta de clasă şi imixtiunea oficialităţii în activitatea comercială.

[1] Gh. Platon, *Populaţia oraşului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, „Carpica“, revista muzeului judeţean de istorie Bacău, an II, 1969 şi *Populaţia oraşului Iaşi de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populaţie şi societate, Studii de demografie istorică*, Ed. Dacia, Cluj, 1972.

Cele 33 documente inserate în anexele lucrării întăresc constatările enunţate pe parcursul acesteia, reluate şi amplificate în concluzii.

Datele statistice furnizate de studiul lui Vladimir Diculescu sînt deosebit de utile pentru completarea conturului unei etape deosebit de interesante a epocii moderne a istoriei noastre. Creşterea numărului de negustori şi meşteri, diversificarea activităţii lucrative şi comerciale în oraşele şi tîrgurile Ţării Româneşti ilustrează, din plin, procesul intens de consolidare a noului, triumful acestuia în înfruntarea cu rînduielile feudale. Întregul material, însoţit de observaţiile şi concluziile autorului, lărgeşte cadrul în limitele căruia se înscrie dezvoltarea Principatelor în preajma revoluţiei de la 1848, oferă o perspectivă mai deplină asupra genezei şi cauzelor acesteia.

Am reproşa autorului că a fost prea sobru în expunerea sa ; că şi-a limitat prea strict observaţiile la obiectul cercetării. Am fi dorit *Observaţii preliminarii* mai largi, de natură să reliefeze condiţiile obiective pe care s-au altoit şi care au stimulat dispoziţiile regulamentare. Avem impresia că autorul acordă o importanţă exagerată convenţiei de la Akerman şi tratatului de la Adrianopol. Sublinierea mai puternică a unora din trăsăturile generale ale epocii de descompunere a feudalismului ar fi avut darul să fixeze mai exact locul acestor evenimente externe în procesul dezvoltării, în stimularea factorilor generaţi obiectiv de condiţiile interne proprii Principatelor. Descrierea prevederilor regulamentare cu privire la organizarea breslelor, a comerţului şi meseriilor ş.a., oricît de corectă ar fi nu este suficientă atîta vreme cît nu este însoţită de analiza atentă a realităţii pe care se altoia noua organizare, de sublinierea consecinţelor pe care le determină. În privinţa aceasta, considerăm noi, Vl. Diculescu putea să ne ofere mai mult. În egală măsură, concluziile s-ar fi impus să fie orientate într-o perspectivă mai largă, care să cuprindă şi noua structură a oraşului, definirea mai pregnantă a funcţiilor acestuia, a rolului său în lupta antifeudală.

Materialul şi concluziile cuprinse în studiul lui Vladimir Diculescu, absolut necesare pentru definirea mai exactă a proceselor economice şi sociale care au precedat revoluţia de la 1848 reprezintă o contribuţie preţioasă. Lucrarea, exemplu de pasiune şi competenţă profesională, lărgeşte sensibil orizontul unei epoci pentru cunoaşterea căreia se impun încă serioase şi îndelungate strădanii.

Gh. Platon

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA, *Corespondenţă* (Ediţie, studiu introductiv şi note de Ion Ardeleanu şi Nicolae Sorin), Editura Minerva, Bucureşti, 1972, 364 p. + XXII Introducerea.

Constantin Dobrogeanu-Gherea a întreţinut o vastă corespondenţă cu tovarăşii de idei, cu vechi cunoştinţe, cu membrii familiei, corespondenţă care oferă destule date pentru întregirea cunoaşterii personalităţii şi a epocii.

În acţiunea largă de depistare şi valorificare a izvoarelor, cerinţă imperioasă pentru frontul istoric din România, publicarea volumului la care ne referim — prima sinteză a corespondenţei lui Gherea — nu poate fi decît salutară. Culegerea de documente — precedată de o substanţială introducere — cuprinde materialul epistolar în două compartimente : *Corespondenţă trimisă de Constantin Dobrogeanu-Gherea* (102 scrisori) şi *Corespondenţă primită de Constantin Dobrogeanu-Gherea* (193 scrisori). În cadrul fiecăreia dintre cele două părţi, scrisorile sînt grupate, respectiv, pe destinatari şi expeditori, alfabetic şi cronologic. Majoritatea documentelor sînt inedite, parte fiind republicate, mai ales, după surse care astăzi sînt puţin accesibile (I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României*, 1881—1916, vol. I, *Mişcarea socialistă* (1881—1900), Ed. Ade-

vărul, Bucureşti, 1932; I. Torouţiu, *Studii şi documente literare)*. Republicarea unor scrisori după surse actuale („Manuscriptum", „Anale de istorie", „Magazin istoric") are în vedere unitatea şi utilitatea unui asemenea volum.

În funcţie de conţinut şi timp, corespondenţa poate fi plasată în trei mari perioade, cu orientări specifice: în preajma şi după războiul de independenţă; ultimul deceniu al secolului al XIX-lea; primele două decenii din secolul al XX-lea, cu anul *Neoiobăgiei* (1910) ca punct nodal (p. VII—VIII din *Introducere)*. În general, documentele oferă preţioase informaţii, cu caracter biografic, în măsură „să adîncească portretul moral şi spiritual al criticului", date asupra unor militanţi ai mişcării muncitoreşti şi socialiste de la noi, informaţii asupra diverselor aspecte ale mişcării muncitoreşti şi socialiste, asupra raporturilor lui Constantin Dobrogeanu-Gherea cu oameni de ştiinţă, cultură şi literaţi.

Reţine atenţia străduinţa editorilor de a ne oferi texte transcrise corect şi însoţite de numeroase şi valoroase indicaţii, referitoare la diferite persoane, evenimente, lucrări etc. Remarcăm utilitatea celor cîteva documente anexe şi a indicelui de nume din finalul volumului.

Atît întregirea datelor asupra personalităţii şi activităţii eminentului militant al mişcării socialiste din România, cît şi sporul de informaţii pentru problematica mişcării socialiste şi muncitoreşti, pentru unele evenimente şi fenomene proprii epocii în care a trăit Constantin Dobrogeanu-Gherea, impun volumul ca un instrument indispensabil cercetătorului istoriei moderne, istoriografului literar care are în vedere aceeaşi perioadă.

D. D. Rusu

CASSIUS DIO, *Istoria romană*, vol. I, traducere şi note de conf. univ. dr. A. Piatkowski, studiu introductiv de prof. univ. dr. Gh. Ştefan, Ed. ştiinţifică Buc., 1973, 819 p.

Opera lui Cassius Dio, reprezentant al istoriografiei greceşti din sec. al III-lea, prezintă o importanţă cu totul aparte pentru istoria poporului român. Aceasta întrucît, toate celelalte scrieri care se ocupau în mod deosebit de istoria regiunilor de la Dunărea de jos şi de cea a războaielor daco-romane nu s-au conservat pînă în zilele noastre. *Istoria romană* (῾Ρωμαικά sau Ρωμαικὴ ἱστορία a lui Cassius Dio rămîne, aşadar, singurul izvor istoric mai amplu pentru evenimentele amintite. Partea ce ne interesează în special ni s-a păstrat, din păcate, doar sub forma unor rezumate tîrzii întocmite de scriitorii bizantini Xiphilinus şi Zonaras.

Istoriografia noastră a manifestat, foarte de timpuriu, un real interes pentru acest istoric al antichităţii. Miron Costin şi fiul său Nicolae, stolnicul Constantin Cantacuzino, învăţatul domn Dimitrie Cantemir şi reprezentanţii Şcolii ardelene l-au folosit, indirect ori direct, în lucrările lor.

Traducerea parţială a acestei lucrări de către Anghel Demetrescu (cărţile LXI—LXXX, Buc., 1878) a însemnat un real serviciu făcut ştiinţei istorice româneşti. Se punea, astfel, la îndemîna cercetătorilor, un izvor de mare valoare ce putea fi utilizat cu mai multă uşurinţă. G. Popa-Lisseanu a reprodus, în volumul al II-lea al lucrării sale *Dacia în autorii clasici* (Buc., 1943), fragmente din cărţile LXVII, LXVIII, LXXI în traducerea lui Anghel Demetrescu, cărora le-a adăugat şi cîteva decade din cărţile LI şi LIV în traducere proprie.

Ceea ce s-a realizat în trecut nu mai corespunde, însă, stadiului actual de dezvoltare atins de ştiinţa românească. Progresele înregistrate de studiile istorice, interesul tot mai larg pentru antichitate fac cu atît mai necesară traducerea şi tipărirea, după normele moderne, a operei istoricilor greci şi latini, în primul rînd a acelora fără de care studierea istoriei geto-dacilor ar fi cu neputinţă.

Iată de ce, noua traducere a istoriei lui Cassius Dio, făcută de conf. univ. Adelina Piatkowski, constituie o apariţie tipografică care vine în întîmpinarea unei vechi şi reale necesităţi. Volumul I oferă celor interesaţi primele 44 de cărţi (I—XLIV) în care este narată istoria Romei de la origini pînă la moartea lui Caesar. Următoarele 36 de cărţi (XLV—LXXX) vor forma, probabil, conţinutul volumului al II-lea.

Traducerea a fost făcută, ne-o spune autoarea (p. 25), după textul stabilit de Ursulus Philippe Boissevain, ediţia 1898—1931, în patru volume, Weidmann, Berlin, retipărită întocmai în 1962. Pentru fragmente a fost utilizată şi ediţia Joanes Melber, apărută la Teubner în 1895.

Textul traducerii este însoţit de un amplu *Comentariu* (p. 615—819), nu mai puţin de 204 p., comentariu care face dovada unei înalte erudiţii. Cercetătorul, ori cititorul interesat de istorie, este astfel avizat permanent de veridicitatea faptelor. Autoarea realizează ceea ce se poate numi o traducere critică. Istoria lui Cassius Dio ni se prezintă, astfel, la adevărata ei valoare. Se fac, continuu, trimiteri la operele altor istorici greci şi latini care s-au ocupat de aceeaşi perioadă dintre care unii au fost cunoscuţi şi utilizaţi de Cassius Dio (Titus Livius, Tacitus, Plutarh etc.). Sînt citaţi adesea în note, pentru precizarea, confirmarea ori infirmarea unor date sau fapte : Titus Livius, Appian, Dionysios din Halicarnas, Plutarh, Cicero, Sallustius, Velleius Paterculus, Plinius, Suetonius, Macrobius, Valerius Maximus, Strabon, Caesar etc., amintind, fără să respectăm cronologia, doar pe aceia la care autoarea traducerii face cele mai multe referiri.

Alături de scrierile acestora, prof. Adelina Piatkowski a folosit, pentru *Comentariul* traducerii, lucrările celor mai prestigioşi cercetători din Europa în acest domeniu (J. Carcopino, Mathias Gelzer, G. Geyer, A. Klotz, F. Millar, F. Miltner, J. van Ooteghem, E. Schwartz, R. Syme).

Volumul este precedat de un *Studiu introductiv* semnat de prof. univ. Gh. Ştefan, în care este înfăţişată viaţa şi opera istoricului Cassius Dio, subliniindu-se, cum era şi firesc, importanţa acestei lucrări pentru istoria românilor.

Ţinuta ştiinţifică a acestui volum este dublată de o frumoasă ţinută grafică. Patru hărţi *(Italia în timpul Republicii, Campaniile lui Pompeius în Asia, Campania lui Caesar în Galia, Grecia, în sec. I. î.e.n.)*, de indiscutabilă şi imediată utilitate sînt anexate volumului.

Apariţia primelor 44 de cărţi din opera lui Cassius Dio, în traducerea şi comentarea conf. univ. Adelina Piatkowski, constituie un eveniment editorial deosebit de important. Următorul volum, care va grupa probabil celelalte 36 de cărţi ale operei lui Cassius Dio, este aşteptat cu un deosebit interes.

N. Toderaşcu

FERNAND GAMBIEZ, *Libération de la Corse*, Hachette Littérature, Paris, 1973, 318 p.

Apariţia unei noi colecţii „La libération de la France", sub conducerea distinsului istoric H. Michel, subliniază orientarea istoriografiei contemporane franceze spre adîncirea cunoaşterii istoriei mişcării de rezistenţă, factor decisiv în eliberarea Franţei. Pentru specialişti, ca şi pentru cei mulţi dornici de a cunoaşte în mod mai amănunţit acest fenomen multiform care a fost rezistenţa în general şi cea franceză în special, apariţia noii colecţii constituie o mare satisfacţie.

Prima lucrare din seria celor care se vor ocupa cu „Eliberarea Franţei" aparţine generalului Fernand Gambiez, preşedintele comisiei militare din cadrul „Comitetului de istorie al celui de al doilea război mondial" şi vicepreşedinte al Comisiei internaţionale de istorie militară comparată.

Interesul cititorului faţă de această lucrare este stimulat, în egală măsură, de tema tratată — eliberarea Corsicii de sub ocupaţia italiană şi germană de către mişcarea de rezistenţă, ca şi de modul în care autorul prezintă problemele politice şi sociale ale Corsicii în preajma şi în zilele eliberării sale.

Plin de admiraţie faţă de Frontul Naţional, condus şi animat de Partidul Comunist, şi care unea pe toţi patrioţii, generalul Gambiez reuşeşte, în lucrare, să prezinte importanţa luptei dusă în Corsica, îndeosebi pentru Franţa. Deşi acţiunea din Corsica nu prezenta o importanţă deosebită pentru ansamblul celui de al doilea război mondial, autorul reuşeşte să convingă pe cei interesaţi despre contribuţia pe care o pot aduce acţiunile de proporţii mai reduse la slăbirea duşmanului.

Insula Corsica — care, cum scrie autorul, a fost credincioasă Franţei încă din 1768 —, a fost, din cele mai vechi timpuri, obiectul de atracţie nu numai pentru popoarele riverane Mediteranei, ci şi pentru cele interesate în comerţul pe mare. Dorinţa de a o stăpîni a generat rivalitatea dintre Franţa şi Spania, Anglia şi Franţa dar mai ales între Italia şi Franţa.

Lupta pentru dominarea Corsicii a fost influenţată de realizarea unităţii naţionale a Italiei, de instalarea stăpînirii Franţei în nordul Africii, de deschiderea Canalului de Suez şi de politica Angliei în Gibraltar, Malta, Cipru şi Suez.

Începînd din primele decenii ale secolului nostru, rivalitatea franco-italiană a luat proporţii. Aceasta cu atît mai mult cu cît politica prin care Mussolini ţinea să-şi asigure un prestigiu urmărea, în primul rînd, revendicări teritoriale, precum şi dominaţia în Mediterană. Guvernul italian, prin presa şi propaganda sa a revendicat nu o dată Corsica. Populaţia insulei, aşa cum arată autorul, în mod convingător, a avut o atitudine ostilă fascismului şi Italiei condusă de Mussolini.

Dezastrul suferit de Franţa în 1940 a întărit hotărîrea Italiei de a supune Corsica. Deocamdată, însă, Mussolini a fost obligat să ţină seama de interesele Germaniei care, prin armistiţiu, a supus Corsica aceluiaşi regim ca şi orice alt departament francez din zona neocupată. Mult rîvnita bază navală de la Ajaccio, contrar aşteptărilor italiene, a fost neutralizată pînă la sfîrşitul ostilităţilor militare. În vederea îndeplinirii prevederilor impuse prin cele două armistiţii — italian şi german — insula a fost pusă sub controlul unor comisii italiene. Felul cum s-au purtat aceste comisii în diferitele centre ale Corsicii au produs o serie de tulburări, reprimate uneori, cu ajutorul armatei.

Lupta împotriva unei eventuale încercări de anexare a Corsicii la Italia a constituit unul din obiectivele mişcării de rezistenţă corsicane şi franceze.

După debarcarea aliaţilor (8 noiembrie 1942) în Africa de Nord, dominarea Corsicii a căpătat o mare importanţă pentru cele două tabere beligerante. Sentinelă a Franţei, în direcţia Alger-Marseille, Corsica constituia o escală indispensabilă pentru orice putere care dorea să-şi asigure stăpînirea în Mediterană.

Deosebirile de vederi care au existat între aliaţi cu privire la atacarea Corsicii, Sardiniei şi Siciliei au fost mult influenţate şi de neînţelegerile dintre generalii De Gaulle şi Giraud. Căderea lui Mussolini şi, apoi, capitularea Italiei au grăbit hotărîrea, nu a aliaţilor, ci a mişcării de rezistenţă corsicană, de a ataca trupele italiene complet dezorientate. Atacul asupra celor 80 000 de italieni a constituit semnalul luptei de eliberare. A fost, astfel, pusă în aplicare operaţia „Vezuviu", pregătită mai dinainte de mişcarea de rezistenţă din insulă, în strînsă legătură cu cea franceză. Cu toată ameninţarea pe care o prezentau trupele naziste care, evacuate din Sardinia, trebuiau să parcurgă Corsica de la sud la nord, la 9 septembrie 1943, a fost instalat la Ajaccio un comitet de eliberare. Patrioţi corsicani care „au posedat iuţeala gazelei, agilitatea maimuţei, supleţea şarpelui, puterea de acomodare a cameleonului şi în atac stăpînirea tigrului" — cum scrie autorul — au luptat contra trupelor italiene şi a celor na-

ziste. Cu toate că, în aceste zile decisive, americanii au refuzat să ajute pe rezistenți cu vase și avioane, patrioții corsicani au obligat trupele germane să evacueze insula la începutul lunii octombrie.

Aducînd elogiul său celor care au luptat în rezistența corsicană, autorul subliniază dîrzenia și voința lor arzătoare de a fi liberi. El aduce prinosul său de recunoștință conducătorilor al căror curaj și energie o exemplifică pe zeci de pagini din cartea sa.

Mișcarea de rezistență condusă de comuniști, sprijinită de lupta tuturor popoarelor, a dus la eliberarea Corsicii cu un an înaintea țărilor de pe continent.

Ca și în perioada pregătirii luptei de eliberare, Partidul Comunist a rămas și după victorie alături de patrioți, fiind cel mai activ și prezent partid din cadrul Frontului Național.

Generalul Gambiez scrie despre rezistența din Corsica cu autoritatea și căldura unui participant activ.

J. Benditer

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL", Iași, tom. X, 1973, 698 p.

În ultimii ani, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»" s-a impus tot mai mult, în țară și peste hotare, ca o publicație de prestigiu, înscriindu-se ferm pe linia tradiției existente la Iași în cercetarea istoriei. Cercetători de valoare, cu vechi state de serviciu în știința istorică, tineri care s-au afirmat puternic și alții care s-au înscris cu fermitate pe calea consacrării, desfășoară o activitate laborioasă care conferă instituției de cercetare ieșene o serioasă pondere în știința istorică românească. În cuprinsul numărului pe marginea căruia stăruim, colaborează, alături de membri ai Institutului, numeroși alți istorici, din Iași sau din alte centre ale țării. Cele 698 pagini, în cuprinsul cărora sînt incluse studii și comunicări, documente, studii documentare, recenzii și note bibliografice, conțin o tematică bogată și variată, consacrată dezvoltării economice și politice, demografiei, organizării interne, relațiilor externe, istoriografiei ș.a.

Cercetările se disting, atît prin importanța problematicii, cît și prin seriozitatea documentării, a informației și punctelor de vedere noi aduse în circuitul științific. Alături de lucrările care ilustrează dezvoltarea economiei (T. Mateescu, *Contribuții la istoricul morăritului din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane)*, procesul de creștere a pieței interne în prima jumătate a secolului al XIX-lea (D. Vitcu, *Preocupări și inițiative privind industria metalurgică din Moldova*; C. Istrate, *Cu privire la exportul de grîne din Moldova în anii 1830—1831)*, se înscriu drept contribuții de reală valoare acelea care, prin reconsiderarea materialului documentar, restabilesc adevărul sau oferă soluții noi pentru înțelegerea unor importante etape ale istoriei noastre. Citâm, în acest sens, interesanta dar și îndrăzneața interpretare a lui St. Gorovei care ne oferă o nouă cronologie a voievozilor moldoveni în secolul al XIV-lea *(Indreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea)*, precum și reconstituirea atentă și bine argumentată a lui C. Stoide *(Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447—1450)*. Reține atenția, în egală măsură, prin finețea interpretării, lucrarea tînărului I. Ciupercă *(Relații între partidele politice burgheze în timpul elaborării Constituției din 1923)*.

Remarcabile ni se par studiile și articolele referitoare la relațiile externe. Astfel, D. Ciurea, pentru prima dată în istoriografia noastră, pe baza unei documentări *complete* și a unei încadrări riguroase, ne oferă o analiză minuțioasă

a *Relaţiilor externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea* cu Imperiul Otoman, cu Polonia şi cu Habsburgii. La rîndul său, Ven. Ciobanu, folosind şi documente extrase din arhivele Poloniei, reconstituie *Raporturile turco-poloneze şi Moldova de la pacea de la Carlowitz pînă la 1714.* De asemenea, cu competenţa ce i-o conferă cunoaşterea deplină a perioadei în discuţie, I. Saizu analizează *Relaţiile economice ale României între anii 1922 şi 1928.*

Nu putem să nu subliniem soliditatea şi valoarea cercetării întreprinse de L. Şimanschi şi George Ignat, în legătură cu *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (II), utilitatea preocupărilor în domeniul demografiei ale Ecaterinei Negruţi *(Consideraţii privind mortalitatea în oraşul Iaşi între 1832 şi 1865)* precum şi importanţa ce o prezintă introducerea în circuitul ştiinţific a unor noi documente istorice (I. Caproşu, *Documente moldoveneşti din arhivele vieneze* şi Paul Mihail, *Alte acte româneşti de la Constantinopol, 1658—1738* (III)).

După studiul documentar semnat de I. Agrigoroaie şi V. Dobrinescu, referitor la *Probleme ale revoluţiei democrat-populare din România în unele lucrări străine*, remarcăm grupajele de materiale consacrate lui D. Cantemir — interes notabil prezintă comunicarea lui Tahsim Gemil, intitulată *Ştiri noi din Arhivele turceşti privitoare la Dimitrie Cantemir* — lui Al. I. Cuza, precum şi cele trei comunicări prezentate la simpozionul organizat de Institutul de istorie din Iaşi, consacrat lui V. Pârvan, semnate de M. Petrescu-Dîmboviţa, Al. Zub şi Virgil Catargiu.

Capitolul cuprinzînd recenziile, notele bibliografice şi revista revistelor este masiv şi dens. În cele 154 pagini, sînt prezentate şi discutate numeroase cărţi, studii sau reviste ; aria pe care se extinde şi rigoarea analizei conferă capitolului o pondere deosebită în cuprinsul revistei. Anuarul se încheie cu înfăţişarea „vieţii ştiinţifice" a Institutului în cursul anului 1973 şi cu o foarte utilă tablă de materii a tomurilor I—X (1964—1973).

Cu regretul de a nu fi putut înfăţişa şi analiza *toate* contribuţiile — de certă valoare — incluse în paginile publicaţiei ieşene, considerăm că aceasta — aşa cum şi numărul pe marginea căruia ne-am formulat observaţiile o probează — îşi are o personalitate distinctă, contribuind la conturarea liniilor *şcolii* ieşene de istorie. Aceasta, păstrînd tradiţiile valoroase, răspunde cu fermitate dezideratelor actuale ale ştiinţei noastre istorice.

Gh. Platon

Nr. colilor de tipar 7,50

Întreprinderea Poligrafică Iaşi Str.
Vasile Alecsandri nr. 6 — Iaşi —
Republica Socialistă România